

Rondom De Oude Ruijgeneel en De Jonge Ruijgeneel

De geschiedenis van de bebouwing aan het Zuideinde 252 tot en met 260 te Westzaan

Inhoudsopgave

Inleiding.....	3
De herbouw van Westzaan na de Tachtigjarige Oorlog.....	4
De opkomst en neergang van de economie.....	14
De aanblik van Westzaan verandert	35
Naar een andere vorm van bedrijvigheid.....	58

Inleiding

Met het ondertekenen van *“Bewijs van voltooiing van een nieuw gebouw”* door de secretaris van het college van B&W van de gemeente Westzaan op 12 juli 1912 was het huis van de familie C. Schoen officieel gereed. Op 12 juli 2012 bestond het pand Zuideinde 258 in Westzaan dan ook precies 100 jaar.

Ter gelegenheid daarvan werd begin 2012 begonnen met een historisch onderzoek naar de bebouwings- en bewoningsgeschiedenis van dit pand. Het blijkt dat deze geschiedenis nauw verweven is met die van de panden Zuideinde 256 en 260 en het voormalige huis Zuideinde 252-254. In het navolgende dan ook een overzicht van de historie van de bebouwing aan de oostkant van het Zuideinde in Westzaan, ter hoogte van de nummers 252 tot en met 260. Het verhaal begint in de 17^e eeuw met de bouw van twee oliemolens die achter deze percelen in het land hebben gestaan: De Oude Ruijgeneel en De Jonge Ruijgeneel. Een geschiedenisoverzicht van de 365 afgelopen jaren.

Westzaan, najaar 2014 (ingekorte versie maart 2016)

Jan van der Male

De herbouw van Westzaan na de Tachtigjarige Oorlog 1574-1720

Westzaan na de Reformatie

Hoewel de naam van het dorp Westzaan al rond 960 na Christus in de archieven voorkomt als *“Westsaghem”*, *“Wesagnem”* en *“Westzegnem”* en het dorp vanaf 1396 het moederdorp van de Banne Westzaan wordt, kan de bebouwing aan het Zuideinde eigenlijk niet ouder zijn dan 1574. In februari van dat jaar wordt het nagenoeg gehele dorp namelijk samen met Krommenie en Krommeniedijk platgebrand en geplunderd door de Spaanse soldaten, als wraak voor een in maart 1573 door de Geuzen gelegde hinderlaag, waarbij ongeveer 150 Spaanse ruiters zijn vermoord.

Vier jaar later vindt de eerste herbouw plaats; het dorp moet vrijwel volledig vanaf de grond worden opgebouwd, inclusief een vervangende kerk in plaats de verwoeste gotische pseudobasiliek uit circa 1530, gewijd aan Sint Joris. De Westzaners bouwen het dorp snel op en er komt nu een fors groter aantal huizen dan voor de Tachtigjarige Oorlog. Ter vergelijking bezit de Banne Westzaan in de periode 1454-1514 tussen de 232 en 310 huizen (al dan niet samen met Krommenie). In 1613 reeds waren er al 418 huizen en dit aantal groeit de daaropvolgende jaren explosief tot 889 in 1632.¹ Waar vroeger de huizen (waaronder kapitale boerderijen) met grote afstanden ertussen langs de weg stonden, worden nu huizen dichter opeen gebouwd, zodat een meer aaneengesloten lintbebouwing ontstaat. Na de herbouw is het dorp sterk uitgebreid, in 1613 zijn er 418 huizen, wat ruim vier maal zoveel is ten opzichte van 1543!

Niettemin gaat het herstel van Westzaan langzaam. *“De 17^e eeuw wordt moeizaam doorworsteld”*, zo stelt H.F. Jantzen, burgemeester van het dorp van 1938 tot 1951.²

De eerste groei buiten het dorpslint begint in deze 17^e eeuw. Allereerst is dit bij het Zuideinde het geval, waar wat bebouwing iets verder van de weg verrijst dus een soort van zijstraten ontstaan. Inmiddels zijn het Zuideinde en de Kerkbuurt al in 1617 bestraat, als teken van welstand. Hiermee behoort het modderige zandpad, waaruit de verbinding tussen de Kerkbuurt en de Westzanerdijk tot dan toe bestaat, tot het verleden. Niettemin blijft de straat tot ver in de 19^e eeuw niet meer dan een smal wandelpad, waarop men elkaar lopend net kan passeren. Het meeste vervoer gaat namelijk per boot.³

De oorsprong van het pand Zuideinde 260

De huidige stolpboerderij Zuideinde 260 is in de kern een pand dat dateert uit de 17^e eeuw. Daarop wijzen de balken met zwanenhals korbelen die in de woonkamer nog aanwezig zijn. De oudste vermelding van het pand vinden we in het Verpondingsregister van de Banne Westzaan uit 1681. Daarin staat genoteerd dat Dirk Janszn Reukel voor *“zijn huijs”* met daarbij 34 roeden land en nog 12 roeden land *“buijten”*, dus elders buiten het dorp, 2 Carolusguldens en 1 stuiver (2:1:-) verschuldigd is.⁴

Dirk Reukel

Over de oudst bekende eigenaar is helaas erg weinig bekend. Gezien zijn patroniem weten we dat hij een zoon van Jan Reukel is. Het is zeer goed mogelijk dat zijn vader en moeder Jan Clase Reukel en

¹ Heermans, N.J. Schrift “De geschiedenis van het dorp Westzaan. Losse notities, pagina 46 t/m 52. / Loosjes, A. en P. (1794). Beschrijving van de Zaanlandsche dorpen, pagina 82.

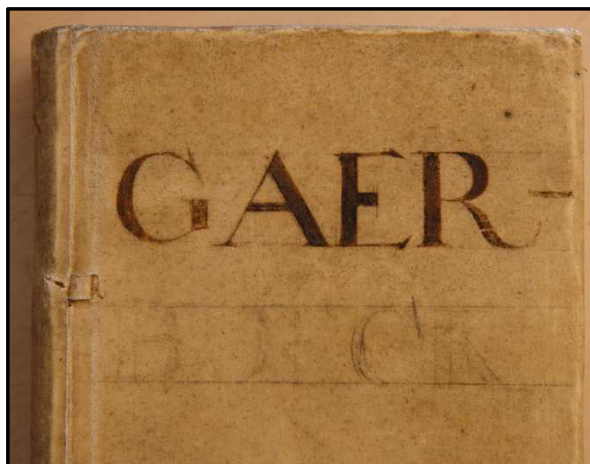
² Jantzen, H.F. (1948). Westzaan van 1898 tot 1948. In: 50 jaren Zaanstreek (en ver daarvoor). Uitgave Zaanse Vereeniging voor Vreemdelingenverkeer, ca. 1949, pagina 100.

³ Verkade, dr. M.A. (1982). Den derden Dach. Ontstaan en ontwikkeling van de Polder Westzaan.

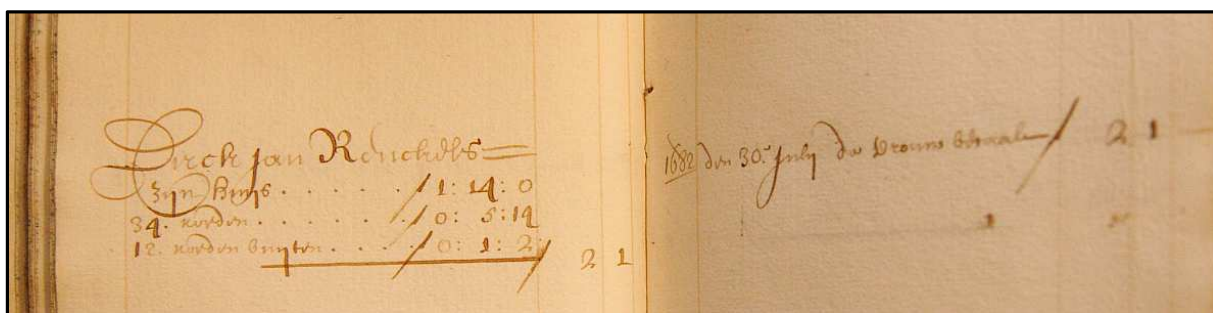
⁴ Een bunder is een hectare, een roede een are en een el komt overeen met een centiare.

Reconstructie van de vermoedelijke situatie van Zuideinde 260 in de 17e eeuw op basis van een foto uit 2013.

Het oudste verpondingsboek van de Banne Westzaan, uit 1681, met daarin de vermelding van Dirk Janszn Reukel als eigenaar van Zuideinde 260.

Anna Cornelisdr van Rijssum uit Westzaan zijn, die we in 1699 in archiefbronnen aantreffen.⁵ Hij heeft één dochter, Trijntje Dirksz, voor 1720 gehuwd met Claes Gemmetszn. Ook is er sprake van een minderjarige Claes Janszn die moet zijn geboren na 1699, maar ondanks dat deze in de akte als kind en erfgenaam wordt aangeduid, is dat merkwaardig gezien het afwijkende patroniem Jan in plaats van Dirk.

Dirk Janszn Reukel is overleden in 1708 (waarover later meer). Hij zal vermoedelijk zijn geboren tussen 1620 en 1650. Helaas is het verpondingsboek uit 1681 het oudst bewaard gebleven verpondingsboek zodat we door middel hiervan geen gegevens over vroegere jaren hebben. Dirk Reukel zal in de tweede helft van de 17^e eeuw eigenaar van het pand zijn geworden, zo tussen 1660 en 1680. Zijn naam komt echter niet voor in transportregisters tussen 1651 en 1681. Over eventueel voorgaande eigenaars tasten we dus in het duister. Veel kunnen dat er in elk geval niet geweest zijn; het pand zal op het vroegst in de eerste helft van de 17^e eeuw zijn gebouwd toen, na verwoesting door de Spanjaarden in 1574, in het gehele dorp in een sneltreinvaart huizen uit de grond werden gestampt. Het is uiteraard ook niet ondenkbaar dat Dirk Reukel zelf, voor 1681, het pand heeft gebouwd.

Uiteraard ontbreken afbeeldingen van het Zuideinde uit die periode. Toch kunnen we wel een beetje voorstelling maken. Woningen hadden oorspronkelijk een dakschild aan de voor- en achterkant. Maar al in de 17^e eeuw krijgen de woningen een topgevel aan de voorkant waardoor de huizen een zekere statigheid krijgen. Men voorziet ze van een staand beschot, bij rijkere woningen van mooi geprofileerde planken. Op de top komt een makelaar als verbinding tussen de daklijsten, eerst in stro of dergelijk materiaal sierlijk opgebonden bosje in de vorm van een boom, later van hout.

Wim Tip schrijft in het algemeen over de 16^e- en 17^e-eeuwse woonhuizen in Westzaan: *“De meeste huizen zijn in de vroege zestiende eeuw van hout met een rieten dak. Het buitenbeschot maakt men van staand eikenhout. Eikenhout is redelijk goed verkrijgbaar, duurzaam en hoeft bovendien niet te worden geverfd of geteerd. (...) Het zestiende eeuwse Zaanse huis heeft twee of drie vertrekken. Het*

⁵ Jan Clase Reukel en zijn vrouw komen voor in een verkoopakte van 24 april 1699 te Alphen aan de Rijn. Geraadpleegd op 2 juli 2014 van <http://www.groenehartarchieven.nl/voorouders/k1ora/16323075>.

Op deze schets van Rembrandt van Rijn (1666-1669) zien we drie Noord-Hollandse boerderijen in de omgeving van Amsterdam. Het zou zomaar Westzaan kunnen zijn. De makelaars zijn gevormd uit opgebonden stro rond een stok. Het geeft ons een beeld hoe de boerderijen er in de 17e eeuw uit zien. De alleroudste boerderijen hebben geen ramen. Glas bestaat nog niet. Ze hebben alleen deuren: één in de voorgevel, één in de achtergevel en vermoedelijk in beide langs-gevels (zijgevels) ook elk één.

© Stadsarchief Amsterdam.

voorste, direct achter de toegangsdeur is doorgaans de bedrijfsruimte. Hier oefent de bewoner zijn ambacht of nering uit. De andere kamer of kamers

zijn voor bewoning. Slapen doet men er ook, in bedsteden. De zolders zijn daarvoor niet geschikt. Die zijn te koud en te tochtig. De interieurs zijn eenvoudig, de betimmeringen ongeschilderd. Leven doet men op de begane grond. De vloeren bestaan uit aangestampte klei of leem of ze zijn geplaveid met steen. Houten vloeren vinden alleen toepassing op zolder. Geregeld komt men zelfs zeer eenvoudige huizen tegen zonder zolder. Gestookt wordt hier midden op de begane grondvloer. Er is ook geen schoorsteen. De rook kan wegtrekken door een luik in het dak. Voor de bewoners van deze huizen is er sinds de tijd van de vroegste ontginningen weinig veranderd.”⁶ Het huis hoeft niet per se vanaf het begin groen te zijn geweest. Tot halverwege de 17e eeuw werden de huizen namelijk bruinzwart geteerd. De deur- en vensterpartijen werden in een contrasterende kleur geschilderd zoals wit, rood, okergroen of paars. Nadat de Zaanstreek in de 17e eeuw welvarend werd, kwam de schilder er met kleurigere tinten aan te pas zoals crème met paars of bruine deuren en luiken. Pas vanaf het begin 19e eeuw kwam het typische groen in zwang, dat later het ‘handelsmerk’ voor de Zaanse houtbouw zou worden.

De opkomst van de molenindustrie

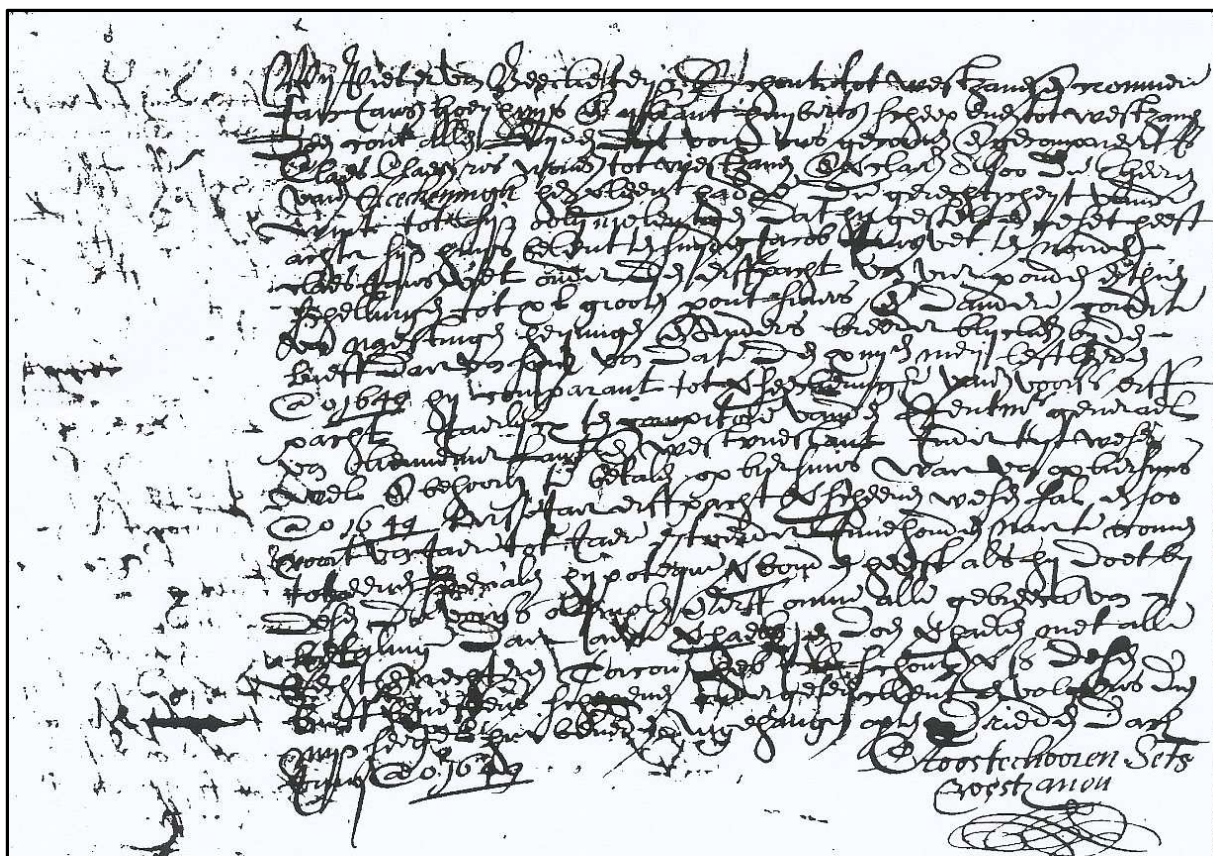
De groei van het dorp tijdens de 17^e-eeuw is te verklaren uit het feit dat in de Westzaner polder ondertussen veel molens verrijzen. In totaal hebben er rondom het dorp maar liefst 105 molens gestaan. Naast een grote hoeveelheid paltrokzaagmolens krijgt het dorp in die tijd een aantal oliemolens, pelmolens, meelmolens, snuifmolens, tabaksstampers en een hennepklopper. Iedere molen vraagt de nodige arbeidskrachten en ook voor mensen die hun boord verdienden met de aanvoer van grondstoffen en de afvoer van bewerkte producten, is het dorp een goede vestigingsplaats. Er wonen dus niet alleen boeren en boerenarbeiders maar ook komen er binnenschippers en ambachtslieden, al dan niet samen met hun huisgezin, richting Westzaan. Het dorp heeft verder twee potasbranderijen, een traankokerij en twee vleethuizen, een stijfshuis, een blauwshuis en 27 pakhuizen.

De omgeving: de bouw van twee molens achter het huis

Eveneens in de 17^e eeuw verrijzen in het land achter het huis van Dirk Reukel twee molens. In 1649 bouwt een zekere Claes Claeszn Ris een dubbele oliemolen met een enkelwerk. In een oliemolen wordt koolzaad, hennepzaad en lijnzaad verwerkt tot olie en veekoeken. In de molen die in 1649 aan het Zuideinde verrijst wordt het zaad koud geslagen. De molen krijgt de naam Ruijgeneel en wordt gebouwd aan een slootje dat iets ten zuiden van de woning de verbinding vormde tussen enerzijds de wegsloot en anderzijds de Gouw, ten oosten van het dorp. Deze sloot wordt vandaag de dag nog steeds De Ruijgeneelsloot genoemd. In het voorjaar is de molen gereed en Ris krijgt op 14 mei de windbrief uitgereikt. In de daaropvolgende jaren zal de molen gaan behoren tot een met de grootste productiecapaciteit in de Zaanstreek.⁷

⁶ Tip, W. *De geschiedenis van Westzaan opnieuw beschreven, deel 7 in De Wessaner, 21^e jaargang nr. 31, 21 januari 2005.*

⁷ Couwenhoven, R. (2009). Oude Ruijge Neel. Een bijzondere oliemolen te Westzaan. In: Zaanse verhalen, 2009, pagina 48-49.

Windbrief voor De Oude Ruijgeneel in 1649.

Over de herkomst van de molennaam tasten we volledig in het duister. Nico Heermans schrijft hierover: "Een interessante vraag. Is Neel in dit verband de naam van een vrouw en zo ja, wat was er dan zo ruig aan haar? En dan ons werkwoord 'ouwenelen', heeft dat er wat mee te maken? Je vindt dat woord in geen enkel woordenboek en toch begrijpt iedereen wat er mee wordt bedoeld..."⁸ Zijn er anderzijds mogelijk verbanden met het eiland Ruijgoort dat in die tijd in het IJ ligt en onder Westzaans grondgebied valt? Er wijst niets in die richting.

Overigens wordt het vanaf 1663 verplicht elke molen een naam te geven en "dat ijder eijgenaer (...) sullen hebben te geeven geschildert een teecken na het een of ander dier off instrument, hetselve teijcken met letteren daerbij geschreeven, draagende sorge dat ijder moolen een bijsonder teijcken heeft omme alle abuijsen voor te komen.". In 1693 wordt deze lastgeven van de Rekenkamer der Domeinen in Holland nog herhaald. Door het schilderen van de naam én het aanbrengen van een teken kan zowel de geletterde als ongeletterde burgerij de molens uit elkaar houden.⁹ Daarnaast kan het ambachtsbestuur nu eenvoudiger nagaan of alle moleneigenaren elk jaar wel de vereiste som windgeld betalen.¹⁰

Er zijn in de loop van de jaren in de Zaanstreek minimaal 218 oliemolens gebouwd. Vanaf 1600 groeit deze industrie uit tot de belangrijkste bedrijfstak van de streek en dat blijft zo tot in de 19^e eeuw de stoommachine wordt uitgevonden en men niet langer van de wind kan leven.

Enkele jaren na 1649 wordt nog iets verder van de weg af een tweede molen gebouwd. De windbrief is niet gevonden, maar deze molen is in 1668 eigendom van Arijaen Sijmonszn uit Westzaan. Deze verkoopt op 18 oktober van dat jaar een vierde gedeelte aan Claes Corneliszn Twillingh. Deze molen heet De Jonge Ruijgeneel "agter Claes Risses uijt [d.w.z. achter De Oude Ruijgeneel], belend ten zuiden door Baert Pieterszn Gorter [dus het tegenwoordige land van de familie Visser, Zuideinde 210-212] en ten noorden door Allert Tijszn." en is dan dus al in een zogenoemde partenrederij

⁸ Heermans, N.J. Aan de Regel (60). Een tweeling in de olie bij de Ruijge Neel. In: De Wessaner, maart 1990.

⁹ Over een oude keur betreffende het geven van namen aan molens. In: De Zaende, 2^e jaargang, 1947, pagina 119-120.

¹⁰ Goudsbloem, J. (1948). Molennamen in 1693. In: De Zaende, 3^e jaargang, 1948, pagina 257-258.

terechtgekomen.¹¹ De eerst gebouwde molen wordt in het vervolg logischerwijs De Oude Ruijgeneel genoemd.

De achternaam van Cornelis Claeszn Twillingh, ook wel gespeld als Twillink, laat makkelijk verklaren: hij had namelijk een broer Jan Claeszn en het is goed mogelijk dat zij tweelingbroers zijn. In het belastingregister van Westzaan behoren zij tot de “top 10” van hoogst aangeslagenen, maar liefst voor fl7.000:-, in die tijd een aanzienlijk bedrag. Naast de oliehandel aan het Zuideinde heeft Cornelis samen met (tweeling)broer Jan een scheepswerf aan de buitendijkse kant van de Overtoom, aan het IJ.¹²

Claes Claeszn Ris heeft maximaal 21 jaar met De Oude Ruijgeneel gewerkt, in 1670 is Hendrik Claeszn Ris eigenaar, naar we mogen aannemen zijn zoon. Deze is getrouwd met Trijntje Reijers.

De partenrederij met De Jonge Ruijgeneel

Tot zijn overlijden in 1720 heeft Hendrik Ris De Oude Ruijgeneel in eigendom gehad, maar op 8 mei 1670 koopt hij voor fl792:10:- (Carolusguldens, stuivers en penningen) van Dirck en Garbrant Janszn Timmerman “*allen wonend in het Zuideinde van Westsaenen*” ook een vierde part in de oliemolen “*gelegen aldaar (...), genaamd De Jonge Ruijge Neel.*”¹³ De naam van Arijaen Simonszn wordt nu niet genoemd maar duikt in 1682 wel weer op als hij, samen met Willem Janszn Backer elk 1/8 part in de molen verkoopt aan de broers Timmerman. Zij verkopen hen ook 1/24 part namens de erven Sijmon Janszn. De Timmermannen en hun nazaten blijven tot in de 18^e eeuw (mede)eigenaars in De Jonge Ruijgeneel.

Een broer of oom van Hendrik Claeszn Ris, namelijk Gerrit Claeszn Ris uit Westzaan, koopt op 12 mei 1678 eveneens een vierde gedeelte in de molen, nu voor fl600:-. De verkopende partij is zijn dorpsgenoot Claes Corneliszn Schark.¹⁴ In 1695 overlijdt hij en zijn erfgenamen verkopen op 24 maart dit vierde gedeelte weer in drie parten aan Adriaen Garmetszn Steeman, Jan Janszn Backer en Claas Garmetszn Timmerman.¹⁵

Omdat molen De Jonge Ruijgeneel verder het land in staat dan De Oude Ruijgeneel, moet men altijd laatstgenoemde molen passeren als men vanaf het Zuideinde De Jonge Ruijgeneel wil bereiken. Er geldt dan ook recht van overpad over het terrein van De Oude Ruijgeneel (en van het huis daarvoor aan het Zuideinde, waarover later meer), waarvoor fl3:-, huur wordt betaald. Het land van De Jonge Ruijgeneel wordt voor fl12:- eveneens gehuurd of gepacht. Anno 1720 wordt dit land “*genaamd Kalfjeslandt*”. Het is 288 roeden groot en wordt op 15 februari van dat jaar door de erfgenamen van Claes Corneliszn Valck voor fl432:- verkocht aan Jasper Ariszn Visser en de kinderen van Hendrick Claeszn Groot. Verderop meer over Visser en Groot.¹⁶

Het land nog verder oostwaarts, achter De Jonge Ruijgeneel, wordt in 1700 “*een stuk papeland*” genoemd. Het is 1544 roeden groot.¹⁷ Deze naam komt op diverse plekken in de Zaanstreek voor, namelijk een weiland onder Wormer, aan het Guispad te Zaandijk, te Krommenie. Ook is er “Die Papencamp onder Assendelft in Buitenhuizen”, en op het Kalf was een stuk land waarop een boerenstolp stond die “De Papestolp” heetete. Tot slot bestond ook de Papeven te Zaandijk. Ven heeft niet perse de betekenis van water te hebben, maar kan ook een stuk land aanduiden. In 1718 wordt het land “*beoosten de Jonge Ruijge Neel, aan en binnen de Gouw*”, ook Papeven genoemd. Dan blijkt dat voor het land de eigenaar, in de vroege 18^e eeuw veelal schepenen van Westzaan, erfpacht moet worden betaald aan de kerk van Oostzaandam, de huidige Oostzijderkerk in Zaandam.¹⁸

¹¹ Sante, J.W. van (1954). Gegevens over molens cum annexis aan de Zaan. Gegevens ontleend aan de transportregisters van de Ambachtsheerlijkheid Westzaanen, 1570-1700. Noord-Hollands Archief, toegang 151.2, inv.nr. 101. Deel 1584, T596, folio 175.

¹² Heermans, N.J. Aan de Regel (60). Een tweeling in de olie bij de Ruijge Neel. In: De Wessaner, maart 1990.

¹³ Sante, J.W. van (1954). Gegevens over molens cum annexis aan de Zaan. Gegevens ontleend aan de transportregisters van de Ambachtsheerlijkheid Westzaanen, 1570-1700. Noord-Hollands Archief, toegang 151.2, inv.nr. 101. Deel 1585, T641, folio 32.

¹⁴ Idem, deel 1586, T756, folio 339v.

¹⁵ Idem, deel 1591, T1084, folio 103.

¹⁶ Sante, J.W. van (1955). Gegevens over molens cum annexis aan de Zaan. Gegevens ontleend aan de transportregisters van de Ambachtsheerlijkheid Westzaanen, 1570-1700. Noord-Hollands Archief, toegang 151.2, inv.nr. 102. T2, 1587, folio 199.

¹⁷ Idem, deel 1592, T1174, folio 88v, 14 januari 1700.

¹⁸ Idem, T2, 1553, folio 65, 6 oktober.

De plek waar tussen 1649 en 1813 molen De Oude Ruijgeneel heeft gestaan anno 2013.

De plek waar tussen circa 1660 en 1813 molen De Jonge Ruijgeneel heeft gestaan anno 2013. Er is nog een laagte in het landschap zichtbaar. Links de Ruijgeneelsloot.

Dirck Janszn Timmerman, die in 1670 mede-eigenaar is geworden van de Oude Ruijgeneel, overlijdt in 1706. Zijn vrouw en kinderen verkopen op 20 mei zijn vierde part nu aan Hendrik Claeszn Groot.¹⁹ Een andere Timmerman, Claes Garbrantszn, verkoopt tegelijk met Claes Garbrantszn Stierman tien jaar later 7/12 parten aan Jasper Ariszn Visser.²⁰ Zoals gezegd werden Visser en de kinderen van Groot in 1720 eigenaar van het tot dan toe gepachte land van De Jonge Ruijgeneel. Tegelijk wordt op deze 17 april 1706 en transportakte opgesteld waarin Ariaen Sijmonszn Leegwater uit Westzaan verklaard verkocht te hebben aan Claes Groot, mede aldaar, 2/12 part in de molen.²¹

Over de onderhoudswerkzaamheden aan de beide molens weten we weinig. Een uitzondering vormt een gebeurtenis in 1717. In mei van dat jaar leverde de harenmakerij in Koog aan de Zaan een paar nieuwe voorslagharen voor De Jonge Ruijgeneel. Dit zijn omslagen, gemaakt van paardenhaar, die in de “laad” van het voorslagsblok worden gestoken. Het zaad is dan al fijn gemalen onder de grote draaiende kantstenen en op het voorslagblok wordt het warm gemaakte meel geperst. Het verwarmde zaad wordt in deze omslagen van paardenhaar gelegd en daarna in de “laad” uitgeperst. Deze haren kosten het respectabele bedrag van fl16,-. Normaal betaal je zo’n twaalf gulden voor voorslagharen. Bovendien gaat het ook nog eens om al gebruikt haar: *“Omtrent drie last mee geslagen [6000 kilo graan mee geperst, JvdM]. Eertijds gemaakt voor een andere molen, dog ware wat te smal. Dog voor deze pas bevonden.”* Anderzijds worden de haren *“geleverd met leer”* en leer is in die tijd erg kostbaar.²²

De verkoop van De Oude Ruijgeneel door de erfgenamen Ris

Na het overlijden van Hendrik Claeszn Ris (in of voor 1710) en ten laatste zijn vrouw Trijntje Reijers in oktober 1719, wordt De Oude Ruijgeneel begin 1720 geveild. De ene helft wordt eigendom van Jan Willemszn Quickel en de andere helft krijgt burgemeester Jan Stokvis uit Koog. In de transportakte wordt opgemerkt: *“Het erf loopt westwaarts tot het schuitenhuijs van Willem Bruijgom. Koopsom fl2900:-, waarvan de helft contant en de andere helft over een jaar.”* De Jonge Ruijgeneel heeft nog steeds recht van overpad maar nu tegen bijdrage van een kwart in het onderhoud van de brug, vermoedelijk de brug over de wegsloot.²³

Verkoop van het huis Zuideinde 260 anno 1720 door de erfgenamen van Dirk Reukel aan Jacob Groot en de periode tot 1748

In dat jaar wordt niet alleen De Oude Ruijgeneel verkocht, ook het huis iets ten noordwesten ervan, het huidige Zuideinde 260 wisselt nu van eigenaar.

Dirk Reukel is namelijk in mei 1708 overleden. De impost op begraven (de belasting die zijn nabestaanden betaalden) bedroeg fl3:-, dat wil zeggen dat hij weliswaar een redelijk kapitaal heeft gehad, maar bepaald niet overdreven veel. Je had in die tijd vijf klassen voor de impost: nihil/pro deo (heel veel mensen vielen in deze klasse), fl3:-, fl6:-, fl15:-, en fl30:-. Wanneer je bij de welgestelden behoorde betaalden je nabestaanden fl15:-, alleen de rijksten betaalden het hoogste bedrag. Dat was niet altijd op basis van inkomen maar ook wel op basis van functie. Voor het feit dat je burgemeester was, betaalde je sowieso aan impost fl30:-, ongeacht wat je verdiende. En het kapitaal van de burgemeester van een klein dorpje kon heel wat lager zijn dan die van een stad als te Amsterdam.

Op het moment van het overlijden had Dirk nog een jong zoontje van maximaal 9 jaar en één, zeer vermoedelijk twee al wat oudere dochters. De weduwe Reukel blijft ruim tien jaar alleen achter, zij overlijdt in 1719. In het “Register van ontvangst wegens verhuur der doodskleden” van de Westfriesche Doopsgezinde Gemeente van Westzaan vinden we op 29 oktober 1719 de melding dat 1-10 is

¹⁹ Idem, T2, 1298, folio 167v.

²⁰ Idem, T2, 1371, folio 93.

²¹ Idem, T2, 1372, folio 93v.

²² Couwenhoven, R. (2012). Special harenmakerij en oliemolens. In: Zaanse verhalen 2012, pagina 44 en 45.

²³ Sante, J.W. van (1955). Gegevens over molens cum annexis aan de Zaan. Gegevens ontleend aan de transportregisters van de Ambachtshoofdelijkheid Westzaanen, 1570-1700. Noord-Hollands Archief, toegang 151.2, T2, 1591, folio 242v. De datum van transport is 25 april 1720, de publieke veiling is op 23 januari 1720 geweest.

"ontfange voor de wed van D J reukels". Helaas heb ik beider namen niet kunnen vinden in de lidmatenboeken van de Westfriese gemeente van Westzaan.

Een klein half jaar later, op 25 april 1720 verkopen "Claes Gerritszn in huwelijk te hebbende Trijntje Dirkszn, Jan Claes van Saenden als voogd over Claes Janszn Reukel en in die qualiteit kinderen en erffgenamen van Dirk Jansz Reukel tot westsaene overleden" aan "Jacob Jansz Groot tot Westsaene woonagtig (...) een hujs en erff, waarvan het resterende 1/3 part bij erffenis den copar toebehoort, staande en gelegen tot Westsaene int Suijdent beoosten de wegs[loot], belent ten suijden de wed van Jan Peereboom en ten noorden Cornelis Gerritsz Backer (..) en dat met een somme van f266:13:6 contant."²⁴

Westzaen
Cornelis Jansz. Groot
Jacob Jansz. Groot
228
Wij Josua J. Keer Schout tot Westzaen
enclamenen alreyn salm en Jan Dirck Joff
elapen in scrijvan van westsaen, daer tond
Ertelceen Geden dat voor ont en ygeren
Lefoon in geison en geconpant dym
Claes Gerrits in huwelyk te hebbende Trijntje dirck
Jan Claes van Saenden als voogd over Claes Jansz
Reukel, in daer qualiteit kinderen en erffgenamen
van Dirk Jansz Reukel tot Westsaen overleden
Dewelke verclaeden vercoft te hebben een
Jacob Jansz groot tot Westsaen woonagtig
en offpuls een ende ten belovend yndelceen
proffent Gode ende de aenpsterende te fceden
opdragten en in volcomen wy in duyrenere
ygeison te transportieren tweed erdeparten
in een d'uyden erff, waarvan het resterende
1/3 part by erffenis den copar toebehoort
staende en gelegen tot Westsaen int
Suijdent beoosten de wegs, belent tonduyden
de wed. van Jan Peereboom en ten noorden
Cornelis Gerritsz Backer, van welcke kopsel
vercoft te fceden bekendmaal
medaen in besigeld te dyen endat met een
somme van f266:13:6. Contant in vrygeld
belovende offpuls te vercoft in deelen te dyen te
te waken ald te belont in alker gebruyckelyk
te dyen en naer Regt ony in orde ondi
en waerdend te belont te dyen gedygelyc in
bereffend. Salmen gedygelyc te dyen 25
april 1720. —————
J. J. Keer
J. J. Keer

Alreyn 6.13.6
off 0.13.6
7.6.12

Verkoopakte van de erven Reukel aan Jacob Janszn Groot van het huidige Zuideinde 260 anno 1720.

²⁴ ORA-0008, inv. 1596, folio 228.

Hieruit kunnen we opmaken dat Groot familie van Reukel is en dat hij maar twee-derde hoeft te kopen. Door erfenis is hij al eigenaar van een derde part van het huis. Het is zeker niet onwaarschijnlijk dat Jacob Groot is getrouwd met een dochter van Dirk Janszn Reukel.

Over Jacob Janszn Groot weten we helaas weinig. Hij zal rond 1700 zijn geboren en is wellicht familie van onder meer Hendrick Claeszn Groot en diens nazaten die sinds 1706 gedeeltelijke eigenaar van De Jonge Ruijgeneel zijn. Uit de verpondingsboeken blijkt dat ook een zekere Jan Jacobszn Groot vlakbij in het Zuideinde eigendom had. Jacob Janszn Groot heeft het huis in bezit gehad tot zijn overlijden in 1748. Dan laat hij drie kinderen na, namelijk, namelijk Jan Groot, Dirk Groot (wellicht genoemd naar zijn schoonvader) en een dochter die is gehuwd met Pieter Maartsz Schouten. Gedurende de tijd dat hij de woning schuin voor de beide oliemolens bezit, treffen we de naam van Jacob Janszn Groot diverse malen in de transportregisters aan. Het is niet volledig zeker dat het steeds om dezelfde persoon gaat, maar wel waarschijnlijk. In 1731 koopt Jacob van Jan Maas *“drie akkers land, gelegen agter de kerk (...) te samen groot 387 roeden”* voor f 3:-0:-0.²⁵ en op 16 april 1744 voor fl200,- *“Een Pakhuijs en erff, staande en geleege tot Westzanen op de Nieuwesijde, agter 't huijs van de cooper”*²⁶ (dat huis heeft hij op 11 maart 1734 gekocht²⁷) en ruim een maand later, op 30 april koopt hij van Jan Nagtegaal *“Een Stukje lands groot 158 roeden, geleege tot Westzanen op en over den euweren weg...”*²⁸ Dit laatste moeten we lokaliseren aan de tegenwoordige Middel.

Het is niet onlogisch dat Groot naast het huis op het Zuideinde nog een woning in het noordelijk deel van het dorp heeft, in de laatste jaren van zijn leven heeft hij namelijk het in 1720 gekochte huis aan het Zuideinde verhuurd aan zijn dochter en schoonzoon.

Na het overlijden van Jacob verkopen de drie voornoemde (schoon)zonen van Groot op 19 december 1748 voor fl230,- *“Aan Claas Dirksz ouwejan wonende alle tot Westzanen, (...) een Huijs en Erff, staande en gelegen tot Westzanen int suijd end, belent ten Suijden Claas Hendriksz Groot & Cons., en ten Noorden Jacob Egbrink, onder conditie dat de voorschreven Pieter Maartszn Schouten tot mej 1749 daar in sal mogen blijven wonen, mids ¼ jaar huur aan den Cooper betalende.”*²⁹

²⁵ ORA inv. 1599, folio 338.

²⁶ ORA inv. 1602, folio 35.

²⁷ ORA inv. 1600, folio 72.

²⁸ ORA inv. 1602, folio 42v.

²⁹ ORA inv. 1602, folio 292.

De opkomst en neergang van de economie

1720-1813

De Gouden Eeuw

De periode 1720-1730 betekent voor Westzaan het toppunt van grote bloei, evenals in de rest van Nederland. Zo dicht bij het belangrijke handelscentrum Amsterdam betekent voor de Zaanomgeving veel werkgelegenheid. Daarnaast ligt Westzaan uitermate gunstig aan het IJ. Het dorp wordt dan ook de thuishaven voor tien á elf walvisvaarders, er zijn drie grote en drie kleine scheepswerven, vleethuizen, er is een traankokerij (waarover later meer) en er staan begin 18^e eeuw maar liefst 77 molens in en vlak bij het dorp.³⁰

Daarnaast zijn er sinds de 16^e eeuw in de Zaanstreek heel veel Doopsgezinden. Omdat zij in eerste instantie, vanwege hun geloofsovertuiging geen overheidsfunctie bekleden, gaan velen de handel in. Omdat hier geen ambachtsgilden zijn zoals in de grote steden, kunnen de Zaanse kooplieden een gezonde concurrentie met elkaar aangaan, wat de handel een positieve stimulans geeft. Families trouwen veelal binnen de kerk met elkaar en er ontstaan dus in Westzaan steeds meer familiebanden. Kapitaal blijft zodoende binnen deze familie's, er ontstaan onderlinge belangen in zaken en zodoende wordt rijk steeds rijker. Daar tegenover wordt de arme burgerbevolking steeds armer...

P. Loosjes schrijft over de inwoners halverwege de 18^e eeuw: *“De Inwoonders deezer Plaatze zijn over 't algemeen, kloek en naarstig, in 't voortzetten van hun Beroep en Koophandel. Men vindt 'er een goed getal Zaagmoolens, Olijmoolens, Pelmoolens, Papiermoolens, Verf moolens, en meer dergelijke. De Scheepsbouw in 't groot en klein, wordt 'er ook wel ijverig voortgezet; maar is, van tijd tot tijd, zeer verminderd, zo dat er thans maar weinig Werven gevonden worden daar men op timmert. In deezer voege is het mede gelegen met de Rolreederij, of het maaken van Zeildoek; daar 'er, met den aanvang deezer Eeuwe, nog verscheiden in bezig waren; doch 't geen allengskens uitdijt. Met den Koophandel in Graanen blijft men nog ijverig voortvaaren; en men vindt'er eenigen, die hunne genegenheid voor de Visscherij op Groenland zeer duidelijk toonen. Voor het overige zijn 'er veelen, die zich met het houden van Koeijen, en het maajen van Booten en Kaas, geneeren: zijnde dit een der oudste bezigheden deezer Dorpelingen.”*³¹ Het aantal huizen, dat in 1613 in totaal 418 is (in de Kerkbuurt en ten noorden daarvan), bedraagt in 1632 in totaal in de Banne Westzaan 889. In 1732 is dat laatste aantal maar liefst gestegen tot 2894 en in 1740 tot ruim 3400 in de totale banne, waarvan 700 te Westzaan. Tien jaar later zijn er iets minder huizen in Westzaan, namelijk 640 (en 2667 inwoners). Tot 1793 zal dit aantal huizen en het inwoneraantal redelijk constant blijven. In laatstgenoemd jaar zijn er 394 huizen.

De Oude Ruijgeneel en De Jonge Ruijgeneel tussen 1720 en 1727

Terug naar de molens schuin achter het huis van Jacob Groot, waaronder De Oude Ruijgeneel die sinds 1720 eigendom is van Quickel en Stokvis. Vermoedelijk heel kort nadien komt ook deze molen in een partenrederij, zoals al sinds minimaal 1668 met De Jonge Ruijgeneel het geval is. In 1722 verkoopt namelijk Aris Jasperszn Viser een 12^e deel van de molen aan Claes Hendrikszn Groot. Aris' en vermoedelijk ook Hendriks vader waren al sinds 1706 mede-eigenaren van De Jonge Ruijgeneel.

Op 19 mei 1725 wordt *“bij openbaere opveijlinge”* in Zaandijk verkocht: *“een hegte sterke agtkante dubbele olijmolen met een dubbele en een enkelslags daarin genaemt de ouwe ruijge neel en dat met desselfs Erff groot 90 ½ roede Schuuren en gereedschappen staende en gelegen tot westssaenen int suijd end, belent ten oosten de Jonge Ruijgeneel & ten westen de huijsen, ten suijden & noorden de sloot”*³² Dit alles, samen met de inboedel, die in de veilingakte gedetailleerd wordt omschreven,

³⁰ Jantzen, H.F. (1946). Rapport Westzaan, pagina 3.

³¹ Loosjes, A. en P. (1794). Beschrijving van de Zaanlandsche dorpen, pagina 83-84.

³² Oud Rechterlijk Archief Westzaan (OA-0008), inv.nr. 1720.

wordt door Jan Stokvis en Jan Willemszn Quickel in het geheel verkocht aan de zojuist genoemde Aris Jasperszn Visser, Claes Hendrikszn Groot en ten derde Claes Janszn Dekker. De transportakte vertelt ons hierover: *“Jan Willemsz. Quickel voor de helft en de gemachtigden van Jan Jansz. Stokvis voor de andere helft verklaren verkocht te hebben aan Claes Jansz Dekker, Aris Jaspersz. Visser en Claes Hendriksz. Groot ieder 1/3 part in de dubbele oliemolen De Oude Ruijge Neel c.a. met het erf van 90,5 roede, staande te Westsaen in het Zuideinde, beoosten de weg, met het erf westwaarts lopend tot het eigendom van Dirk Pietersz. Blauw en belend ten O. door De Jonge Ruijge Neel. Koopsom f3425.”* Het blijkt dat *“de ijsere bant om de Legger van de dubbele molen behoort bij de molen de dood en wort niet verkocht.”* Oftewel dit onderdeel is door Stockvis in bruikleen verkregen en moest terug naar molen De Dood, vermoedelijk de oliemolen aan de Braaksloot op het Kalf in Oostzaandam. Verder mogen de koeken die in de molen liggen, daar nog maximaal een jaar blijven liggen.³³

Dekker is dan al enkele jaren eigenaar van De Jonge Ruijgeneel. Aris Visser en Jan Hooft, een scheepswerfeigenaar van de Westzaner Overtoom, staan garant voor hem. Visser en Dekker verhuren de molen aan de derde mede-eigenaar, Claes Hendrikszn Groot. Het olieslagerscontract uit 1727 noemt Groot namelijk als huurder. Dit olieslagerscontract is een onderlinge brandverzekering voor oliemolens in de Zaanstreek. Officieel heet dit het *“Contract van de laangh van Olijmoelens, staande in de banne Oost en Westsaene tot Alkmaar, Wormer en Jisp en andere plaetsen”*. Op 14 juni 1727 wordt een contract opgesteld voor ladingen, zoals de voorraden dan worden genoemd en op 5 mei 1733 een contract voor de gebouwen. Het olieslagerscontract is een vroeg voorbeeld van een werkgeversbond. Overigens werd al in 1670 het *“Contract van Adsistentie vande Schade die aen Coopmanschappen dewelcke bij ende aende opgemelde Molens sullen zijn berustende, sullen komen voor te vallen”* opgericht door tien moleneigenaars. Op 22 juni van dat jaar is door Hendrik Claeszn Ris ook de lading van De Oude Ruijgeneel verzekerd.³⁴

Eveneens in 1727 verkoopt Dekker zijn derde part weer en zodoende worden vanaf dan Groot en Visser ieder voor de helft eigenaar van De Oude Ruijgeneel.³⁵

De familie Visser

Jasper Ariszn Visser, die al in 1706 genoemd wordt als mede-eigenaar van De Jonge Ruijgeneel, is graanhandelaar. Hij is getrouwd met Marij Willemsdr en zij krijgen één zoon: Aris die voor 1722 mede-eigenaar van De Oude Ruijgeneel is geworden en sinds 1727 voor de helft. Aris is daarnaast houthandelaar met molen De Gans, een in 1661 gebouwde paltrokmolen op de plek waar later de basisschool in de Vogelbuurt komt. Ook heeft hij rond 1700 houtzaagmolen De Jonge Visser gebouwd. Hij is getrouwd met Antje Gerritsdr Blaauw en zij krijgen vijf kinderen: Dirk (voor 1719 – 1803), Gerrit (9 januari 1719 - juni 1792), Maartje (1722-1744), Jasper (1723-1786) en Neeltje.

De familie is aangesloten bij de Fries Doopsgezinde Gemeente, die haar *“Vermaning”* heeft aan het Zuideinde. Het gezien van Aris Visser woont in een huis dat eveneens aan het Zuideinde staat, recht tegenover de plaats waar later het voetbalveld komt, nu appartementencomplex Zuideinde 117. Vermoedelijk hebben Aris' vader en moeder Jasper Visser en Marij Willemsd. er voordien ook al gewoond. Dankzij de verbintenis met de familie Blauw staat in 1726 De Gans op naam van Visser & Blaauw. Rond die tijd wordt Aris Visser ook eigenaar van de paltrokmolen De Witte Troffel aan de Troffelsloot achter het pand Zuideinde 200. De vierde molen waarmee hij werkt is De Gooier of de Harkelijn (later De Jongeling genoemd). Die staat iets ten noorden van De Oude en De Jonge Ruijgeneel, vlak achter de huizen aan de noordkant van de Korenbloemsloot (nu J.J. Allanstraat 8) (daarachter verder in het land tegen de Gouw staat molen De Korenbloem).

Aris Visser overlijdt op 27 juli 1728, zijn vrouw Antje op 2 augustus van datzelfde jaar. In het dagboek van bakker G.J. Kock uit Westzaan staat daarover: *“27 julij, dingsd, is overleden Aris Jaspersz Visser en ter aerde besteld den 31 dito, saterdagh, te West-Zaenen met een talrijke getuijge. 2 august[us],*

³³ Sante, J.W. van (1955). Gegevens over molens cum annexis aan de Zaan. Gegevens ontleend aan de transportregisters van de Ambachtsheerlijkheid Westzaanen, 1570-1700. Noord-Hollands Archief, toegang 151.2, inv.nr. T2, 1665, folio 391.

³⁴ Couwenhoven, R. (2009). Oude Ruige Neel. Een bijzondere oliemolen te Westzaan. In: Zaanse verhalen, 2009, pagina 48.

³⁵ Idem, inv.nr. T2, 1702, folio 141v, 1 mei 1727.

maend[ag], is overleden d' huijsvrouw van Aris Jaspersz Visser, Antje Gerrits Blaauw en ter aerde besteld den 5 dito, donderdag. De genadige God en Vader aller genaden, verlene haer beijde de eeuwige vreugde ende het volmaeckte aenschijn derH. Drieuldigheid, om Jesu wille, amen." Ze laten dan nog vijf minderjarige kinderen achter, waar Dirk Gerritszn Blaauw en Claas Hendriksz Groot als voogden over worden aangesteld. Hieruit blijkt wel dat de familie Visser en Groot niet alleen een zakelijke relatie hebben, maar ook de privé-contacten moeten bijzonder goed zijn geweest. Verder is voogd Dirk Gerritszn Blaauw hoogstwaarschijnlijk de broer de overleden Antje Gerritsdr Blaauw. Dirk Blaauw overlijdt in 1740. Daarna wordt Claas Blaauw voogd.

De kinderen van Aris Jasperszn Visser en Antje Gerritsdr Blaauw: Jasper,

Zoon Dirk trouwt in de zomer van 1740 (datum huwelijkscontract 26 augustus, huwelijk 28^e) met Aagje Gerritsdr Rogge en wordt eigenaar van de molen De Groene Jager. Ze wonen in een huis ten noordoosten van deze molen aan het Zuideinde.³⁶ Daarnaast werkt hij met molen Het Witte Schaap daar tegenover. Dirk en Aagje blijven kinderloos. Wel nemen zij na de dood van Aagjes zus Maartje Gerritsdr Rogge (1720-1753) en diens man Jacob Dirkszn Mats (1716-1753) hun nichtje Maartje (1742-1815) en neefje Gerrit Mats (1743-1818) in huis. Laatstgenoemde Gerrit wordt op zijn 12^e door oom Dirk en tante Aagje Visser *"tot vermeerdering zijner taalkennis en betere voorbereiding voor het houtvak naar Engeland ter school gezonden."* Maartje blijft tot 1783 bij haar oom en tante wonen en trouwt dan met Willem Willemszn Ris (1738-1814). Gerrit Mats verlaat vier jaar later het huis van oom en tante en trouwt met Trijntje Cornelisdr Valk (1748-1821). Een jaar later verhuizen Dirk en Aagje Visser van hun huis ten noordoosten van molen De Groene Jager naar de ouderlijke woning van Dirk's ouders noordelijker aan het Zuideinde (nu Zuideinde 117), vermoedelijk zelfs nog door zijn opa en oma bewoond. Aagje Visser-Rogge overlijdt in 1801, Dirk twee jaar later *"in den hohen ouderdom van 87 Jaaren, 6 maanden & 7 dagen."* Het woonhuis komt daarna toe aan neefje Gerrit Mats, evenals een tentjacht, een met verguld snijwerk versierd plezierjacht dat door één of twee personen geroeid kan worden en waarbij in de overdekte ruimte vier tot zes man kan plaatsnemen. Veel Zaankanters in de 18e eeuw bezitten een dergelijk vaartuig van zo'n zeven meter lengte.³⁷ Gerrit Visser trouwt op ongeveer 24-jarige leeftijd in juli 1743 (huwelijksvoorwaarden op 12 juli) met Barbertje Kuijper Klaasdr. (februari 1719-30 december 1802). Zij is een dochter van Claas Abrahamsz Kuijper en Grietje Hendriks Valk uit Westzaandam³⁸. Barbertje heeft minimaal één broer, namelijk Hendrik Claaszn Kuijper (ca. 1732 – Westzaandam, 28 augustus 1788 begraven) en één zus: Aagje Claasdr Kuijper. Laatstgenoemde is in april 1759 *"ten huize van de bruid"* voor Schout en Schepenen gehuwd met Adriaan Jansz Rogge (Westzaandam, 3 mei 1732 – Zaandam, 22 juli 1816). In 1743, kort na haar huwelijk, krijgt Barbertje Kuijper een aantal obligaties van haar oma Lijsbeth, t.w.v. fl193,-, fl200,-, fl200,- en fl500,-. Later verkoopt zij er weer een deel van. Ook diverse andere onroerende goederen komen in haar bezit, zoals een part in oliemolen De Engel in Wormerveer (1632, in 1872 verbouwd tot stoomolieslagerij, nu Unilever), de daar vlakbij staande molen Het (jonge) Vool (gebouwd in 1649, verbrand in 1930) en een huis in "De Noord" van Zaandam en tot slot graf 43 in de Westzijderkerk en een deel van een graf op het Mennonietenkerkhof (de begraafplaats van de Doopsgezinden) in Zaandam. Gerrit Visser en Barbertje Kuijper laten op 5 december 1743 bij notaris Sijmon Jongewaert te Westzaan een testament opmaken. Een nieuw testament wordt opgemaakt in 1779. Zij wonen eveneens in een huis aan het Zuideinde, de plek waar thans de ijsclub Lambert

³⁶ Het wordt eind 19^e eeuw afgebroken. Nu is daar de huisartsenpraktijk gevestigd, Zuideinde 73.

³⁷ In 1822 worden Jan Gerbrandszn Dekker en zijn vrouw Aagje de Jager eigenaar van het woonhuis en tentjacht, na hun overlijden in respectievelijk 1867 en 1871 komen huis en jacht uiteindelijk in juli 1888 in het bezit van sloper C. Zemel. Het huis wordt datzelfde jaar gesloopt, het jacht verkocht aan P. Smidt van Gelder te Wormerveer. Het wordt opgeknapt en in 1913 beschikbaar gesteld voor de Historische Afdeling van de ENTOS. Bij zijn vertrek naar het buitenland wordt Jonkheer Teixeira de Mattos eigenaar. Na diens overlijden op 30 januari 1924 kan het Nederlandsch Historisch Scheepvaartmuseum het aankopen uit zijn nalatenschap. Tot de verbouwing begin 21^e eeuw staat het tentoon in een van de zalen in het museum te Amsterdam, anno 2014 is het in het depot opgeslagen. Heermans, N.J. (1995). Te hooi en te gras (26). Alle hens aan dek. In: De Wessaner, juni 1995 / 't Hooft, C.G. (1925). Een Zaansch tentjachtje. In: Jaarverslag Nederlandsch Historisch Scheepvaartmuseum 1924.

³⁸ Mogelijk is haar vader een zoon van Klaas Heijndrickse Kuijper (circa 1640), vanaf 7 januari 1663 bevestigd als Doopsgezind predikant voor Westzaandam en Westzaan door Jan Jansze Muesz, in 1670 "in de vole dienst" bevestigd. Zie Heermans, N.J. Allerhande notities over de geschiedenis van Westzaan, deel 2, pagina 131.

Links, even voorbij het zichtbare huis, de plek waar tot 1888 het huis staat waar eens Aris Jasperszn Dekker met zijn gezin woont en later zijn zoon Dirk, ter hoogte van het huidige appartementencomplex Zuideinde 117. Het pand links dateert uit 1849, is ontworpen door architect J.V. Lankelma (zijn vrouw kwam uit Westzaan en hij ontwierp ook de voorgevel van de Noordervermaning in 1853 en het orgelbalkon in de Grote Kerk in 1866) en in 1904 gesloopt. Het huis rechts, gebouwd in 1894, is in 1926 verbouwd tot Lakfabriek Zaanlandia van de firma Folmer, Zuideinde 140. Daarnaast en –achter bevindt zich tegenwoordig het voetbalveld. © Collectie Rein van Houten.

Dezelfde plaats anno 2014.

Schilderij uit de 19^e eeuw (collectie Molenmuseum) met daarop rechts het huis waar in de 18^e eeuw Dirk Ariszn Visser met zijn vrouw en pleegkinderen woont. Nu staat hier Zuideinde 73. In het midden molen "De Groene Jager".

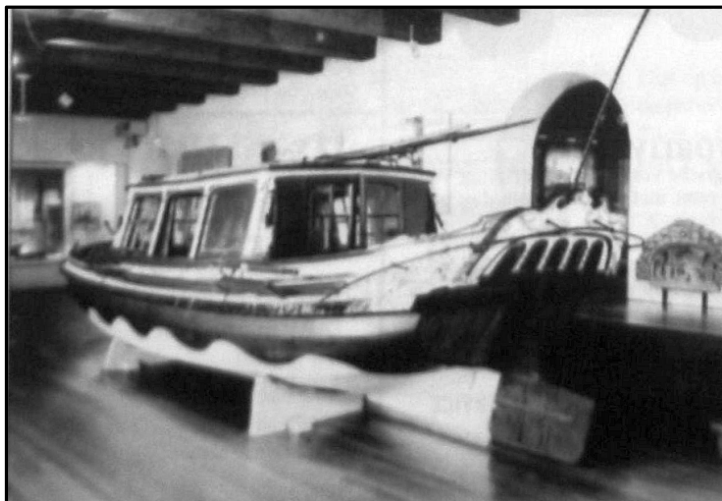
Ter hoogte van de bomen, op de plek van Zuideinde 73, woont in de 18^e eeuw Dirk Ariszn Visser met zijn vrouw en pleegkinderen. Daarachter bevindt zich dan zijn molen "De Groene Jager", waar nu de gelijknamige straat ligt met daaraan de voormalig Gereformeerde Kerk.

Links de plaats waar tot 1846 het pand waar Gerrit en Barbertje Visser woonden. Nu IJsclub Lambert Melisz, Zuideinde 156a.

Zuideinde 200 "De Witte Troffel" waar van 1749 tot 1786 Jasper Arisz Visser en zijn vrouw wonen.

Het tentjacht van Dirk en Aagje Visser-Rogge, zoals dat anno 1995 bij het Scheepvaartmuseum in Amsterdam tentoongesteld stond.

In het Jaarverslag van het Nederlandsch Historisch Scheepvaartmuseum over 1924 staat met betrekking tot het tentjacht van Dirk en Aagje Visser-Rogge vermeld: "Ons jachtje is echter van onbesproken Zaaansche afkomst. Men kan het zich nergens elders denken dan dáár, op de nog rustige Zaan, juist zooals het zoo echt is afgebeeld op een kleine litho van Greven, "Retour de la promenade à Zaandam." Aan den kant bij het koepeltje staat de keurige heer des huizes met zijn mooi gestreepte broek en zijn rok met

lange panden, in het jachtje zitten glunderende juffers met de Zaaansche kap, die tegenwoordig tot de erfstukken behoort en nog slechts bij feestelijke gelegenheden wordt gedragen. Schipper en knecht dragen hoge hoeden en op den achtergrond ziet men de aardige belijnde, houten geveltjes met het witte, gebeeldhouwde lijstwerk." © Nico Heermans.

Melisz (Zuideinde 156a) is te vinden). Over Gerrit en Barbertje en hun bezittingen kom ik later nog te spreken. Hij zal namelijk eigenaar worden van De Oude- en De Jonge Ruijgeneel.

Dochter Maartje Visser trouwt vóór 1743 met Gerrit Blaauw. Wellicht is dat van haar moeders zijde familie, tenslotte is in het Westzaan van de 18^e eeuw zo'n beetje iedereen familie van elkaar.

Jasper, geboren in 1723 en getrouwd in 1749 met Antje Claesdr Hoofd (dochter van Claes Janszn Hoofd, waarover over enkele pagina's meer), woont in het anno 2012 nog bestaande huis Zuideinde 200 en werkt met de molen De Witte Troffel achter zijn huis. Hij overlijdt op 23 juli 1786, 62 jaar oud. Vijf dagen later is hij in de Grote Kerk van Westzaan begraven. Antje is in 1781 overleden. Een immense inventarislijst van maar liefst bijna 60 pagina's wordt na zijn opgemaakt en geeft een beeld van de toenmalige inrichting van hun huis Zuideinde 200.

Verder weten we dat dochter Neeltje in 1749 is getrouwd met Jan Huijbertse Ouwekees.

Jasper en Dirk volgen uiteindelijk hun vader Aris op in de houthandel. Samen met broer Gerrit hebben ze alle drie belangen in de scheepswerven aan de Overtoom en samen voeren ze een rederij in de walvisvaart. Dirk en Gerrit rusten in de periode 1739-1741 drie reizen uit, waarbij Dirk echter geen vangst heeft gehad.³⁹ Een reden voor het ontstaan van de Westzaanse walvisvaart moet worden gezocht in het feit dat de Westzaanse Doopsgezinde families vanuit geloofsovertuiging pacifist zijn. Daarom richten zij zich met de scheepvaart naar het veilige noorden.⁴⁰

Nog een familie Visser

Er is in die tijd in Westzaan nog een familie Visser, te weten het geslacht van Aris Dirkszn Visser (1674-1704) en Guurtje Jacobsdr Hooft (1767-1748). In welke context zij staan tot de familie van Aris Jasperszn is mij niet duidelijk. Visser en Guurtje Hooft zijn in 1698 getrouwd. Zij is een dochter van Jacob Klaaszn Hooft (1647-1719) en Aaltje Pietersdr (1650-1721). De familie is lid van de Westfries Doopsgezinde gemeente. In 1700 bouwt Aris Visser houtzaagmolen De Jonge Visser. Samen met zijn vrouw krijgen ze minimaal drie kinderen. Na Aris' overlijden in 1704 trouwt zijn vrouw in 1715 opnieuw met Rutger Jacobszn Taanman (1668-1716), weduwnaar van Guurtje Sijbrants Oly (ca. 1672-1712), anno 1710 schipper van de Sint Jacob en in 1716 op 48-jarige leeftijd overleden in St Jean D'acri, gelegen in Toscane in Italië. Hij is aldaar in Livorno begraven. Zou hij met zijn schip zijn

³⁹ Collectie N. Heermans, Topografische en Genealogische gegevens over het zuidelijke deel van het dorp Westzaan, deel II, pagina 79

⁴⁰ <http://www.genealogieonline.nl/stamboom-cardinaal/13229.php>.

vergaan? De weduwe van Aris Visser is daarna opnieuw getrouwd met Willem Janszn Karn (1691-1722). Na zijn overlijden bleef ze voor zover tot haar overlijden ongetrouwd.

Eerste zoon uit het huwelijk van Aris en Guurtje is Dirk, genoemd naar opa, geboren in 1699 en in 1725 getrouwd met Jannetje Gorter (1704-1726) en na haar overlijden in 1728 getrouwd met Jannetje Cornelisdr Dekker (1704-?). Hij is molenaar met molen De Nieuwe Visser, woont in het huis daarvoor (Zuideinde 184), overlijdt op 31 december 1775 (straatarm) en wordt op 4 januari 1776 begraven.

Zoon Jan (ca. 1703-1779) is in 1726 getrouwd met Maartje Pietersdr Smit (1704-?). Hij koopt in 1723 als jongeman de scheepswerf van zijn overleden baas Dirk Kopjes aan de Overtoom en gaat naast deze grootscheepsmakerij ook een scheepshandel beginnen. Daarnaast is hij “opziender” in assurantiecontracten (brandverzekeringen) en directeur van enkele walvisvaarders. Hij krijgt minimaal twee kinderen: Guurtje (1733-1785) en Aagje (1734-1790).

De eerste trouwde met Klaas Gerbrandszn Dekker (ca. 1735-1804), zoon van Gerbrand Corneliszn Dekker (1702-1765) en Trijntje Gerbrandsdr Haseven (1707-1743). Hij is “*negociant in houtwaren*” met molen De Jonge Dekker en ze gaan vanaf 1765 in het huis van zijn ouders aan het Zuideinde wonen. Na het overlijden van Guurtje Jansdr Visser trouwt hij met Guurtje Mens die in 1800 overlijdt. Dekker zelf overlijdt in 1804 en het huis en molen komen dan in handen van oomzegger Aris Ariszn Visser.

Jan's tweede dochter Aagje is getrouwd met de fors jongere Teeuwis Lijntz Rogge (1763-1830).

Jan Ariszn Visser zelf overlijdt in 1779, 76 jaar oud. Enkele jaren later wordt vanwege de economische crisis de scheepswerf failliet verklaard en geveild.⁴¹

Derde zoon is Aris (II) (1705-na 1754), in 1737 getrouwd met Maartje Jansdr Ouwejan (1713-1754). Zij krijgen een zoon die ze eveneens Aris (III) noemen (1747-1836), getrouwd met Trijntje Gerbrandsdr Dekker alias Boer (ca. 1742-?) en van beroep schilder. Deze kleinzoon van Aris (I) en Guurtje Hooft krijgt twee kinderen: opnieuw een Aris (IV) (1778-1837) en dochter Trijntje.

Aris (IV), een oomzegger van de eerder genoemde Klaas Gerbrandszn Dekker, neemt molen De Jonge Dekker en het bijbehorende huis over. Hij was al voordien bij zijn oom in het bedrijf werkzaam en runt de zaak nu tot 1830, waarna hij (ongehuwd) vertrekt naar Haarlem. Daarna wordt het huis eigendom van Dirk Blaauw, de molen van de familie De Lange. Aris (IV) overlijdt in 1837 in Haarlem en is voor zover bekend de laatste mannelijke telg uit deze tak van de familie Visser.

Dit overzicht is verre van volledig, naast de bovengenoemde personen zijn er nog diverse andere Vissers in die tijd in Westzaan geweest, maar hun verhouding tot deze twee takken is niet duidelijk.

De huizen recht voor de beide molens begin 18^e eeuw

De Oude Ruijgeneel, De Jonge Ruijgeneel het het pand Zuideinde 260 zijn in de vroege 18^e eeuw niet de enige gebouwen aan het Zuideinde. Ten zuiden van de boerderij, op de hoek van de Ruijgeneelsloot en de wegsloot langs het Zuideinde, dus op de plaats van de huidige bungalow Zuideinde 256, stond in vroeger eeuwen ook al een huis. Tot in de jaren '70 van de 20^e eeuw stond er een historische woning, Zuideinde 252-254. Een exact bouwjaar is niet achterhaald, maar de oudste vermelding dateert uit 1696. We bespreken hier kort meerdere panden die in de 17^e en 18^e eeuw in deze omgeving aan de orde komen.

Het zuidelijke huis van Dirk Claeszn Dekker (tussen Zuideinde 244 en 252-254)

Dirck Claeszn Dekker heeft minimaal sinds 1700 een perceel in zijn bezit gehad, in de verpondingsboeken terug te vinden onder de nummers 719 en 148 met zijn huis en land (132 roeden). Het lijkt net ten zuiden van de Ruijgeneelsloot te hebben gestaan, iets ten noorden van Zuideinde 244.

Dekker verkoopt dit omstreeks 1736 aan Claas Janszn Hooft. Wellicht is dit dezelfde als Claes Janszn Hoofd (1700-1776), zoon van Jan Jacobszn Hoofd (?-1747) en Maartje Pietersdr (?-1727). Vader Jan, ter onderscheiding van zijn oudere broer Janke genoemd, is houtzager met molen De Palmboom en

⁴¹ Tip, W. (2007). De geschiedenis van Westzaan opnieuw beschreven. Deel 25. In: De Wessaner, januari 2007.

directeur en reder van walvisvaarders op Groenland en de Straat Davis. Claes is in 1722 gehuwd met Guurtje Dirksdr Schots (1700-1770), met wie hij zes kinderen heeft gekregen: Pieter (1723-1781, gehuwd met Wijntje Cornelisdr Hongh, daarna met Jannetje Dirksdr Groot, in latere jaren directeur van de firma Pieter Hoofd en Zonen, ten behoeve van de walvisvaart op de Straat Davis), Antje (1727-1781, gehuwd met de al eerder genoemde Jasper Ariszn Visser), Maartje (1730, gehuwd met Hendrik Kuijper), Dirk (jong gestorven), Aaltje (jong gestorven) en Dirk (1740-1769, gehuwd met Aaltje Jacobsdr Lakeman).⁴²

In 1747 doet Hooft het geheel weer over aan Pieter Brandaris en Claas Huijgen. Dan is er 50 roeden land bij het perceel Vanaf 1758 staat Brandaris alleen genoemd. Hij overlijdt in april 1768, zijn erfgenamen bestaan uit zijn twee dochters Trijntje, eerst gehuwd met Jan Gerritszn Louwen (1717-1751) en daarna met Baart Claas Hos (1712-1763) waarover we later nog komen te spreken) en Maartje, eerst gehuwd met Gerrit Jacobszn Stap (1732-1758) en daarna met Claes Jacobszn Heijn (1723-1782). De erven van Pieter Brandaris doen het pand over aan Frederik Klokke-meijer. Zeer waarschijnlijk is hij de Jan Frederik Klokke-meijer die is geboren in de eerste helft van de 18^e eeuw in Osnabrück en als weduwnaar voor 1768 gehuwd met Margaretha Maria Koster. Zijn naam is in het verpondingsboek over 1776-1789 óók aangetekend bij verpondingsnummer 86, ergens tussen Zuideinde 200 en 233 (de Zuidervermaning). Echter een veulingsakte uit 1792 spreekt van verkoop door lasthebbers van een huis en erf in het Zuidend aan en beoosten de wegsloot belend ten zuiden wed Jan Bes c.s. ten noorden de Oude Ruijeneelsloot dat uiteindelijk eigendom wordt van Cornelis Zonderland de jonge. Op basis van de noordelijke belending moet dit dus wel om Zuideinde 244 gaan.⁴³

Vanaf 1723 staat ook Cornelis Willemszn Hartjes geregistreerd onder verpondingsnummer 148, vanaf circa 1728 Gerrit Willemszn Hartjes. Laatstgenoemde blijft tot omstreeks 1780 eigenaar, daarna korte tijd Claas Louwe en anno 1789 tot minimaal 1799 staat Maarten Schouten genoteerd. Wellicht is het pand in twee gedeelten bewoond geweest?

Het middelste huis tussen 1719 en 1723: van Willem Bruijgom aan Dirk Pieterszn Blaauw (vermoedelijk achterste deel van Zuideinde 252-254)

Omstreeks 1719 is Willem Bruijgom eigenaar geworden van een ten noorden daarvan staand pand, voordien komt het op deze plekken in de verpondingsboeken (als 153) niet voor. Zijn erf is 45 roeden groot, dus iets groter dan de 34 roeden van de iets meer noordelijk wonende buurman Dirk Reukel, maar de helft kleiner dan de 90,5 roeden van De Oude Ruijeneel. In een transportakte van De Oude Ruijeneel wordt het erf van de molen omschreven als, “*staende te Westsaenen, beoosten de weg. Het erf loopt westwaarts tot het schuifenhuijs van Willem Bruijgom*”. Dat boothuis heeft dus tussen Bruijgom’s huis en De Oude Ruijeneel gestaan aan De Ruijeneelsloot, ik stel me zo voor ongeveer op de plaats waar nu Zuideinde 258 staat.

Wellicht hebben we hier te maken met Willem Gerritszn Bruijgom, rond 1676 geboren en op 16 januari 1695 getrouwd met Grietje Maartensdr (geboren in 1672). Zij behoorden tot de gegoede burgerij van de ambachtsheerlijkheid Westzaan, hun kinderen trouwden ook met zonen en dochters van mensen “van stand”. Zo trouwde oudste dochter Maritje (1696-1725) met Sijmon Pieterszn Jongewaart (1696-?), Neeltje (1697-1768) met Jan Janszn Tip (1697-1743) (over hun zevende kind, Willem Bruijgom Tip (1734-1813) kom ik later nog te spreken) en Hilgondt (1710-?) met Jan Laan. Verder kregen zij nog diverse kinderen die jong zijn overleden. Of Willem Bruijgom dit huis met zijn gezin heeft bewoond of dit heeft verhuurd aan bijvoorbeeld een van de arbeiders van De Oude of De Jonge Ruijeneel, weten we niet.

Uit het verpondingsboek over 1722 en 1723 blijkt dat Willem Bruijgom zijn perceel heeft verkocht aan Dirk Pieterszn Blaauw. Misschien is dit een oom van Antje Gerrits Visser-Blaauw? Mogelijk is hij de in 1740 overleden voogd over de minderjarige Jasper en Neeltje Aris Visser, opgevolgd door Claas Blaauw. Deze verkoop is inderdaad terug te vinden in de transportakten in het Oud Rechterlijk

⁴² Heermans, N.J. Notities uit het Oud-Rechterlijk en Notarieel Archief van Westzaan deel II, pagina 222 t/m 227.

⁴³ Heermans, N.J., schrift deel XV, pagina 1252 / Sol, A. (2011). Zaanse molens in heden en verleden, hoofdstuk 83.

archief: op 22 mei 1722 besluit *“Willem Bruijgom woonende tot Westsaene (...) te transporteeren een huijs en erff staende ende gelegen in 't zudent van Westsaene belent ten suijde Dirk Claes Dekker en ten noorden de wed. van Jan Peereboom”*. Blaauw legde voor zijn aankoop fl550: neer.⁴⁴

Maar vanaf 1723 is in de verpondingsboeken echter alleen nog maar sprake van een *“verf”*, oftewel een erf en dus geen huis meer. Moeten we hieruit concluderen dat het oude huis van Willem Bruijgom in die tijd is afgebroken? In de verpondingsboeken is dat moeilijk terug te vinden; tot 1723 was naast de laatstelijke *“verf”* van Blaauw ook onder verpondingsnummer 153 De Oude Ruijgeneel van Stockvis en consorten geregistreerd. Vanaf 1723 is echter de registratie van Blaauw's terrein onder dit nummer in de verpondingsboeken verdwenen. Wel komt vanaf 1738 de naam van Jan Jacobszn Groot in de verpondingsboeken voor. Ik sluit niet uit dat dit hetzelfde pand betreft en in dat geval moet het hierboven besproken pand het achterste deel van Zuideinde 252-254 betreffen.

Het noordelijke huis tussen 1696 en 1759, minimaal sinds 1707 eigendom van Jan Gerritszn Peereboom en zijn weduwe (Zuideinde 252-254)

Een transportakte van 1 mei 1727 noemt dat De Oude Ruijgeneel ten westen wordt belend door de weduwe van Dirk Pieterszn Blaauw (verpondingsnummer 153) én de weduwe van Jan Gerritszn Peereboom (verpondingsnummer 154, met 39,5 roeden land). Uit de opeenvolgende eigenaars weten we dat dit in elk geval het tot in de 20e eeuw bestaande Zuideinde 252-254 is geweest of alleen het voorste deel van het pand.

De weduwe Peereboom woont hier volgens de verpondingsboeken al sinds minimaal 1707. Voordien, vanaf 1703 komt het huis enkele jaren niet onder nummer 154 in de verpondingsboeken voor, maar zijn de *“participanten vand olijmole d'jongeruijgeneel en werf”* onder dat nummer geregistreerd. Vanaf minimaal 1696 tot 1702 staat er wel weer onder dit nummer een *“huijs”* met maar liefst 281 roeden land, eigendom van een zekere Claes Gerritszn Timmerman.

Hoe het allemaal exact heeft gezeten op de plek van de huidige panden Zuideinde 256 en 258, is me niet helemaal duidelijk. Volgens een transportakte uit 1729 wordt dit huis (ten westen van De Oude Ruijgeneel) deels bewoond door Gerrit Dirkszn Blaauw (in welke hoedanigheid familie van Pieter Dirkszn Blaauw?) en door Claes Oosterhoorn. Kennelijk hebben zij dit kort tevoren van de weduwe Peereboom gekocht. Hun erfgenamen (waaronder Gerrit's zonen Dirk Gerritszn Blaauw en Klaas Gerritszn Blaauw) verkopen het in elk geval door aan een zekere Sijmon en Jan Peereboom. In deze akte wordt in elk geval bepaald dat de eigenaars van de molens De Ruijge Oudeneel en De Jonge Ruijgeneel over het erf van dit huis een vrije overgang hebben, waarvoor de eigenaars van de achterste molen fl3:-, per jaar betalen. Als noordelijke buurman is dan (sinds 9 jaar) Jacob Janszn Groot vermeld, de zuidelijke buurman weer een zekere Dirk Pieterszn Blaauw... Het is niet duidelijk hoe dat precies gezeten heeft.⁴⁵

Sijmon en Jan Peereboom verkopen het *“huis en erf, gelegen in het Suidend van Westsaenen, belend ten zuiden door Dirk Pieterszn Blauw en ten noorden door Jacob Jansz Groot”* aan Dirk Claaszn Leck. *“De eigenaars van De Oude Ruige neel hebben een vrije overgang benoorden langs het huis, die van de Jonge Ruige Neel tegen betaling van f3:- per jaar, mits elke molen ¼ betaalt in het onderhoud van de brug.”*⁴⁶ Dat moet de brug over de wegsloot zijn.

Blijkens de verpondingsboeken is rond 1734 Claas Janszn Reukel eigendom geworden van het huis van Sijmon en Jan Peereboom. Gezien het feit dat Dirk Janszn Reukel al in 1708 is overleden, is het niet heel aannemelijk dat dit zijn broer betreft. Het zal een ander familielid zijn. Hij is tot 1759 eigenaar, daarna volgens de gaardersboeken over de verponding ene Vet die het enkele jaren later doorverkoopt aan Cornelis Tip. Deze verkoopt zijn deel van het pand in 1768 aan Gerrit Ariszn Visser, waarover later meer.

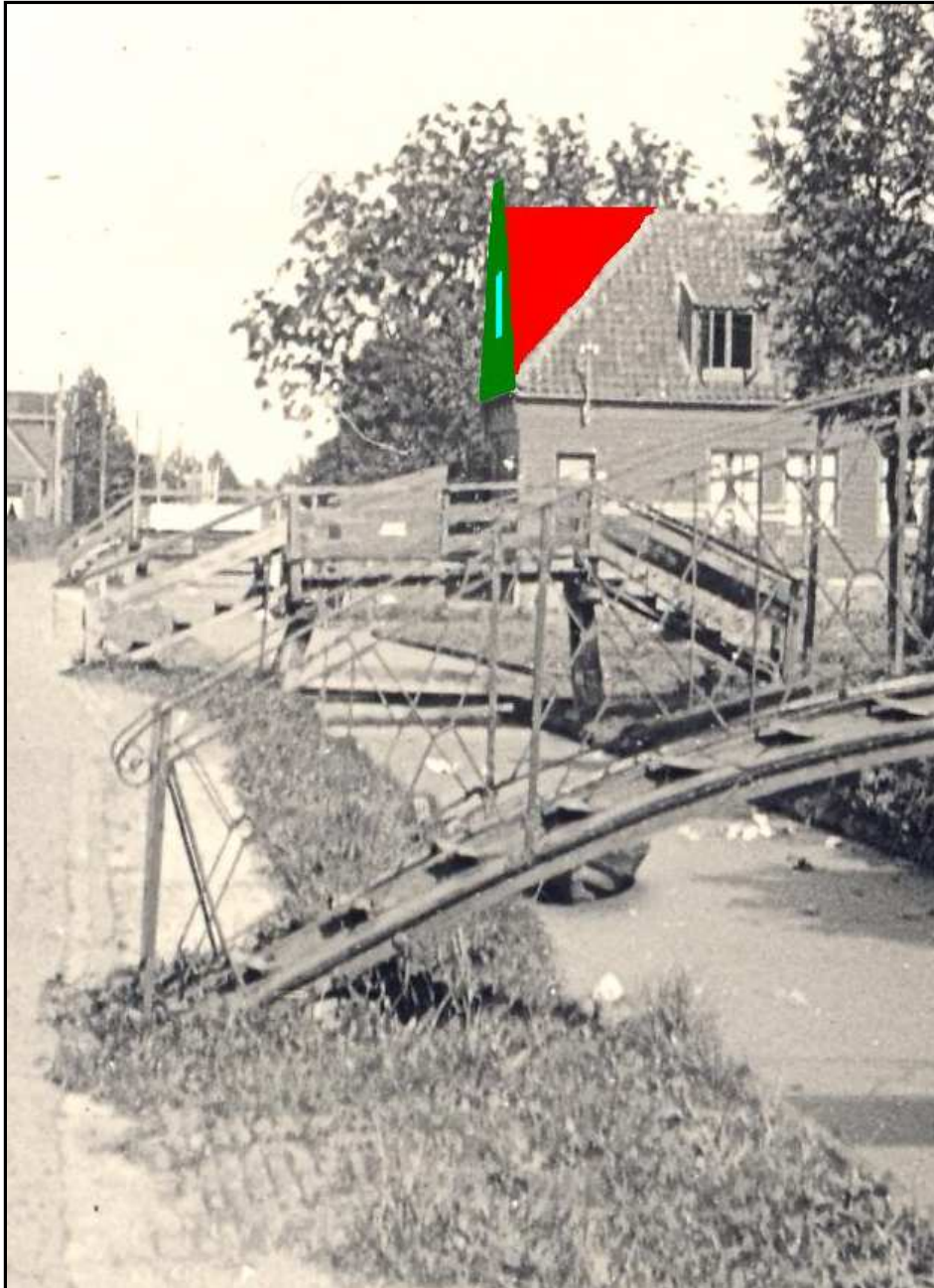
Een “oud huijs” bij De Oude Ruijgeneel

⁴⁴ Oud Rechterlijk Archief Westzaan, inv.nr. 1597, folio 74v.

⁴⁵ Sante, J.W. van (1955). Gegevens over molens cum annexis aan de Zaan. Gegevens ontleend aan de transportregisters van de Ambachtshoofdelijkheid Westzaanen, 1570-1700. Noord-Hollands Archief, toegang 151.2, inv.nr. T2, 1785, folio 23v, 28 april 1729.

⁴⁶ Idem, T2, 1869, folio 382v, 24 april 1732.

Zoals gezegd is Aris Jasperszn Visser en de familie Groot sinds 1706 deels eigenaar van molen De Jonge Ruijgeneel, sinds 1720 van het land waarop deze molen staat (het Kalfjesland) en sinds 1727 zijn Aris en Claes Hendrikszn Groot tevens ieder voor de helft eigenaar van De Oude Ruijgeneel. Ook is al eerder gemeld dat Aris en zijn vrouw het jaar daarop, in 1728 zijn overleden. In een boedelbeschrijving van de nalatenschap van Aris Visser van 28 december 1741 staat genoteerd dat Aris eigenaar was voor *“de helft inde olij mole de oude Ruijgeneel met sijn erf schuuren en gereetschappen, met nog deszelfs in een oud huijs en erff, staande beijde en geleege tot Westzaene inde Zuijd ende belent ten Zuijden en Westen Jan de Groot Cornelisz enten noorden Jacob Jan de Groot Cornelisz. Item de helft inde olij mole genaamt de Jonge Ruijgeneel met sijn errff en landje groot 288 Roeden [dat is dus het Kalfjesland, JvdM], Staande en geleege tot Westzaene int Zuijdend ende beoosten aan de voorn; mole de oude Ruijgeneel.”*⁴⁷

Reconstructie van de vermoedelijke situatie van Zuideinde 252-254 in de 18^e eeuw op basis van een foto uit circa 1935. © Collectie A. Sol.

⁴⁷ Oud Notarieel Archief Westzaan, inv.nr. 5442, akte nr. 185.

Om te beginnen is het niet helemaal helder waar we dit “oud huijs” moeten lokaliseren. Stond dit vlak bij De Oude Ruijgeneel en was dit gelijktijdig in 1649 gebouwd? Is het een van de hiervoor besproken woningen? Het is opvallend dat het in eerdere transportaktes niet wordt gemeld. In de aankoopakte van Visser en Groot uit 1727 wordt niets over de woning gezegd. Zo weten we dus ook niet wie de andere helft van het huis bezit, maar waarschijnlijk zal dat de tweede eigenaar van De Oude Ruijgeneel wel zijn geweest, Claes Hendrikszn Groot.⁴⁸

De verkoop van de ambachtsheerlijkheid

We verleggen de blik tot buiten het Zuideinde. In deze periode vindt er in de regio namelijk een gebeurtenis plaats die indirect gevolgen heeft voor de industrie aan het Zuideinde.

Het inmiddels rijke dorp Westzaan weet in 1729 de landrechten van de Banne Westzaan te kopen van de Staten van Holland voor het kapitale bedrag van fl300.000 (dat zou nu ruim 3,2 miljoen euro zijn). Met deze machtsgreep wordt de andere Zaandorpen van de Banne een hak gezet. Het gemeentebestuur regelt in het vervolg de aanstellingen van alle ambten zoals dat van dominee, notarissen, makelaars en schoolmeesters en mag vergunningen verlenen over het windrecht van molens, erfpachten, veren, waag en visserij.

Maar dit geeft aanleiding tot veel discussie tussen de regeerders van de dorpen binnen de ambachtsheerlijkheid aan de westkant van de Zaan, met name voor Westzaandam (het westelijk deel van het huidige Zaandam). Uiteindelijk legt Westzaandam zich bij de verkoop neer, mits een deel van het grondgebied van Westzaan bij Westzaandam wordt getrokken. Laat dat nu net het gebied zijn waar Westzaan de meeste inkomsten uit verkrijgt: de scheepswerven aan de Westzaner Overtoom. De gemeenschappelijke grens loopt tot dan toe langs de Gouw en vervolgens recht naar het zuiden door het IJ, rond het eiland Ruijgoort, rond Nauerna, langs de Nauernasche Vaart. Nu komt de grens aan de zuidkant van het dorp te liggen vanaf de Gouw langs de noordkant van de bebouwing langs de Westzanerdijk richting het westen. Daarmee verliest Westzaan de haven met sluis, zes scheepswerven, een zeilmakerij, twee pakhuizen en een bakhuis, zeven molens, twaalf huizen, “vijf hoerenplaatsen” en de school. Weliswaar wordt per 1 januari 1833 bij opnemings van Westzaan in het kadaster de grens weer iets gewijzigd zodat de bebouwing aan de noordkant van de Westzanerdijk bij het dorp gaat behoren, evenals de helft van de haven en sluis. Maar om het inmiddels ingetreden economisch verval te doen herleven is deze grenswijziging te laat.⁴⁹

Natuurlijk is deze verkoop van de Ambachtsheerlijkheid niet de enige reden dat de Gouden Eeuw ten einde is. Andere landen zoals Frankrijk en Engeland worden steeds machtiger en de Staat ziet zich genooddaakt zich sterker te bewapenen met een forse staatsschuld tot gevolg. De prijzen dalen gestaag en er wordt ook wel gezegd dat de regenten geen noodzaak zien om in te grijpen; zij hebben het immers prima. Nederland vaart tot dat moment letterlijk wél bij het feit dat het land fungeert als stapelmarkt maar vanaf nu komt daar verandering in.

Claes Hendrikszn Groot

De familie Groot is al sinds 1706 deels eigenaar van De Jonge Ruijgeneel. Een van de andere eigenaren in de eerste helft van de 18e eeuw is zijn zwager Steeven Dirkszn Bakker, gehuwd met Claes’ zus Immetje Hendriksdr Groot. Op 28 mei 1737, na het overlijden van Immetje wordt in een notariële akte bij de notaris vastgelegd dat aan Claes toekomt onder meer “een geregte een vierde Part inde olijmole de Jonge Ruijgeneel met sijn erff gereedschappen, land, baten en lasten, soo als

⁴⁸ Aan de noordkant van De Oude Ruijgeneel lag anno 1735 een stukje land dat bij een huis hoorde dat iets noordelijker aan de weg stond. Op 8 september 1735 verkochten namelijk Jan Dirckse Decker en Griet Albers aan Hendrik Janszn Wever “een huis en erf (...) beoosten de weg en een stukje land achter dit huis, belend te zuiden door De Oude Ruijgeneel en ten noorden door wed. Pieter Blok.” Sante, J.W. van (1955). Gegevens over molens cum annexis aan de Zaan. Gegevens ontleend aan de transportregisters van de Ambachtsheerlijkheid Westzaanen, 1570-1700. Noord-Hollands Archief, toegang 151.2, inv.nr. T2, 1941, folio 188v.

Bovendien lag er naast de beide molens nog land dat tot 1740 eigendom was van de erfgenamen van Aris Visser. Zijn zoon Dirk en de voogden over zijn minderjarige broers en zussen verkochten de 3394 op 22 december 1740 aan Jan Jacobszn Vedt te Westzaan. Het land werd ten noorden begrensd door molen De Gooier aan de Korenbloemsloot. Vedt verkocht enkele maanden later 2282 roeden aan Jan Janszn Boer, in 1746 werd Simon Jongewaard daarvan eigenaar en in 1749 Auwel de Jong, de toenmalige eigenaar van molen De Gooier. (T2, 2074, folio 170 / T2 2082, folio 183v / T2, 2208, folio 143 / T2, 2269, folio 15v).

⁴⁹ Jantzen, H.F. (1946). Rapport Westzaan, pagina 6 en 7.

deselve tans is staende en geleege tot westsaenen int Zuïd end, belent ten Zuïden Claas Valk enten noorden d' kinderen van Hendrik Jansz."⁵⁰

Gerrit Ariszn Visser als eigenaar in plaats van zijn vader Aris Jasperszn Visser

Op 23 oktober 1743 wordt voor de Westzaanse notaris Simon Jongewaert de erfenis van Aris Jasperszn Visser verdeeld. Schoonzoon Gerrit Blaauw en zijn vrouw Maartje Visser, erven *"Een Huijs en Erf Staande en gheleegen tot Westzanen int Zuidend, belent ten noorden Claas Blaauw en ten Zuïden..."*, twee stukken land van respectievelijk 1264 en 1362 roeden. Zij erven ook *"een Vierde part in het Pakhuijs genaamt de blauwe visscher met sijn erf, staande en geleege als voren"*.

Verder had vader Aris Visser nog *"Een Huijs en erf Staande en geleege tot Westzaenen int Zuïdend aan en beoosten de wegsloot belent ten Zuïden Auwel Pondman en enten noorden Hendrik Gorter"*, een *"Een houtzagersmole genaamt de Troffel met schuure, houttuijne, gereetschappen en erf, Staande en geleege tot Westzaene voorz agter het voorz Huijs en erf"* en *"nog vijf Stukken Land te samen groot 3266 Roeden geleege agter het voorz Huijs enmole binnen den gouw."* Dit alles wordt in 1743 ten behoeve van Jasper en Neeltje Visser door hun voogden Claas Blaauw en Claas Hendriksz Groot ontvangen uit de erfenis van vader en moeder Visser-Blaauw: *"en dat welvoorn: Huijs, mole, en Landerijen voor een somme van f4600:-."* Dit betreft Zuideinde 200, waar in 1749 Jasper en zijn vrouw gaan wonen tot het einde van hun leven. Verder is er voor Jasper en zijn zus Neeltje een vierde part in 't pakhuis De Blaauwe Visser en 1/128 deel in molen De Herder te Zaandijk weggelegd. Bovendien krijgen ze een deel van de huisraad van hun ouders, waaronder *"Een leuningstoel en een kussen, de bijbel met de lessenaar, een kistje, een oorlogie kas, wrijvers, een spiegel, twee bontjes, een schenktafeltje, een mangeltafel, een cabinetje"*, allerlei keukenservies, *"t ledikant, de glasekas, de klok agter, de klok binnen, de steenen tafel, het weerglas"*, enkele boeken *"overt notarieel"* en nog veel meer.

De dan ruim 24-jarige Gerrit wordt nu eigenaar van de helft in de beide oliemolens De Oude en De Jonge Ruijgeneel. *"De helft inde olijmole genaamt de oude Ruijgeneel met sijn erf schuuren en gereetschappen, met nog deselfs in een oud huijs en erf staande beïjde geleege tot Westzaene belent ten zuïden en westen Jan de Groot Corn[elisz]; enten noorden Jacob Jacobs Groot Corn[elisz]. Item deszelfs inde olijmolen genaamt de jonge Ruijgeneel met sijn erf en landje groot 288 Roeden, Staande en gelegen als voren beoosten de voorn molen de oude Ruijgeneel en dat beïjde helft (met voorz: molen) (?) eene Somme van f6800:0;-."*

Gerrit krijgt bovendien nog een 16^e part in de traanketel De Hoop op de Walvis *"ende sijn Pakhuijs erf en land, staande en geleege als voren, op en binnen den gouw"* voor fl400:-, ten derde *"eenhonderdachtentwintigste part"* in molen De Herder in Zaandijk en een deel van de *"inboedel en huijsraat"* voor fl379:2:0.⁵¹

Onverdeeld blijven vooralsnog *"Een Huijs en erf, Staande en geleege tot Westzaene int Zuïdend, aan en overdenwedsloot, belent ten zuïden Riter Hendrikse Bruijgom en ten noorden Cornelis Jacobs Dekker"*, land van 1692 7/16 roede groot op het eiland Ruijgoort in het IJ, 333 roeden land benoorden de oude pelmolen van Auwel de Jong en nog diverse gelden die in handelszaken zijn gestoken.

Tot slot komen er uit het kapitaal van Aris Visser nog vele obligaties. Alle kinderen krijgen voor hun uitset fl1300:-. (tegenwoordig bijna €15.000,-).⁵²

⁵⁰ Oud Notarieel Archief Westzaan, inv.n.r 5540, akte nr. 156.

⁵¹ De traanketel De Hoop op de Walvis is in 1723 gebouwd voor fl11.000:- op een stuk land, genaamd Hol-akkers, voordien eigendom van Dirk Janszn Otse. Het is een gebouw met beneden een traankokerij en berging van baarden en vleet. Boven zijn twee zolders voor verhuur tot opslag van granen en zaden. Voordien wordt het spek of de traan gekookt in de bak- en pakhuizen Propatia, De Zeerob en in het pakhuis bij de Jager ten zuiden van molen Het Hert. Maar omdat het koken na binnenkomst van de schepen tussen hoofdzakelijk 15 juli en 15 augustus, zo'n ondraaglijke stank rondom de haven van Westzaan (aan de Overtoom) verspreidt, is begin 18^e eeuw de gemeenschappelijke traanketel De Hoop op de Walvis gebouwd. Deze staat aan de Gouw, dus ver van de huizen af. De diverse eigenaren van De Oude en Jonge Ruijgeneel zijn ook vaak de huurder van de traanketel. Van 1734-1843 is namelijk Groot huurder, van 1744 tot 1761 Groot & Visser en van 1762 tot 1780 Gerrit Visser.

Collectie N. Heermans, Topografische en Genealogische gegevens over het zuidelijke deel van het dorp Westzaan, deel I, pagina 37.

⁵² Oud Notarieel Archief Westzaan, inv.nr. 5443, akte nummer 165.

Gerrit Visser als volledige eigenaar van de beide molens

Terug naar De Oude Ruijgeneel en De Jonge Ruijgeneel. De lading van beide molens blijft tot 1744 op naam van Groot staan. Daarna worden Groot & Visser officieel als beide eigenaars aangemerkt.

Claes Hendrikszn Groot bouwt in de navolgende jaren de zaken af. Op 11 mei 1762 wordt het olieslagerscontract herzien en nu staat De Oude Ruijgeneel op naam van Gerrit Visser.

Enkele weken later, op 27 mei verkoopt Claes Hendrikszn Groot *“de helft in twee olijmollens, genaamd de oude en jonge Ruijgeneel, met derzelve erven, landerijen, schuuren, bakken, gereedschappen en verdere aanhoorigheden, staande en geleege te Westzaan in t Zuidend naast elkanderen, (...) met een Somma van f6000:-”*.⁵³ Opmerkelijk is dat hier niet meer over de tweede helft van het *“oud huijs”* wordt gesproken.

Een jaar later staat ook De Jonge Ruijgeneel volledig op naam van Visser.

De vrouw van Claes, Trijntje Jansdr Gorter is al in 1743 overleden. Groot zelf overlijdt drie jaar na de afstand van zijn zaken, op 18 september 1765.⁵⁴ De helft van zijn nalatenschap komt toe aan de kinderen van Aris Jasperszn Visser. Opnieuw blijken hieruit de nauwe banden tussen de familie Visser en Groot.

Halverwege de 18^e eeuw wordt voor het eerst melding gemaakt van een bakhuis tussen de beide molens, door de familie Visser de naam *Vissershoop* gegeven.

In de navolgende jaren wordt het bedrijf van Visser uitgebreid met de molens De Hengelaar (1768) en De Rode Vos of Olievos (1774) in Westzaandam en De Roggebloem (1755) in Westzaan.

Tussen beide molens staat een bakhuis, door de familie Visser *“Vissershoop”* genoemd.

18^e-eeuwse eigenaars van Zuideinde 260: Claas Dirkszn Ouwejan (1748-1756)

We gaan enkele jaren terug in de tijd, naar 1748. Het vorige hoofdstuk werd besloten met de verkoop van het pand Zuideinde 260 in de oude (kleine) vorm door de erfgenamen van Jacob Janszn Groot aan Claas Dirkszn Ouwejan.

Groot's dochter en schoonzoon Pieter Maartenszn Schouten blijven voorsnog in het pand wonen. Of dat na mei 1749 ook nog het geval is geweest of dat er dan andere huurders komen of dat Ouwejan zelf zijn eigendom betreft, vermeldt de historie niet.

Reconstructie van de plaats van de beide oliemolens De Oude en De Jonge Ruijgeneel vanaf de tweede helft van de 17^e eeuw tot het begin van de 19^e eeuw achter Zuideinde 252-260. De plaats is gebaseerd op het kadastraal minuutplan uit 1827, waarin het bakhuis nog ingetekend staat en op de plaats waar volgens mondelinge overlevering “een molen”, dat wil zeggen De Oude Ruijgeneel stond.

⁵³ Oud Rechterlijk Archief Westzaan, ORA-0008, inv.nr. 1605, folio 167v.

⁵⁴ Heermans, N.J. Allerhande notities over Westzaan.

Helaas weten we over het leven en het voorgeslacht van Claas Ouwejan, zoon van Dirk Ouwejan. Hij zal afkomstig zijn uit het Westzaanse geslacht dat vanaf 1650 tot 1750 zaken doet met eikenbalkzager De Hoop, vanaf 1685 belangen heeft in twee van de drie Westzaanse scheepswerven (respectievelijk tot 1723 en 1751) en vanaf 1700 tot 1751 eveneens in de derde. Bovendien werkt de familie Ouwejan van voor 1726 tot 1729 met eikenbalkzager De Zaagmolen, vanaf 1765 tot 1788 met balkenzager Het Vliegende Hert en vanaf dat moment met de balkenzager De Blaauwe Kuijper.⁵⁵ Heermans noemt een Claas Dirkszn Ouwejan die eerst is gehuwd met Maartje van Aken en later met Antje Willems Valk, de weduwe van Pieter van Aken. Wellicht gaat het om “onze” Claas. Hij bezit een huis met kruidenierswinkel, dat zal pal tegen de Overtoom hebben gelegen. Claas Dirkszn Ouwejan overlijdt in of voor 1788. Zijn huisraad en inboedel ademen een zekere welgesteldheid: Delfts porselein, blauw porselein, Japans geëmailleerd.⁵⁶

Eigenaar Baart Hos (1756-1777)

Op 25 maart 1756 koopt Baart Claaszn Hos van Claas Dirkszn Ouwejan *“een huis & erv, staande en gelegen in Westzaan in ’t Zuidend, aan & beoosten de wegsloot, belent ten zuiden Groot & Visser & ten noorden de weduwe Jacob Egbrink.”*⁵⁷

Het gaat hier om Baart Claasz Hos, gedoopt op zondag 9 oktober 1712 in Westzaan als zoon van Klaas Baartsz Hos (1672-1741) en Grietje Jans (ca. 1675-?). Zijn opa en naamgenoot is Baert Aeriansz Hos (1633-ca. 1680), watermolenaar en zijn overopa Arian Baartsz (voor maart 1595, voor 1656) is van beroep schepen in Westzaan geweest. “Onze” Baart Claeszn Hos trouwt op in 1636 in Assendelft met Duifje Claesdr en na haar overlijden op 26 april 1754 met Trijntje Pietersdr Brandaris (1725-1788), weduwe van Jan Gerrits Louwe (1717-1751) en dochter van de eerder genoemde Pieter Brandaris die vlakbij aan het Zuideinde heeft gewoond, blijkens de verpondingsboeken. Zij krijgen twee kinderen: Grietje (1755) en Marritje (1757), beiden gedoopt in de dan nog maar kort in gebruik zijnde Grote Kerk in Westzaan.

Baart overlijdt op 61-jarige leeftijd in januari 1774 en wordt op woensdag de 19^e begraven in Assendelft.⁵⁸ Na Hos’ overlijden verkoopt zijn weduwe Trijntje Brandaris op 6 februari 1777 aan Pieter Mannis uit Zaandijk *“Een Huis & erv, staande en geleegeen te Westzaan int Zuidend aan & beoosten de wegsloot, belent ten zuiden Gerrit Visser & ten Noorden Hendrik Budding, met die vrij & onvrijheeden, welke ’tzelve heeft. Van welke koop en opdracht de comparante bekende voldaan te zijn, met een somma van f75:-:-: gereed & vrijgelden.”*

Het lijkt wel alsof een grote hoeveelheid grond buiten de verkoop gehouden, gezien de forse waardevermindering tussen 1756 en 1777. Maar in de verpondingsboeken staat toch voortdurend dat het erf 34,5 roede groot is en dat zal zo blijven tot minimaal 1777. Hoewel de Gouden Eeuw inmiddels voorbij is (dat zal ook later in dit verhaal nog wel blijken), blijft het aantal inwoners en huizen van Westzaan tussen 1742 en 1793 vrijwel gelijk, pas daarna treedt het verval daadwerkelijk in. De economisch slechte tijd kan dus ook nauwelijks de reden zijn. Ten derde kan Hos zijn optrekje aan het Zuideinde weliswaar sterk hebben verwaarloosd, maar ook dat verklaart niet zo’n waardeverschil.

Eigenaar Pieter Mannis (1777)

Pieter Mannes wordt geboren als zoon van Jan Muuszn Mannes en Weijntje Pietersdr uit Jisp en wordt daar gedoopt op 19 november 1722. Hij trouwt op zijn 22^e op 27 augustus 1745 in Westzaan met Guurtje Jacobsdr (van) R(h)ijn. In de navolgende jaren wonen zij in Zaandijk, waar op 23 april 1753 dochter Wijntje Pieters Mannes wordt gedoopt, op 2 maart 1754 zoon Jan Pieterszn Mannes.⁵⁹ Pieter heeft diverse verbindingen met Westzaan. Niet alleen komt zijn vrouw daar vandaan, ook zijn oudste zus, Grietje, trouwt daar en wel met Anthonij Groen (1708-1777), afkomstig uit een rijk

⁵⁵ Jantzen, H.F. (z.j.). Schrift Bronnen inkomsten per Westzaanse familie.

⁵⁶ Heermans, N.J. (z.j.). Schrift 24, pagina 1946-1953.

⁵⁷ ORA inv. 1604, folio 189v.

⁵⁸ http://www.hgc-krommenie.nl/hos_krommenie.html.

⁵⁹ <http://home.planet.nl/~groef6030/nakomelingen%20van%20jan%20pieterszn%20mannes.htm#p2875>.

Westzaans geslacht. Deze heeft een walvisvaart in de 18^e eeuw op Groenland (what's in a name?). Tussen 1736 en 1761 vaart hij met drie schepen op Groenland: de Juffrouw Geertruij, 't Klooster en de Kennemerland met Jacob Cornelisz Ruijg uit Den Helder als commandeur aan boord.

Op 6 september 1762 maken Anthoni en zijn vrouw testament op, waarbij respectievelijk zwager en broer Pieter Mannis en zwager/broer Muus Mannes worden aangesteld als voogd over de kinderen Jannetje Groen (dan 14,5 jaar) en Jan (dan 9 driekwart jaar).⁶⁰ Elf jaar later is het zover: dan zijn Anthoni Groen en zijn vrouw Grietje Janszn overleden en worden op 9 september 1773 Pieter en Muus Mannes voogd over jongste zoon Jan (Jannetje is inmiddels meerderjarig).⁶¹ Bijna een jaar later, op 24 augustus 1774 wordt de boedel verdeeld, te weten huisraad en obligaties. Hieruit blijkt wel dat Anthoni en zijn vrouw flink vermogend waren.⁶² Van Mannes weten we dat hij op 3 februari 1774 een 3^e part in herberg De Zwaan in Zaandijk koopt.⁶³ Deze herberg staat aan de weg langs de Zaan. Op dezelfde dag als de aankoop van het huis in Westzaan, op 6 februari 1777, koopt hij nog een zesde deel in deze herberg en eveneens dezelfde dag Nog dezelfde dag Mannes verkoopt het pand in elk geval nog dezelfde dag door, nu met een winst van fl5:-: namelijk voor fl80:-: aan Jan Krok uit Westzaan.⁶⁴

Eigenaar Jan Dirkszn Krok (1777-1799)

Over het leven van Jan Dirkszn Krok weten we helaas maar weinig. Hij moet in elk geval niet worden verward met de broodbakker Jan Dirkszn Crok (1767-1830), geboren te Nauerna en die meer naar het noorden aan oostkant van de huidige J.J. Allanstraat (in die tijd óók nog Zuideinde genoemd) een bakkerij runt.

Helaas weten we van "onze" Jan Krok veel minder. Het kan zijn dat we hier te maken hebben met de schippersknecht Jan Dirkszn Krok, gedoopt op 25 juni 1747 te Westzaan als zoon van Dirk Janszn Krok en Hilgont Jansdr Stolp, gehuwd in het voorjaar van 1771 met Trijntje Dirksdr Holleman uit Westzaan. De impost op het trouwen bedraagt fl3:-: en zij krijgen minimaal vijf kinderen: Dirk (1772-1843), gehuwd met Grietje Jansdr Oud (ca. 1783-1844), Hendrik (1774-voor 1782), Aagje (1776-na 1823), gehuwd met Gerrit Willemszn Stolp (1777-1837), Aafje, (1779-?) en opnieuw een Hendrik (1782-na 1821), gehuwd met Belitje van den Brink (ca. 1784-1821). Harde bewijzen dat dit de bewuste Jan Krok is, ontbreken echter.

Inmiddels is het verpondingsnummer sinds 1724 gewijzigd van nummer 156 in nummer 155 (voordien waren "*de participanten*" van De Jonge Ruijgeneel geregistreerd onder dit verpondingsnummer. Vanaf 1736 wordt Zuideinde 260 genoemd als nummer 175, vanaf 1758 onder nummer 130 en vanaf 1776 onder nummer 108.

Slechts twee jaar na zijn aankoop, op 21 februari 1799 verkoopt "*de burger Jan Dirksz Krok, wonende te Westzaan*" het "*Huis int quohier der verponding bekend No 175 en Erve groot volgens t Maatboek 34,5 roeden*) aan "*Willem Jansz de Vos, meede aldaar woonagtig*". In het "*Register van ontvangst van de belasting op de verkoop van onroerende goederen*" in het gaarderarchief is genoteerd "*Jan Dirksz Krok aan Willem Jansz de Vos, beide te Westzaan. Een huis en Erve te Westzaan in het Zuidend voor f60: 40Penning 1:10:-: 1/110 Verhu -3:0.*"⁶⁵ In elk geval koopt De Vos het huis voor fl60:-:, dus voor een kwart minder als waarvoor Jan Krok het in 1777 kocht. Het huis wordt dan "*belend ten Noorden den weduwe Jacob Bes en ten Zuiden de Molen de Oude Ruigeneel*".

Opvallend blijft de vrijwel voortdurende waardevermindering van het huis sinds 1756.

⁶⁰ ONA inv.nr. 5912, akte 165.

⁶¹ ONA inv.nr. 5466, akte 2379.

⁶² ONA inv.nr. 5468, akte 2674.

⁶³ ORA inv.nr. 1607, folio 329.

⁶⁴ ORA inv.nr. 1608, folio 152, 157v en 158v.

⁶⁵ Gaarderarchief Westzaan, inventarisnummer 3. Deze belasting is ingesteld vanaf 1 januari 1599 door de Staten van Holland en Westfriesland. Op de verkoop of ruil van onroerende goederen, los en lijfrenten en kustingbrieven (akten van hypotheek) moet een 40^e penning betaald worden, de helft door de verkoper, de helft door de koper. De inning is opgedragen aan de secretaris van een stad of dorp.

Gerrit Visser en de aankoop van Zuideinde 252-254 in 1768 en 1769

De eigenaar van de twee molens en het daartussen gelegen bakhuis Vissershoop, heeft in 1768 en 1769 in twee gedeelten het ervoor gelegen huis gekocht.

Namelijk op 28 juli 1768 verkoopt Cornelis Tip aan Visser *“De helft in een huis en erf, Zijnde het voorste of Westerste gedeelte, staande en gelegen te Westzaan in’t Zuideind, aan en beoosten de Wegsloot, belent ten Zuiden d’Erven Pieter Brandaris en ten noorden ’t leedige erf of pad van den kooper.”*⁶⁶ Daaropvolgend koopt Gerrit Visser ruim een jaar later op 16 november 1769 *“Een half huis en erf, zijnde t Oosterste gedeelte, waar van de kooper de wederhelft of westerste gedeelte reeds toebehoort”* van de erfgenamen van Jan Groot, namelijk Jan, Trijntje (gehuwd met Jacob Renoij) en de minderjarige Jacob.⁶⁷

Gebaseerd op het eerdere verhaal over de woningen ten westen van de molens, kunnen we stellen dat dit het pand Zuideinde 252-254 moet zijn geweest, dat tot in de 20^e eeuw heeft bestaan. Immers, Zuideinde 244 is in die tijd eigendom van de dochters van Pieter Brandaris, zoals eerder gemeld. Bij de aankoop in 1769 wordt Claas Heijn als buurman genoemd, maar hij kan zeer goed mogelijk huurder van Zuideinde 244 zijn geweest. Volgens de koopakte van 16 november 1769 is het erf ten noorden van het aangekochte perceel al eigendom van de koper.

Dit alles komt ook overeen met de verpondingsboeken, en daaruit is te constateren dat Tip zijn voorste deel van het huis tot omstreeks 1759 eigendom is van de eerder genoemde Claas Janszn Reukel en begin 18e eeuw van de familie Peereboom, eind 17e eeuw van Claes Gerritszn Timmerman. Jan Jacobszn Groot en zijn gezin bezat het achterste deel sinds minimaal 1738, wellicht was het voordien één pand óf was het rond 1720 nog eigendom van Willem Bruijgom. Daarover is al eerder gesproken.

Welke Cornelis Tip dit is geweest, weet ik niet. Het kan niet om Cornelis Relk Tip (1763-1844), de zoon van Willem Bruijgom Tip (1734-1813) gaan (waar over enkele pagina’s hierna meer), die was anno 1768 nog maar een paar jaar oud.

Gerrit Visser heeft overigens eerder al in twee parten een huis gekocht. Een transportakte van 27 januari 1757 meldt dat Gerrit Visser van Jan Roesen, Hendrik Valk en zijn eigen broer Dirk Jasper Visser uit Westzaan *“dewelke als bij procuratie op den 3 juni 1755 voor Gijles Lonc & George Schuts, notarissen binnen London gepasseerd, gemagtigd in de inboedel van Jacob Valk a London”* koopt: *“de helft van een huis, erf en pakhuis, staande en gelegen te Westzaan int zuidend aan en beoosten de wegsloot, belent ten noorden de kooper en ten zuiden een leedig erf.”* Tussen het deels aangekochte huis en pakhuis en de noordelijk hiervan gelegen woning van *“den kooper”* ligt een sloot. Kennelijk

⁶⁶ Oud Rechterlijk Archief, inv.nr. 1606, folio 280 verso.

⁶⁷ Idem, folio 379.

heeft Gerrit Visser op dat moment al de woning ten noorden van dit nieuw aangekochte perceel in bezit.⁶⁸ Nog geen maand later koopt Visser ook de andere helft van dit huis, pakhuis en erf van houthandelaar Maarten (Cornelis Claaszn) Valk. De exacte plek aan het Zuideinde is helaas onbekend, alle bezittingen zijn genoteerd onder verpondingsnummer 66/79, het door hemzelf bewoonde huis voormalig Zuideinde 156a.⁶⁹

De inmiddels 49-jarige Gerrit koopt op 5 februari 1778 nog een 16^e part in de traanketel De Hoop op Walvis, evenals zijn broers Dirk en Jasper, verkregen van de erfgenamen van Cornelis IJff.⁷⁰

Enkele maanden later, op 7 mei, koopt Visser een stuk land van 1262 roeden in de polder Oosterwillis (dat is in de hoek van het Zuideinde en de Overtoom) van de erfgenamen van Cornelis Blaauw.⁷¹

Gerrit Visser en zijn verkoopactiviteiten

De dan al ruim twintig jaar volledige eigenaar van De Oude Ruijgeneel en De Jonge Ruijgeneel begint op leeftijd te raken en gaat zijn zaken afbouwen. De 65-jarige Gerrit verkoopt op 13 mei 1784 namelijk het in 1768 en 1769 aangekochte 17^e-eeuwse huis aan Jacob Groot en Gerbrand Kuijper. Deze woning wordt daarbij in tweeën gedeeld waarbij eerstgenoemde met zijn vrouw intrek neemt in de achterste woning. Hierbij behoort een stuk grond van 400m². Hierop zal later de huidige woning Zuideinde 258 verrijzen. In de volgende hoofdstukken meer daarover. Gerrit Visser staat op het moment van verkoop in de akte vermeld als eigenaar van het perceel benoorden hiervan. Wellicht moet daarmee het pad worden bedoeld dat naar de molens De Oude en De Jonge Ruijgeneel loopt, want hiermee kan niet de boerderij Zuideinde 260 worden bedoeld, op dat moment eigendom van Jan Dirkszn Krok.

Een jaar later, op 12 mei 1785 (exact een jaar na de verkoop van de woningen Zuideinde 252/254!), verkoopt Gerrit Visser de beide molens aan Willem Bruijgom Tip voor fl24.000,-. In de tussentijd heeft op 3 augustus 1783 brand gewoed in één van beide molens maar er is geen vermelding van de molen in de lijst van vergoeding voor brandschaden van het Olieslagerscontract, waarin de molens in 1782 verzekerd zijn. Bij de verkoop in 1785 behoren: *“Twee dubbele olijmoolens, genaamd de oude en Jonge Ruigeneels, benevens Een Bakhuis, genaamd Vissershoop, tusschen beide, met denselven erven of akker op waar deselve staat; gereedschappen en verdere aanhoorigheden, staande en gelegen te Westzaan in t zuideinde, beoosten de weg”*. Over *“een oud huis”* bij De Oude Ruijgeneel wordt niet meer gesproken.

We zien in de gaardersboeken van de Banne Westzaan dat Visser lange tijd 99 gulden en 14 stuivers aan belasting over zijn onroerend goed moest betalen voor meerdere huizen. In november 1785 is het jaarlijkse bedrag teruggebracht tot 92 gulden en 10 stuivers, vanaf november 1786 hoeft hij nog slechts 18 gulden te betalen en vanaf 1787 tot 1787 (de laatste gegevens van de gaarderboeken) nog maar 3 gulden en 12 stuivers. Vanaf 1787 staat ook maar 1 huis vermeld, dat moet zijn eigen woning aan de oostkant van het Zuideinde zijn, de plek waar nu nummer 156 is te vinden.

Overlijden van Gerrit Visser en zijn vrouw Barbertje Kuijper

In de voorzomer van 1792, vlak aan het begin van de Franse tijd, overlijdt Gerrit Visser op 73-jarige leeftijd. Op 9 juni 1792 wordt hij begraven in de Grote- of Sint Joriskerk in Westzaan. In tegenstelling tot veel van zijn dorpsgenoten en familieleden is hij dus niet lid van de Westfries Doopsgezinde Gemeente op het Zuid, maar Hervormd. Evenals zijn broers Dirk en Jasper overlijdt ook Gerrit

⁶⁸ Oud Rechterlijk Archief, inv.nr 1604, folio 249 verso. Op diezelfde dag wordt uit de boedel van Jacob Valk verkocht *“een wagenschotzagers molen genaamt de Gans, met desselfs erven, schuuren, gereedschappen, en verdere aanhorigheden, staande en gelegen te Westzaan int Zuidend, belent ten Zuiden Hendrik Blaauw, en ten noorden Gerbrand Dekker, benevens vier ackers land, tezaamen groot 260 roeden, geleegen als boven op den reef.”* Eigenaar wordt voor f1300,- Claas Willemszn Visser uit Westzaan. Zie Heermans, N.J. (1966). Aantekeningen betreffende de geschiedenis van de Fries-Doopsgezinde Gemeente te Westzaan.

⁶⁹ Idem, folio 265.

⁷⁰ Oud Rechterlijk Archief, inv.nr. 1608, folio 251 verso.

⁷¹ Idem, folio 298 verso.

Grafsteen van Gerrit Ariszn. Visser (1719-1792) en zijn vrouw Barbartje Kuijper (1719-1802) in de Grote- of Sint Joriskerk in Westzaan.

kinderloos en zodoende sterft het geslacht van Aris Jasperszn Visser aan het einde van de 18^e eeuw volledig uit.

Gerrit zal de strijd tussen patriotten en prinsgezinden niet meer meemaken, zijn vrouw Barbartje Kuijper wel. Zij overlijdt pas ruim tien jaar later, op 30 december 1802. Ze wordt “een jaar later”, op 4 januari 1803 bij hem wordt begraven. Hun grafsteen ligt nog altijd in de Grote Kerk.

Op 8 februari 1803 wordt de inventaris na het overlijden van Barbartje Kuijper opgemaakt voor de notaris. Daaruit blijkt dat zij nog 1 huis bezit. Dit is een huis en erf in het Zuideinde aan en beoosten de wegsloot, belend ten zuiden Barend Kek, ten noorden Dirk de Groot, werd door de overledene bewoond. De totale boedel bedraagt fl62.979:6.- Het huis aan het Zuideinde 156a en nog diverse andere zaken blijven voorlopig onverdeeld. Ze heeft onder andere 58 zakken zilver en ook goud.⁷² Uiteindelijk zal halverwege de 19^e eeuw de woning van Gerrit Visser en zijn vrouw worden afgebroken, namelijk in 1846 door Gerbrand Dekker Kruijt. Het terrein is decennia onbebouwd geweest; tegenwoordig is daar de ijsclub Lambert Melisz gevestigd.

Het einde van de walvisvaart

Ondanks dat Gerrit Visser en zijn vrouw nog erg rijk waren, is zoals eerder gezegd, halverwege de 18^e eeuw de Gouden Eeuw in het hele land voorbij. Daar bovenop komt voor Westzaan het feit dat eind 18^e eeuw door de Vierde Engelse Oorlog (1780-1784) de walvisvaart, waarmee ook Gerrit Visser de kost heeft geprobeerd te verdienen, ter ziele gaat. Dat betekent voor Westzaan niet alleen een groot verlies aan inkomsten van walvis, spek en traan, maar ook arbeiders die op de scheepswerven werken komen zonder werk te zitten. Bovendien komen de nodige houtzaagmolens stil te staan en aangezien een molen al gauw voor 15 tot 40 personen werk kan verschaffen, betekent dit een forse vermindering van de werkgelegenheid. Bovendien komt er in die tijd een invoerverbod op zeildoek en op wagenschot (eikenhouten planken van bijzonder goede kwaliteit). Dit doet de resterende scheepsbouw de das om.

Ter vergelijking zijn er rond 1726 nog 77 molens binnen de Ambachtsheerlijkheid Westzaan, zeven behoren korte tijd later aan Zaandam en rond 1783 zijn er nog eens zestien verdwenen. Tussen 1783 en 1814 worden nog eens 29 molens gesloopt. Bovendien verdwijnen in deze periode de drie Zaandamse scheepswerven, drie schuitemakershellingen, drie grofsmederijen, vijftien pakhuizen en

⁷² Heermans, N.J. Schrift IV, pagina 342.

maar liefst 208 woonhuizen. De 20^e-eeuwse Westzaanse burgemeester H.F. Jantzen schrijft: *“Als oorzaak van deze diepe val zie ik de te groote eenzijdigheid. Er was geen risicoverdeling. Westzaan stond en viel met de walvischvaart.”*⁷³

Korte tijd later breekt oorlog met Frankrijk uit. Ons land komt volledig in een crisis terecht door de strijd tussen de burgers (die zich patriotten noemen) en de rijke burgerklasse, de landsbestuurders. Slechts enkele regenten kiezen de kant van de patriotten, de meeste blijven echter trouw aan stadhouder Willem V. In 1795 komt er definitief een einde aan het bewind van de stadhouder en is de tijd waarin rijke kooplieden het in het bestuur voor het zeggen hebben, voorbij. De Franse revolutionairen komen de patriotten te hulp en het oude regime komt ten val. Voor Westzaan zal dit ook het nodige hebben betekend. Zoals aan het begin van dit hoofdstuk geschetst is gedurende de Gouden Eeuw in het dorp het verschil tussen rijk en arm steeds groter geworden. In archiefstukken komt in deze periode slechts een beperkt aantal namen voor zoals onder andere Avis, Blaauw, Bruijgom, Buijs, Gorter, Groen, Groot, Jongewaard, Krok, Kruijt, De Lange, Ouwejan, Peereboom, Pondman, Ris, Schoen, Tip, Visser als handelaars en regenten (zoals schout, schepenen, ijkmeester of wat voor andere politieke functie dan ook). Een aantal, waaronder de familie Jongewaard, verliest in deze periode flink fortuin. Burgemeester Jongewaard eindigt zijn loopbaan als gemeentesecretaris. Andere families komen we in de navolgende 19^e eeuw niet meer in de archieven tegen. Pas in de 19^e eeuw zal de economie weer herleven.

Het einde van de molens

Deze economische ontwikkeling zien we ook aan het Zuideinde terug. De molens De Oude Ruijgeneel en De Jonge Ruijgeneel zijn sinds 1785 eigendom van Willem Bruijgom Tip. Zijn opa Willem Bruijgom en oma Grietje Maartensdr hebben we in het vorige hoofdstuk al genoemd. Willem Bruijgom Tip heeft zowel de achternaam van zijn moeder Neeltje Bruijgom als vader Jan Tip aangenomen, vandaar zijn dubbele achternaam.

Willem Bruijgom Tip is gedoopt op 15 augustus 1734 in de Hervormde Kerk van Westzaan als zoon van Jan Tip Janszn en Neeltje Bruijgom Willemsdr. Tip is koopman en ondermeer eigenaar van de oliemolens Het Prinsenhof, De Appelboom, De Roggebloem in Westzaan en Huis Assumburg in Assendelft. Samen met Cornelis Relk, eigenaar van de pelmolen Het Prinsenhof heeft hij in 1765 een contract afgesloten om samen een pellersbedrijf te starten. Op 1 februari 1765 gaat het bedrijf Relk & Tip van start. Nadat Cornelis Relk al in 1768 overlijdt, blijkt Willem Bruijgom Tip zijn enige erfgenaam te zijn. Maar wel is daaraan de voorwaarde verbonden dat Willems zoon Cornelis de achternaam Relk zal krijgen, Relks woonhuis zal gaan bewonen en als hij meerderjarig wordt, al de goederen van Cornelis Relk zal erven. Zo verzekert Relk zich ervan dat zijn naam blijft voortleven.

Nadat zijn eerste vrouw is overleden, trouwt Willem Bruijgom Tip in 1767 met Anna de Lange (1738-1811) uit Oostzaan. Uit dit huwelijk wordt op 6 augustus 1773 zijn vierde kind Adriaan Tip geboren. Willem Bruijgom Tip wordt eveneens in 1773 ambachtsheer of Sterfheer van Westzaanden. Samen met zijn zoon Adriaan begint hij in 1799 een pelderij in de molen Het Prinsenhof waar rijst en gerst worden gepeld.

Op 1 maart 1796 wordt Willem Bruijgom Tip lid van de Nationale Vergadering, de toenmalige regering van de Bataafse Republiek. Deze functie bekleedt hij twee jaar.

Zoon Adriaan trouwt in eerste instantie met Hilgond Bakker (ca. 1772-1824) en vanaf 22 juni 1825 met Antje de Wit (1787-1877), weduwe van Cornelis Kooiman en dochter van Albert Wit, koster en voorzanger te Wadway (vlak bij Hoorn). Zij is voordien de *“dienstmaagd”* van Tip.

Adriaan Tip bezit diverse huizen die hij verhuurt. Hij woont zelf in een indrukwekkend groot huis in de Kerkbuurt, het huidige Kerkbuurt nummer 15-17. In diezelfde tijd wordt de Banne Westzaan opgeheven en ontstaat de gemeente Westzaan. Het Rechthuis gaat dienst doen als gemeentehuis.

Tot 5 mei 1789 blijft de lading van de beide Ruijge Nelen verzekerd op de naam van de firma Relk & Tip, vanaf die datum huurt Claes Honig & Zn. uit Koog aan de Zaan de molens; met 21 molens veruit de grootste olieslager van Nederland.

⁷³ Jantzen, H.F. (1946). Rapport Westzaan, pagina 7 en 8.

Willem Bruijgom Tip (1734-1813) op een schilderij uit ca. 1780. © Collectie W. Tip

Maar tijdens de Franse bezetting gaat het met de Zaanse molenindustrie sterk bergafwaarts. Omdat er in 1806 geen handelswaar meer is, worden de beide molens aan de Ruijgeneelsloot stilgezet en op 3 mei wordt de brandverzekering voor de lading geannuleerd. De brandverzekering voor de molens zelf wordt stopgezet op 6 mei 1809. Hoewel Gerbrand Kruijver, molenmaker uit Oostzaandam, in zijn journaal meldt: *“Augustus 1809 Oude Ruijge Neel afgebroken”*, is dan nog niet alles gesloopt. Want nadat Willem Bruijgom Tip op 1 februari 1813 is overleden, komen de restanten van beide molens in eigendom van zijn zoon, Adriaan Tip, die bij publieke veiling op 15 april van dat jaar verkoopt: *“Eenig afbraak van een oliemolen, op de Erven van de geamoveerde*

olijmolens de oude en jonge Ruijgeneel alhier te Westzaan in het Zuideind”.

Het bakhuis Vissershoop blijft wel bestaan en is rond 1832 eigendom van Cornelis de Vries, koopman uit Zaandam. Rond 1869 wordt het eigendom van Cornelis Bon en komt het dus in gebruik bij de olie- en zadenhandel van Pieter Bon Czn. Later kom ik daar nog op terug.⁷⁴

De afbraak van De Oude Ruijgeneel en De Jonge Ruijgeneel is beslist geen uitzondering in die tijd. van 1782 tot 1833 zijn in Westzaan afgebroken: “Van de molen De Bok tot aan de Sluis: 23 huizen. Van de Sluis tot aan den heer Jan Dekker: 24 huizen. Van Jan Dekker tot Jan van Waart: 28 huizen. Van Jan van Waart tot Aris Otter: 25 huizen. Van Aris Otter tot de Wed H. Stuurman: 25 huizen. Van de Wed. H. Stuurman tot Dirk Kuijt: 19 huizen. Van Dirk Kuijt tot aant end van de Middel: 62 huizen. Tezamen: 209 huizen. Verder: 2 pelmolens, 4 oliemolens, 5 papiermolens, 7 snuifmolens, 11 houtzaagmolens. Samen 29 molens. Verder afgesloopt: 15 groote pakhuizen, 3 groote scheepstimmerwerven, 3 schuitenmakershellingen en 3 smederijen.” Zo’n beetje een derde van het dorp gaat in nauwelijks een halve eeuw tijd tegen de vlakke... De beide panden voor de molens, Zuideinde 252-254 en Zuideinde 260 blijven in deze economische crisis wel gespaard.

⁷⁴ Op 16 januari 1752 richtte de 38-jarige Teunis Corneliszn Bon een oliefactorij op om met zeilschepen de olie op te halen bij de vele oliemolens die de Zaanstreek rijk was. Hij vervoerde deze naar Amsterdam en verkocht die daar. Geleidelijk breidde hij de vloot uit. Als de verkoopprijzen laag waren, werd de olie opgeslagen in zogenoemde bakhuizen in de Zaanstreek en in Amsterdam. In de 19^e eeuw werden de zeilschepen vervangen door schepen, aangedreven door stoomkracht. In die tijd groeit het bedrijf sterk tijdens de opkomst van de voedingsmiddelenindustrie en in het bijzonder de cacao-verwerkende industrie in de Zaanstreek. In 1912 komt het bedrijf in handen van Pieter Bon Czn. Vervoer vindt vanaf 1922 niet alleen meer per schip plaats, maar ook via het spoor. Op de spoorwegemplacementen van Zaandam en Amsterdam staan jaren achtereen lange rijen ketelwagens van Pieter Bon Czn. Het spoorvervoer wordt in 1996 beëindigd. Het bedrijf bestaat nog steeds als Pieter Bon Holding.

De aanblik van Westzaan verandert

1813-1900

De Westzaanse economie in de 19e eeuw

Met de komst van de Fransen is Westzaan in één keer haar machtige positie kwijt. Vanaf 1816 wordt de Banne Westzaan officieel opgeheven, wordt West-Zaandam samen met Oost-Zaandam (tot dan toe behorend onder de Banne Oostzaan) bijeengevoegd tot Zaandam en de overige Zandorpen worden zelfstandige gemeenten. Het Rechthuis wordt Raadhuis van de gemeente Westzaan. De grenzen van de gemeente worden pas in de jaren '30 van de 19^e eeuw definitief vastgesteld. In 1849 is de omvang van de gemeente in totaal 915 hectare. Dat is inclusief het eiland Ruigoord in het IJ dat bij het grondgebied van het dorp hoort.

Aan het begin van de 19^e eeuw is de "industrie" aan de Ruijgeneelsloot, die daar zo'n 150 jaar was, verdwenen. In economisch opzicht staat het er met het gehele dorp verre van rooskleurig voor. De walvisvaart is sinds 1795 verboden en dat betekent voor de Westzaanse economie een forse aderlating. Pas in 1813 kunnen de eerste Nederlandse walvisvaarders weer uitvaren, maar voor menig rijke Westzaanse familie is het dan te laat. Ze hebben te weinig aan risicospreiding gedaan.

Een van de weinige welgestelde families die de crisis het hoofd weten te bieden, is de familie van Gerbrand Dekker. Hij wordt in plaats van walvisvaarder vrachtvaarder. Later start hij een houthandel en gedurende de 19^e eeuw is dit vrijwel de enige handelsfamilie waar het dorp economisch op drijft. Pas eind 19^e eeuw vertrekken zijn nazaten, inmiddels N.V. Dekkers Houthandel, uit Westzaan naar Zaandam, door politiek geharrewar. Een van de knechts, P. Rot, zet in Westzaan echter zelf een houthandel op en tot in de jaren '60 van de 20^e eeuw blijft het Zuideinde van Westzaan gekenmerkt door de houtloodsen.⁷⁵

Een andere familie die zich in de houthandel begeeft is de familie Kruijt. Jacob Janszn Kruijt (1780-1847) is getrouwd met Jannetje Dekker (1781-na 1847, familie van voorgenoemde familie Dekker) en koopt in 1804 molen "De Blaauwe Kuijper". Zij wonen voor deze molen in het pand Zuideinde 152. Ten noorden daarvan laat hij voor een zoon Zuideinde 154 bouwen, een andere zoon krijgt als huwelijkscadeautje het nieuwe huis Zuideinde 127 tegenover de ouderlijke woning. Kruijt koopt nog maar liefst vier andere houtmolens in het dorp, maar door de Belgische revolutie en uiteindelijke afscheiding van de Zuidelijke Nederlanden gaan tal van handelsrelaties verloren. Het afzetgebied voor de houthandel vermindert sterk. De firma Dekker overleeft deze nieuwe dip wel, de familie Kruijt niet. Vanaf 1840 worden de molens door Jacob en zijn zonen verkocht en Jacob en zijn vrouw vertrekken met enkele kinderen in 1840 naar Alkmaar. Ze verlaten het dorp als geruïneerde kooplui; voor zij kunnen vertrekken dient nog heel wat betalingsachterstand te worden geregeld. Jacob Janszn Kruijt overlijdt zeven jaar later in Alkmaar, zijn vrouw blijft met de schulden achter.⁷⁶

Westzaan wordt in de 19^e eeuw voor een derde afgebroken, aldus Jantzen in 1948. Het wordt bittere armoede en het economisch herstel vordert langzaam. Illustratief zijn de cijfers: het aantal huizen bedraagt in 1793 nog 394, in 1869 is dat gedaald tot 352 en daarna blijft het nog dalen. Uiteindelijk vormt echter de afscheiding van de Zuidelijke Nederlanden een stimulans voor de industrie en rond 1870 bevindt Westzaan zich weer "op een bescheiden topje". Daarna gaat het opnieuw bergafwaarts, nu door het gebrek aan goede verbindingen met het achterland. Inmiddels is namelijk vanuit Den Helder (in die tijd Nieuwediep) een spoorlijn aangelegd tot Zaandam, geopend in 1869 en in 1878 doorgetrokken naar Amsterdam. Het Zaandamse station is aanmerkelijk dichterbij Westzaan dan het station te Halfweg, gelegen aan de eerste spoorlijn van Nederland en geopend in 1839. Tot die tijd stappen namelijk de Westzaanse kooplieden na een tocht met het beurtschip over het IJ

⁷⁵ Hieruit groeit in de naoorlogse jaren de houthandel Pont Meijer N.V.

⁷⁶ Rapport H.F. Jantzen over Westzaan, 1946.

aldaar op de trein naar het zuiden. Maar toch blijft de treinverbinding nog op afstand.⁷⁷ De economische recessie van 1870 gaat voort tot circa 1895 á 1900.

In de periode 1865-1876 wijzigen de gemeentegrenzen wanneer het IJ en het Wijkmeer worden ingepolderd en het Noordzeekanaal wordt gegraven als verbinding tussen de Zuiderzee en de Noordzee. Met de inpoldering van een deel van het IJ ontstaat de Westzanerpolder waarmee het totale grondoppervlak van de gemeente toeneemt tot circa 1050 hectare. Maar van het Noordzeekanaal profiteert Westzaan ook al niet, hoewel dat vooraf wel is verwacht. Een heuse haven waar de schepen voor met name de houtindustrie kunnen lossen, wordt slechts beperkt gebruikt.⁷⁸

Het is echter niet allemaal kommer en kwel. De industrie op basis van windkracht verdwijnt weliswaar steeds meer maar door de introductie van de stoommachine komen enkele bestaande bedrijven tot bloei, zoals de blauwselfabriek van de firma Avis en cacaofabriek "De Paradijsvogel" van de firma Grootes, wordt in 1888 een meelfabriek van de V.O.F. P. Molenaar & Co aan de Nauernasche Vaart opgericht en komt er bijvoorbeeld een stoombootdienst van de firma Avis.

De invoering van gemeentennummers

Hoe staat het gedurende deze tijd met de bebouwing rond de Ruijgeneelsloot?

Terug naar het 17^e-eeuwse pand Zuideinde 260. Het huis is zoals gezegd sinds 21 februari 1799 eigendom van Willem Janszn de Vos.

Qua verpondingsnummers is het verwarrend, want in het verpondingsboek van 1765 tot 1775 staat het vermeld als nummer 130/175, vanaf 1776 tot 1789 (het laatste verpondingsboek) als nummer 108/130, terwijl in de transportakte van 1799 toch nog verpondingsnummer 175 staat genoemd.

Hoe het ook zij, dit pand krijgt rond 1808 een eigen huisnummer: *"gemeentenommer 129"*.

Het zuidelijk buurhuis, inmiddels bewoond door Jacob Groot en Gerbrand Kuijper, krijgt nummer 127. De volgorde in huisnummers loopt vanaf het Zuideinde tot in het noordelijk deel van het dorp. In 1828 moeten de nummers opnieuw op de huizen worden aangebracht, of zoals de notulen van de gemeenteraad vermelden *"het nummeren der gebouwde eigendommen daar verscheiden nummers verkeerd zijn dezelve met olijven olie te verwen voor 25 Dec op boete van f1,20."*

De eigenaars en bewoners van Zuideinde 260

De eigenaar van Zuideinde 260 rond 1800 is Willem Janszn de Vos, vermoedelijk geboren in 1766 en overleden te Westzaan in 1828. Hij is een zoon van Jan Gerritszn de Vos en Neeltje Willemsdr Booij. Hij is rond 1790 getrouwd met Neeltje Jans Haantje met wie hij één kind krijgt (Maartje, 1797-na 1822). Deze Willem, van beroep arbeider, trouwt op zijn 49e op zondag 12 mei 1816 opnieuw, nu met de 49-jarige "dienstmaagd" Willempje Simonsdr Bak uit Krommenie.

Als dat de bewuste Willem de Vos is, verkoopt hij ongeveer een klein jaar na zijn tweede huwelijk, op 4 januari 1817 het *"Huis getekend nommero 129 met deszelfs Erve en verdere aanhorigheden, Staande en gelegen te Westzaan in het Zuidend belend ten Noorden den Heer Adriaan Tip en ten zuiden Jan Bes"* aan de arbeider Jan Gerritsz Zomer. De verkoopprijs bedraagt fl85,-.⁷⁹ Dat mag Zomer in vier termijnen betalen: drie termijnen van elk fl25,- en één resterend deel van fl10,- *"Zonder bijvoeging van Interesten"*.

Van De Vos weten we als eerste dat hij alleen de eigenaar is en niet de bewoner van het pand. Hij verhuurt het namelijk aan Jacob Havikszn Timme, die daarvoor tien stuivers per week neerlegt.⁸⁰

Havik blijft vooralsnog huurder als Willem de Vos het pand in 1817 verkoopt aan Jan Gerritszn Zomer.

⁷⁷ In 1917 zal de Westzaanse gemeenteraad een verzoek indienen bij het Provinciaal Bestuur van Noord-Holland om vanuit Zaandam een spoorlijn dwars door het dorp (circa ter hoogte van J.J. Allanstraat 345) via Assendelft naar Beverwijk. Het plan wordt te duur geacht en wordt niet uitgevoerd. Noord-Hollands Archief, archief Provinciaal Bestuur van Noord-Holland, 1851-1943 (toegang 18), inv.nr. 5811.

⁷⁸ Jantzen, H.F. (1948). Westzaan van 1898 tot 1948. In: 50 jaren Zaanstreek (en ver daarvoor). Uitgave Zaanse Vereniging voor Vreemdelingenverkeer, ca. 1949, pagina 100.

⁷⁹ Omgerekend naar huidige maatstaven ruim €1100,-. Een jaar voordien is officieel het decimale (of tientallig) stelsel voor Nederlandse munten door Koning Willem I vastgesteld. Termen als florijn, schelling en oortje verdwijnen in de navolgende jaren.

⁸⁰ Tegenwoordig €3,05.

We weten niet zeker wie dit betreft, wellicht Jan Gerritszn Zomer, gedoopt op 24 mei 1776 in Westzaan en op 24 juni 1798 getrouwd met de een jaar jongere Lijsje Dirks de Vries. Een andere “kandidaat” is Jan Gerrits Zomer die op 27 april 1777 in Westzaan is gedoopt en aldaar op 24 november 1818 overleden. Samen met zijn vrouw Neeltje Cornelisdr Kraal krijgt deze Jan minimaal vier kinderen: Lijsbeth (1806), Gerrit (1810), Iefje of Eefje (1813) en na het overlijden van de oudste dochter een tweede Lijsje (1813).

Zomer heeft het huis niet lang in bezit, in de zomer van datzelfde jaar, op 28 juli, verkoopt hij het voor hetzelfde bedrag als waarvoor hij het in januari aankocht. De nieuwe eigenaar wordt Jan Klaaszn Kalf. Deze neemt het over met de hypotheek die nog op het huis zit.

Jan Kalf is anno 1817 *“Flankie bij de Eerste Kompagnie van het Bataillon Infanterie Nationale Militie No 11”*. Jan Kalf, *zich “alzo met verlof in de Gemeente Westzaan ophoudende”*, koopt voor f85,- het huis aan het Zuideinde van Jan Zomer. Dit moet de 20-jarige Jan Kalf zijn die op 18 mei 1796 in Landsmeer is gedoopt als zoon van Klaas Kalf en Neeltje Boerendans). Hij is op 19 maart 1816 getrouwd met Guurtje Ariesdr Konijnenberg (1793-1886). Zij krijgen vier kinderen: Klaas (1820, getrouwd met Duijffe Eijkel waarmee hij drie kinderen krijgt: Jan (1840), Dirk (1847) en Pieter (1849)), Arie (1821), Simon (1824, getrouwd met Trijntje Hos waarmee hij twee kinderen krijgt: Neeltje (1849) en Jan (1850)) en Gerrit (1834, getrouwd met Grietje Schoone waarmee hij één kind krijgt: Jan (1862)). Deze Jan Kalf, van beroep arbeider en later veehouder, woont zelf elders in Westzaan want nog steeds is Jacob Timme de huurder van Zuideinde 260 en Timme mag daar tot minimaal mei 1818 blijven wonen. Kort nadien gaat Cornelis van Vliet het huis van Kalf huren.

Heermans schrijft over Jan Kalf *“Die Kalf was een opvallende figuur. Hij kocht in de eerste helft van de vorige eeuw links en rechts in het dorp huizen, lege erven en weilanden op. Een vooruitstrevend man dus.”*⁸¹

Kalf houdt het pand Zuideinde 260, dan nummer 129, ruim twee jaar in bezit. Begin 1820 verkoopt hij het voor fl100,- aan Dirk Ouwerijk. Kalf gaat dan op gemeentenummer 156 wonen, dus verder naar het noorden. Later woont hij op nummer 116 en vanaf 1834 op nummer 165.⁸²

Halverwege de 19^e eeuw wordt de doorgaande weg door het dorp, weliswaar al sinds de 17^e eeuw bestraat maar niet meer dan een smal wandelpad dat herhaaldelijk onder water staat, opgehoogd, verbreed en opnieuw bestraat. Daarvoor wordt grond gebruikt dat is vrijgekomen bij het rooien en afgraven van het bos aan de oostkant van de Kerkbuurt. Nu wordt de weg geschikt om met paard en wagen te berijden. Langs sommige stukken van de weg ligt aan beide zijden een wegsloot. Onder meer aan de westkant van het Zuideinde, aan het begin van het dorp (ter hoogte van de huidige kistenfabriek Vis) wordt de sloot gedempt (tot de huidige tandartsenpraktijk op Zuideinde 73).⁸³ Kalf speelt op deze ontwikkeling in door op een in 1824 door hem aangekocht leeg erf aan de oostkant van de Krabbelbuurt, in 1849 een huis en stal te bouwen. Hij begint een stalhouderij. Er komt ook een hondenkardienst (opnieuw: what’s in a name?) op Zaandam. In 1859 komt er bij de stalhouderij ook een wagenmakerij en smederij. Na Jan’s overlijden in 1878 zet zoon Gerrit de stalhouderij voor, knecht Jacob Vogel gaat met de smederij verder. Kleinzoon Dirk Kalf verkoopt uiteindelijk in 1906 de

⁸¹ Heermans, N.J. Te hooi en te gras (13). Het begon met een stalhouderij. In: De Wessaner, november 1993. Overigens spreekt Heermans over J.J. Allanstraat 57.

⁸² Heermans, N.J. Schrift deel II, pagina 78 _links. Evert Janszn Dekker merkt bij de beschrijving van molen De Oude Ruijgeneel op: *“De steenknecht bewoonde het voor enige jaren welbekende huis van de Oude Jan Kalf. Hij verdween echter spoorloos. Het huis stond leeg en werd betrokken door Jan Kalf, die na 30 jaar door verjaring eigenaar werd.”* Wellicht bedoelt Dekker daarmee het laatst door Jan Kalf bewoonde huis.

⁸³ Het laatste bos wordt in 1870 gerooid voor de bouw van de Noorderschool aan de Kerkbuurt. Jantzen, H.F. (1948). Westzaan van 1898 tot 1948. In: 50 jaren Zaanstreek (en ver daarvoor). Uitgave Zaanse Vereeniging voor Vreemdelingenverkeer, ca. 1949, pagina 100.

In de eerste helft van de 19^e eeuw is het Zuideinde nog steeds een smal wandelpad, weliswaar al eeuwen verhard. Pas in 1849 komt daar verandering in en wordt de weg verbreed. Desondanks is deze nog steeds erg smal in vergelijking met tegenwoordig. Begin 20^e eeuw zicht vanaf de Kikkertse Kluft op de boerderij Zuideinde 260, met op de voorgrond het oude huis Zuideinde 268, in de jaren '60 van de vorige eeuw vervangen door de huidige bungalow. © Collectie Nico Heermans.

smederij aan smid Cornelis Schoen die er een nieuw pand laat bouwen: het huidige J.J. Allanstraat 55. Piet Bes runt de smederij (inmiddels met fietsenhandel) tot 1960, knecht Jan Dirksen neemt de zaak over onder de naam Dirksen Westzaan BV tot 1978, daarna komt metaalconstructiebedrijf Komar hier.

Dirk is een zoon van Jacob Ouwerijk en arbeider te Koog aan de Zaan. Cornelis van Vliet blijft tot minimaal mei 1820 het pand aan het Zuideinde bewonen, of daarna Ouwerijk er zelf gaat wonen of blijft verhuren aan Van Vliet of een ander, is niet bekend.

Wel is bekend dat Ouwerijk niet lang eigenaar is geweest, op 13 december van datzelfde jaar verkoopt hij het huis en erf voor fl75,- aan Dirk Ris uit Westzaan. Dat betekent overigens een forse waardevermindering sinds 1817. Evenals in 1817 is nog steeds Jan Bes de zuidelijke buurman en Adriaan Tip, zoon van Willem Bruijgom Tip de eigenaar van het noordelijk gelegen perceel.

Dirk Ris is op 18 november 1777 in West-Knollendam geboren als zoon van Cornelis Ris Dirkszn. en Aagje Joop Jansd. Hij trouwt op 20 september 1807 in Westzaan met de circa 19-jarige Grietje Jansdochter Loots. Omstreeks 1809 krijgen zij een zoon Cornelis, die echter op 15-jarige leeftijd overlijdt op 28 februari 1824 in het huis nummer 129. Aan dat laatste kunnen we afleiden dat de familie Ris niet alleen eigenaar van het huis was, maar dit ook daadwerkelijk zelf bewoont heeft.

Grietje Ris-Loots overlijdt op 7 december 1827 in hun huis, Dirk Ris overlijdt slechts enkele weken later op 20 januari 1828. Zijn bijna 2 jaar jongere broer Jan en zijn bijna 20 jaar jongere zus Maatje Hartog-Ris verkopen bij een openbare veiling op 22 maart het perceel.

De nieuwe koper is de 27-jarige Jacob Bes, zoon van Jan Jacobszn Bes en Maartje Pondman. Daarmee breekt een nieuwe periode voor Zuideinde 260 aan; Bes is de eerste van wie we weten dat hij het pand als boerderij heeft ingericht.

De boerderij en de familie Bes (eigenaar van 1828 tot 1852)

In dat jaar is voor fl75,30 Jacob Janszn Bes eigenaar geworden van het toenmalige huis en erf met een grootte van 380m². Het huis is dan aan de zuidkant belend door Cornelis de Vries Jz (de eigenaar van bakhuis Vissershoop) en aan de noordkant door Jan Moolenaar de Jonge.

De familie Bes is een oud Westzaans geslacht, lid van de Westfrieze Doopsgezinde gemeente op 't Zuid. De familie woont al generaties lang aan het Zuideinde. Eind 18^e eeuw komen we hun naam al tegen. De ouders van Jacob, namelijk Jan Jacobszn Bes (1786-1835) en Maartje Pondman (1771-1807) bewonen vóór 1832 een boerderij tegenover de Zuidervermaning, later Zuideinde 238-240. Vader Jan Bes is geboren op 19 juni 1786 en in de Zuidervermaning gedoopt op 23 maart 1791. Hij is eerst getrouwd met Maartje Pondman (1771-1807) uit Westzaan. Zij is gedoopt in de Noordervermaning op 4 maart 1792 en sinds 1796 lid van de Westfrieze Gemeente, dus ook de Zuidervermaning. Zij krijgen vijf kinderen, waaronder Jacob (1801-1878) en Jan (1804-1881, later eigenaar van het voorste deel van Zuideinde 252-254, waarover later meer).

Na het overlijden van Jacob's moeder Maartje Pondman is zijn vader Jan Jacobszn Bes opnieuw getrouwd, nu met Barbertje Cornelisdr Zoon (1786-1822) uit Koog aan de Zaan, met wie hij nog drie kinderen krijgt.

Vader Jan Jacobszn Bes is veehouder en tuinman en bovendien bestuurslid van De Westzaner Begrafnisbos. Dit is een in 1731 opgericht begrafenis dat tot doel heeft om door "*inleg van penningen*" ervoor te zorgen dat de deelnemers daarvan een eerlijke, dat wil zeggen gepaste, fatsoenlijke begrafenis zullen krijgen. In de volksmond wordt De Begrafnisbos ook wel oneerbiedig dooienbos genoemd. Wekelijks is men contributie verschuldigd aan het fonds.

Na het overlijden van Jan Bes in 1835 krijgen zijn erfgenamen fl49,52 (tegenwoordig ruim €5.000,-) uitgekeerd van De Westzaner Begrafnisbos. De Westzaner Begrafnisbos is in 1886 wegens concurrentie van andere fondsen en levensverzekeringen geliquideerd.⁸⁴

Zoon Jacob koopt in het voorjaar van 1828 de woning Zuideinde 260, dus iets ten noorden van waar zijn vader en stiefmoeder wonen. Aan het einde van dat jaar, op 28 december trouwt hij met Klaasje Admiraal (1803-1836) uit Akersloot. Ze krijgen twee kinderen: Maartje (1829-1903, huwt met Frans Walrave en daarna met Dirk Kraaij) en Antje (1835-1925), gehuwd met Pieter Klaaszn Zwikker). Jacob's vrouw overlijdt echter op 5 april 1836, Jacob met zijn twee jonge dochttertjes achterlatend. Jacob trouwt vijf jaar later, op 20 juni 1841 opnieuw, nu met Pietertje Hoorn (1815-1895) uit Nieuwendam. Uit dat huwelijk worden nog vier kinderen geboren: Jan (1841-1923, gehuwd met Neeltje Bakker), Jacob (1843-1917, gehuwd met Grietje Veldhuis, daarna met Hilgond Groot, daarna met Josina de Krijger), Maria Bes (1845-?, gehuwd met Pieter Peereboom) en Klaas Bes (1849-1851). Na het overlijden van zijn vader en stiefmoeder is Jacob in 1835 voogd geworden over zijn jongere halfzusjes Gerritje, Marijtje en Antje Bes.⁸⁵

Volgens het register van ingezetenen over de periode 1820-1845 woont echter niet de familie Bes op het huidige Zuideinde 260, maar het toenmalige gemeentenummer 129 wordt dan eerst bewoond door het gezin van L. van Vliet-van Poel met hun vijf kinderen. Oorspronkelijk zijn ze afkomstig uit Zuid-Holland (de omgeving van Zevenhuizen en Woerden), via Abcoude en Assendelft zijn ze omstreeks 1810 in Westzaan gekomen. Wellicht omstreeks 1825 á 1830 verhuizen zij en komt het gezin van Dirk Koeman, een arbeider uit Zaandam, getrouwd met Neeltje de Vries uit Westzaan (geboren in 1804). Zij krijgen in de periode 1827-1844 zeven kinderen. Dirk wordt blijkens de volkstelling van 1850, wanneer ze er nog wonen, "*landwerker*", en bewerkt dus wellicht het land van eigenaar Jacob Bes.

Vierentwintig jaar en twee maanden na de aankoop, op 22 mei 1852 verkoopt de 50-jarige veehouder Jacob Bes zijn huis aan de dan 24-jarige Jacob Schoen Gerritsz. uit Westzaan. Mogelijk is deze voordien knecht bij Bes? Jacob Bes overlijdt "*in de Krabbelbuurt*" op 3 oktober 1878. Met de komst van de familie Schoen anno 1852 breekt een nieuwe periode aan. Het wordt eerst tijd ons in de geschiedenis van het zuidelijk gelegen buurhuis te verdiepen.

⁸⁴ Heermans, N.J. Te hooi en te gras (23). Tot een eerlijke begrafenis. In De Wessaner, februari 1995.

⁸⁵ Zie ook <http://home.kpn.nl/j.bes.2/>.

Zuideinde 252-254: vanaf 1784 gecombineerd bewoond door Jacob Janszn Groot en Gerbrand Kuijper

Ruim 50 jaar eerder, op 13 mei 1784 heeft de 65-jarige Gerrit Ariszn Visser dit pand verkocht aan Jacob Groot en Gerbrand Kuijper. Het gaat om *“een huis en erf, staande en geleege te Westzaan in 't Zuideinde, aan en beoosten den wegsloot, belent ten Zuiden Fredrik Klokkemeijer (d.i. Zuideinde 244) en ten Noorden de Verkooper”*. De akte wordt door de Schout en Schepenen van de banne Westzaan opgesteld in het dan juist één jaar voltooide nieuwe rechthuis van het dorp. Op 14 juli van datzelfde jaar wordt de notariële akte van verkoop opgemaakt door notaris Simon Jongewaart junior.

Gebrand of Garremet Kuijper Corneliszoon is geboren omstreeks 1743 en getrouwd met Jannetje Arijansd. de Boer. Hun dochter Lijsbeth wordt geboren op 19 juli 1767 en overlijdt op 25 november 1815.

Jacob Janszn Groot (zoon van Jan Groot en misschien een kleinzoon van de 18^e-eeuwse eigenaar van Zuideinde 260, Jacob Janszn Groot die in of kort voor 1748 is overleden) en zijn vrouw Aafje Wit worden beiden omstreeks 1747 geboren in Westzaan en zijn lid van de Westfries Doopsgezinde Gemeente aan het Zuideinde. Ze worden tegelijk gedoopt op 24 september 1769 met vijf anderen in de dan 38 jaar oude Zuidervermaning: *“Den 24 September Is door Benedictus Sietsz Hoekstra den Christelijken Waterdoop bediend uijt Actorum⁸⁶ 8 Vers 37:38”*. Vervolgens trouwen zij op 17 juni 1770, waarbij opnieuw dominee Sietze Hoekstra die middag voorgaat.

Jacob en Aafje krijgen drie kinderen: Dieuwertje (geboren op 23 oktober 1774), Jan (geboren op 1 oktober 1781) en Simon (geboren op 12 september 1785). De kinderen worden respectievelijk arbeidster, broodbakker en arbeider. Simon moet in het huis aan het Zuideinde zijn geboren, hij trouwt op 28 mei 1815 met de 25-jarige Klaasje Bakker uit Westzaan. Van hem is een dagboek uit 1809 en 1810 bekend, dus toen hij nog thuis woonde.⁸⁷ Hij overleed in 1855. Zoon Jan Groot is in 1824 ongetrouwd overleden⁸⁸. Dieuwertje blijft ongehuwd. Jacob Groot en Gerbrand Kuijper Corneliszoon hebben elkaar al voor 1784 gekend. Laatstgenoemde is namelijk samen samen met Adriaan Baas Hendrikszoon getuige bij het opmaken van het testament van Jacob Groot en diens vrouw Aafje Groot-Wit in 1783.

Gerbrand Corneliszoon Kuijper (ook wel Garremet genoemd) en Jacob Groot splitsen na aankoop in 1784 het huis aan het Zuideinde door middel van een houten wand en op zolder wordt een houten schot geplaatst ter afscheiding. De bewoner van het voorste en middelste gedeelte van de woning wordt Gerbrand Kuijper; Jacob Groot neemt met zijn vrouw Aafje Wit het zijn intrek in het achterste gedeelte van de woning. Het huis krijgt zoals eerder gezegd begin 18^e eeuw gemeentenummer 127. In het midden van beide woningen is een portaal gemaakt, wat door beiden onderhouden moet worden.

De historie van het voorste deel van Zuideinde 252-254

Nadat Gerbrand, inmiddels weduwnaar geworden, op 10 mei 1826 in zijn huis aan het Zuideinde overlijdt, wordt het voorste deel van de woning verkocht aan Pieter Klaaszn de Boer en diens vrouw Trijntje de Boer-Kopjes uit Koog aan de Zaan. Of dit familie is van Gerbrands vrouw Jannetje, is niet bekend.

Echter, volgens het register van ingezetenen over 1820-1845 zijn de volgende bewoners Hendrik Broers en zijn vrouw Grietje Jansdr de Boer. Wellicht is laatstgenoemde ook weer familie van Gerbrand's vrouw Jannetje en van verhuurder Pieter Klaaszn, bijvoorbeeld een neef.

In 1828 wordt wel Cornelis de Vries als zuidelijke buurman genoemd maar hij is zoals eerder gezegd ergens voor 1832 eigenaar geworden van Bakhuis Vissershooop tot circa 1869, dus zal dat de reden zijn dat hij als “zuidelijke buurman” wordt aangeduid.

⁸⁶ Het Bijbelboek Handelingen.

⁸⁷ Roos, Jan de. Archiefsprokkels (8). Een dagboekje uit 1809. In: De Wessaner, september 2000. Een kopie berust bij het Gemeentearchief Zaanstad in de bibliotheekcollectie.

⁸⁸ Opmerkelijk is dat bij zijn overlijden de naam van zijn (kort tevoren overleden) moeder als Dieuwertje in plaats van Aafje wordt genoemd, in werkelijkheid de naam van zijn zus.

Hoe het ook zij, nadat Pieter en Trijntje de Boer-Kopjes in respectievelijk 1835 en 1843 overlijden, komt het voorste deel van Zuideinde 252-254 in het bezit van Jan Bes (1804-1881), een zoon van Jan Bes en Maartje Pondman en broer én buurman van Jacob Bes, sinds 1828 bewoner van Zuideinde 260. Zoals gezegd woont de familie al jaren vlakbij aan het Zuideinde; in 1823 is zijn vader samen met Adriaan Broers als *“naaste buur”* opgetreden als getuige bij de overlijdensaangifte van Aafje Groot-De Wit, vrouw van Jacob Groot en bewoonster van het achterste gedeelte van de woning aan het Zuideinde.

Nadat hun achterburen Hendrik Broers en zijn vrouw in 1858 overlijden, koopt Jan Bes hun woning, zodat hij eigenaar wordt van beide gecombineerde woningen. Het huis blijft wel gesplitst. Het totale perceeloppervlakte wordt nu 350m², het kadastrale nummer wordt in plaats van D266 nu D631.

Vermoedelijk ergens in de 19^e eeuw heeft het huis, dat oorspronkelijk een fraaie houten topgevel moet hebben gehad, een schuin dakvlak gekregen (een zogenaamd wolfsend). Het onderstuk van de topgevel bleef zitten als een vooruitstekend gedeelte onder de nieuwe dakrand. Wanneer dit is gebeurd, is niet bekend.

De geschiedenis van het achterste deel van het huis: verkoop van de erven Groot aan de familie Broers

Jacob Groot wordt ook eigenaar van de achter het huis gelegen grond waarop later de huidige woning Zuideinde 258 gebouwd zal worden. De grootte van dit perceel is 4 roeden, ofwel 400m². Op de grond van de achterste woning is een klein haventje aangelegd aan de Ruijgeneelsloot. Omdat de grond van dit achterste huis ingeklemd is tussen andere percelen, wordt het Jacob Groot bij bepaling in de notariële akte van 14 juli 1784 toegestaan om via het erf van zijn buurman Gerbrand Kuijper de openbare weg te bereiken. Dit heet erfdienstbaarheid van weg. Aan de westkant van het huizenblok is een poort waarvandaan een pad richting de doorgaande straat loopt. Via een houten bruggetje over de sloot langs de wegsloot, is de weg te bereiken. Deze brug moeten Jacob Groot en Gerbrand Kuijper gezamenlijk onderhouden.

In 1805 koopt Jacob Groot een stuk weiland wat ten zuiden van de Ruijgeneelsloot ligt. Het heeft een grootte van 9 roeden en 5 ellen, omgerekend 905m². (tegenwoordig is hier een bosje aangeplant, tussen Zuideinde 258/256 en Zuideinde 244). Net voordien heeft Cornelis Zonderland daar een huis laten slopen, waar voor 1792 de familie Klokmeijer woonde (zie pagina 26-27).

Jacob Groot overlijdt op 19 maart 1819 op 72-jarige leeftijd in zijn woning. Zijn vrouw Aafje overlijdt vier jaar later op 29 maart 1823 in het huis nummer 116 in Westzaan. Kennelijk is zij dus niet in haar eigen woning overleden, hoewel ze dat nog wel bezat. Opvallend is dat bij haar overlijdensaangifte als getuige optreden Adriaan Broers (40 jaar) en Jan Bes (54 jaar) als naaste burens. Broers (1780-1857) is namelijk degene die enkele dagen later het huis van Jacob Groot en Aafje Groot-Wit zal kopen en hij moet dus voordien al dichtbij hebben gewoond, blijkens het register van ingezetenen over 1820-1845 op toenmalig nummer 125. Jan Bes (1768-1835) en zijn vrouw Maartje Pondman wonen zoals eerder gezegd op huidig Zuideinde 238-240.

Vijf dagen na overlijden van hun moeder verkopen Jan, Simon en Dieuwertje Groot het achterste of oostelijke deel van woning nummer 127 aan Adriaan Broers en diens vrouw Grietje Broers-Zoon.

Gerbrand Kuijper blijft vooralsnog in het voorste deel wonen. In 1784 is bepaald dat bij een eventuele verkoop door een van beide eigenaars de woning eerst aan de burens te koop aangeboden moet worden maar kennelijk is Kuijper in 1823 niet geïnteresseerd, want men gaat over tot een openbare veiling in *“herberg de Prins te Westzaan bij de kerk”*. Hier blijkt Adriaan Broers de hoogste bieder: voor fl121,- wordt hij de eigenaar van de woning en het achterliggende stuk land inclusief het haventje. Hij koopt eveneens het ten zuiden gelegen weiland aan de andere kant van de Ruijgeneelsloot voor fl37,-.

Het leven van Adriaan Broers

Adriaan Broers wordt geboren op 25 augustus 1780 in Koog aan de Zaan als zoon van Hendrik Adriaanszn. Broers en Maartje Louwerisd. Zij. Bij zijn doop op 27 augustus in de Hervormde Kogkerk is Antje Gerrits getuige.

Op 17 juli 1808 trouwt Adriaan “in ’t huis der Gemeente” van Koog uit de Zaan met zijn dorpsgenote Gerritje Cornelisd. Zoon Zij is gedoopt op 20 oktober 1782. Het stel blijft voorlopig in Koog aan de Zaan wonen, waar op 19 april hun (enige) zoon Hendrik wordt geboren.

Tussen 1809 en april 1823 verhuist het gezin Broers vanuit Koog aan de Zaan naar Westzaan. Het lijkt er op dat ook de ouders van Gerritje Zoon in die periode naar Westzaan zijn verhuisd. Waar Adriaan en Gerritje met hun zoon in eerste instantie gaan wonen, is niet duidelijk. Wel is het opvallend dat Adriaan Broers samen met Jan Bes (zijn zwager) als burens zijnde optreedt als getuige bij de overlijdensaangifte van de vorige bewoonster van zijn in 1823 aangekochte huis: Aafje Groot-Wit. Aangezien Aafje Groot is overleden in huis nummer 116 (maar nog wel huis 127 in haar bezit had) zou het kunnen dat Broers tot 1823 daarnaast heeft gewoond.

Adriaan Broers is in eerste instantie arbeider, maar op 30 oktober 1828 wordt hij door de gemeente van Westzaan aangesteld als turftonder en nachtwacht. Helaas is zijn akte van aanstelling niet bewaard gebleven.

Een turftonder is een belastinginner: hij pacht het recht om belasting te innen over turf. Die wordt uit de schuit in een ton gestort. Deze ton moet zelf door de turftonders van Westzaan worden aangeschaft, evenals de planken om op te tonnen. Ook moet hij ervoor zorgen dat de ton (op eigen kosten) wordt geijkt of herijkt. De tonder moet de ton (met een inhoud van een Nederlandse mud) drie maal tegen de grond te stoten en gaten in de lading met de hand opvullen. Over de inhoud beurt hij dan de belastingpenningen. De turftonder mag niet zelf in turf handelen en geen fooien aannemen. Vanzelfsprekend moet de opbrengst van de accijns de pachtkosten dekken, liever nog: overschrijden. Daarom wordt ook gecontroleerd of niet op de bodem een laag turfmolm of zand ligt om daarmee het laadvermogen te verkleinen en uiteindelijk de opbrengst te verhogen. Het ijken vindt plaats in de speciale ijkkamer van het Rechthuis, waar in die tijd de boten vlak naast kunnen aanmeren.

Voor zijn benoeming is Adriaan Broers verplicht om de eed af te leggen voor de kantonrechter in Zaandam: in hedendaags Nederlands is hij dus beëdigd tollenaar...!

Het ambt van turftonder is in de 19^e eeuw vaak gecombineerd met dat van nachtwacht. In die hoedanigheid heeft Broers de plicht om ’s nachts de openbare orde te handhaven en om te controleren of er ’s nachts nergens in het dorp brand uitbreekt. Mocht dat het geval zijn, dan is hij verplicht zijn dorpsgenoten te alarmeren door middel van een ratel en het (laten) luiden van de kerkklok van de Grote Kerk. Dit laatste gebeurt tot deze op 1 januari 1843 ’s morgens om half 6 instort, daarna neemt de klok van het Rechthuis deze taak over.

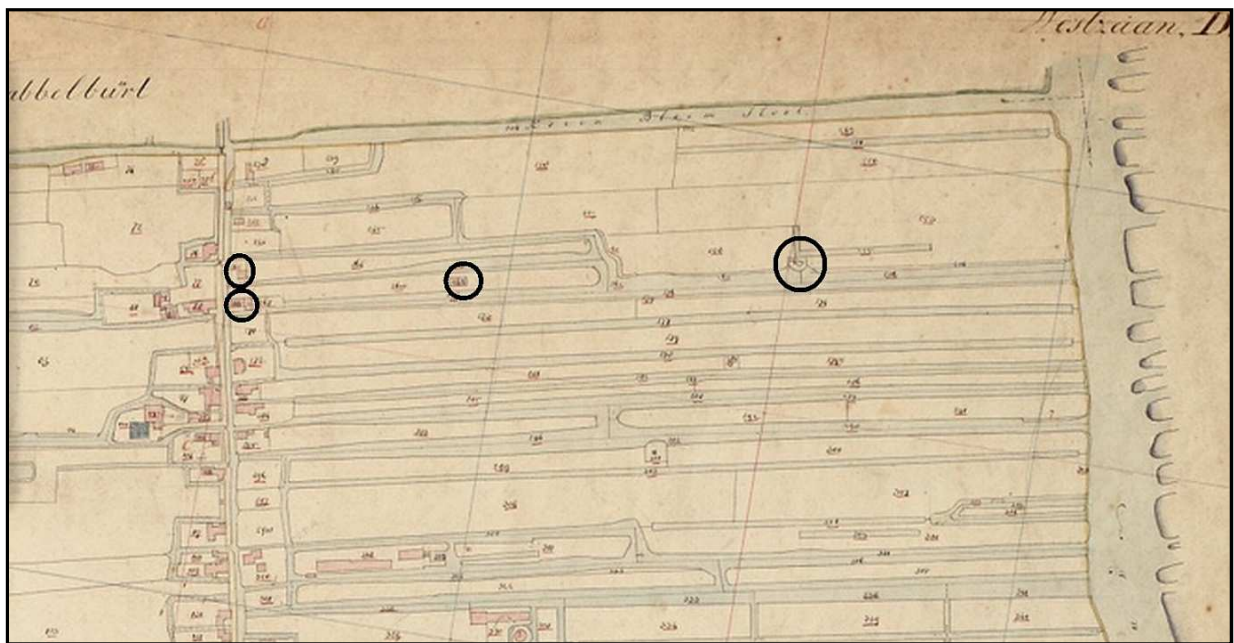
In de 19^e eeuw zijn er in Westzaan drie nachtwachten aangesteld. In ieder geval in 1856 en mogelijk ook al daarvoor is het dorp ingedeeld in drie delen: van de Hoogedijk tot de brug tussen de huizen nummer 179 en 183 (vermoedelijk bij het huidige Dorpshuis De Kwaker), van daar tot aan het Watermolenpad en het laatste stuk tot aan het einde van de Middel.

Alle burgers kunnen worden opgeroepen als nachtwacht, behalve gemeenteambtenaren, de dokter en de dominee. Wie voldoende inkomen heeft, kan zich vrijkopen door vijf gulden te storten in de gemeentekas. *“Des avonds ten tien ure, zal iedere nachtwacht zich moeten bevinden aan het begin van deszelfs perk en dadelijk moeten beginnen uit te roepen den tijd, en zoo voortroepen tot aan het einde van deszelfs perk; zullende hij gedurende den ganschen wachttijd zijn per op en neder moeten gaan, en tevens op alle paden, en achter die huizen waar zij kunnen omgaan, moeten toezien of er ook brand, ongeregeldeheid of dieverij plaats heeft. Ingeval van brand, zullen zij dit dadelijk door uitroepen, der ingezetenen kenbaar maken en tevens de hoofd- en onderkokmmandeurs der brandspuiten, zonder éenige vertraging, hiervan berigten, met vermelding der plaats waar de brand is. Ingeval van ongeregeldeheden, straatschenderij of dieverij, zullen zij de schuldigen moeten kenbaar maken aan den Burgemeester, en des noods in verzekerde bewaring nemen.”* Adriaan Broers is blijkens deze bepalingen dus niet alleen turftonder maar ook wandelende klok, preventieve brandweerman en politieagent. Elke nacht loopt hij van 10 uur ’s avonds tot 3 uur ’s morgens in de zomermaanden en tot 5 uur in de wintermaanden, uitgerust met een stok *“met ijzeren beslag”* zijn route langs het Zuideinde. Boorsma vertelt in zijn jeugdhervindingen van omstreeks 1880 dat hij de nachtwacht nog lang hoorde ratelen waarna hij riep dat het tien uur was. In later jaren wordt de ratel

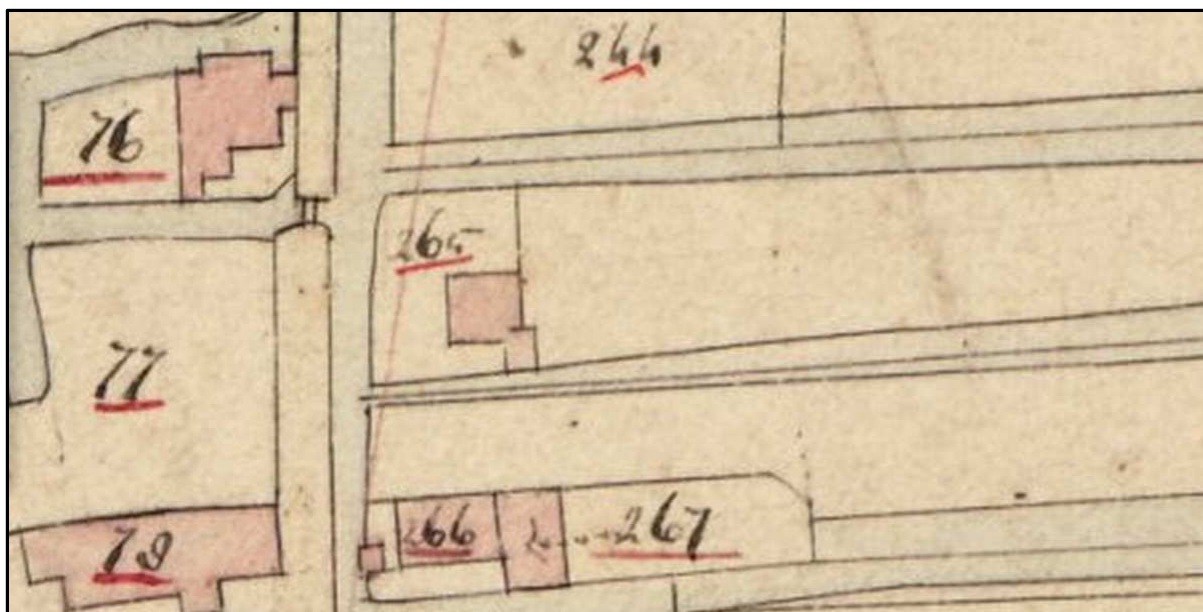
alleen gebruikt als er brand is. Samen met de burgemeester, raadsleden, veldwachter, predikanten, dokters, onderwijzers en belastingambtenaren hebben de nachtwachten vrijstelling voor de functie van brandweerman. Verder kunnen alle mannen tussen de 18 en 55 jaar in Westzaan in de 19^e eeuw opgeroepen worden en *“afwezigheid of te laat aankomen zonder wettige verhindering bij inspectiën, beproevingen of andere dienstverrigtingen, wordt gestraft met eene boete van f1 tot f3”*. Het beroep van nachtwacht verdwijnt in de eerste helft van de 20^e eeuw. In Westzaan worden in 1922 de eerste aansluitingen via de PTT-lijnen gemaakt voor wekkerbellen bij brandweerlieden thuis.

Kadaster

Tijdens de Franse overheersing aan het begin van de 19^e eeuw wordt in 1811 het Kadaster opgericht. Het minuutplan uit 1827 geeft het voorste perceel als kadastraal perceel D266, het achterste is D267. Zuideinde 260 is dan D265. Het weiland ten zuiden van de sloot staat dan kadastraal bekend onder nummer D271. Hoewel er sprake moet zijn geweest van een haventje op de grond van Adriaan Broers, is op het minuutplan uit 1832 behalve het huis en een daarvoor, aan de wegsloot staand walhuisje, geen verdere bebouwing te zien. Zo'n walhuisje stond bij vrijwel ieder huis waar mensen van wat betere stand woonden, bedoeld om de pannen te boenen en het water voor het straatje schrobben en ander werk gehaald kon worden. Bij andere huizen lag ook wel in plaats van een walhuisje een gemetselde wal. De wat minder rijke dorpsbewoners moesten het doen met een houten “beuntje”.

Oudste minuutplan uit 1827. Van links naar rechts de huizen Zuideinde 252/254 (onder) en 260 (boven), het bakhuis Vissershooft waar vroeger links en rechts van de oliemolens respectievelijk De Oude Ruijgeneel en De Jonge Ruijgeneel stonden. Rechts een watermolentje dat eerst eigendom was van arbeider Jan Antonieszn Oudkerk (1800-1851) en daarna zijn weduwe Trijntje Oudkerk-de Boer (1806-1861) die sinds de jaren '50 van de 19^e eeuw aan de westkant van het Zuideinde woonde (thans Zuideinde 193-195) en vanaf ca. 1871 van de familie Schoen.

Detail van het minuutplan uit 1827 met kadastraal perceel D265 (Zuideinde 260) en de percelen D266 en D267 (Zuideinde 252-254).

De relatie tussen de familie Broers en Bes

De familie Bes en Broers is familie: Jan Jacobszn Bes' tweede vrouw Barbertje Zoon is namelijk een jongere zus van de vrouw van Adriaan Broers.

Beide zwagers (Adriaan Broers en Jan Bes) treden niet alleen als getuige op bij het overlijden van Aafje Groot-Wit in 1819 zoals eerder gezegd, maar moeten verder ook een goede verstandhouding met elkaar hebben gehad. Jan wordt namelijk opnieuw weduwnaar als zijn vrouw Barbertje Bes-Zoon al op relatief jonge leeftijd overlijdt op 4 juni 1822. Bij besluit van de vrederechter op 15 september 1831 wordt Adriaan Broers aangesteld als toeziend voogd over de drie minderjarige dochters Gerritje, Marijtje en Antje Bes. Nadat Jan Bes zelf in 1835 overlijdt, wordt diens zoon (en tevens sinds 1828 de buurman van Adriaan Broers) Jacob Bes aangesteld als voogd. Omdat Bes "*van de Doopsgezinde religie*" is, wordt hem de belofte afgenomen in plaats van "*den plegteed*". De zoon van Adriaan Broers, Hendrik (1809-1858), is getuige bij het huwelijk van zijn nicht Gerritje Bes en Dirk Mol op 30 mei 1841.

Verkoop van het achterste perceel aan zoon Hendrik Broers.

In 1853 worden beide percelen aan het Zuideinde door Adriaan Broers voor fl400,- overgedaan aan zijn zoon en diens vrouw. De akte, die op 22 december 1853 door notaris Simon Heinis in Westzaan wordt opgemaakt, spreekt over "*Het achterste of oostelijk deel van een huis, getekend nummer 127 met aanhorigheden en erf*".

Op 21 december 1857 overlijdt Adriaan Broers in Westzaan "in het Zuideinde" op 75-jarige leeftijd. Of hij dan nog bij zijn zoon inwoont, is niet duidelijk. Zijn vrouw Gerritje Broers-Zoon is op 88-jarige leeftijd op 12 februari 1871 overleden "*in de Krabbelbuurt*" op nummer 172, dus aan de huidige J.J. Allanstraat.

Hendrik Broers als achterste bewoner

Hendrik is geboren op 19 april 1809 in Koog aan de Zaan en op 7 mei aldaar gedoopt. Op 21 juli 1833 trouwt hij in Westzaan met de 24-jarige Grietje de Boer.

Broers is "*inlandsch kramer*", wat inhoudt dat hij straatventer is. Hij moet hiervoor een officiële vergunning hebben gehad om met handel langs de deuren te gaan of op de markt te staan. Na de Franse tijd is het voor kramers verplicht om Patentbelasting te betalen en zich te laten registreren in een Patentregister. Vermoedelijk gelijktijdig met de aankoop van het huis in 1853 neemt Hendrik Broers de functie van turftonder en nachtwacht van zijn vader over.

Hendrik Broers heeft niet lang op het perceel gewoond. Op 23 januari 1858 overlijdt hij op 48-jarige leeftijd te Westzaan, nog geen maand na het overlijden van zijn vader. Zijn vrouw Grietje overlijdt slechts enkele dagen later, op 8 februari. Zou dit toeval zijn, zo kort achter elkaar en zo kort na het overlijden van (schoon)vader Adriaan Broers?

Hoe het ook zij, nabije erfgenamen zijn er niet. Hendrik Broers heeft bij testament van 19 oktober 1853, opgemaakt door notaris Simon Heinis te Westzaan, bepaald dat zijn vrouw zijn bezit erft. Hendrik zelf heeft geen broers en zussen. Kinderen hebben ze niet. Na Grietjes' overlijden komen de percelen van Hendrik Broers en Grietje de Boer toe aan de broers en zussen van Grietje en diens aangetrouwden. Dit zijn Neeltje de Boer (getrouwd met Gerrit Eijland), Egge de Boer (getrouwd met Grietje de Rooij), Jannetje de Boer (getrouwd met Cornelis Donkerkaat), Arijaantje de Boer (getrouwd met Pieter Bartels) en Evert de Boer. Laatstgenoemde is al overleden in 1851 en dus komt zijn deel toe aan diens kinderen Trijntje, Dirk, Neeltje, Jansje en Hendrik. Voor deze nog minderjarige kinderen treedt hun moeder Jannetje Groen op als belangenbehartiger.

Deze vijf partijen besluiten het achterste deel van de woning Zuideinde 127 met het bijbehorende stuk grond erachter en het weiland ten zuiden van de Ruijgeneelsloot publiekelijk te verkopen. De verkoop vindt plaats *“per opbod en afslag overeenkomstig plaatselijk gebruik”* op 30 maart 1858 in *“Logement De Prins”* in Westzaan onder voorzitterschap van notaris Simon Heinis. Roelof Veldhuis Janszn. treedt op als gemachtigde van de weduwe Gerritje Boers-Zoon, de vrouw van Adriaan Broers. Het perceel wordt in drie delen verkocht: allereerst wordt de 185m² aan de westelijke kant van het perceel met daarop het huis voor fl179,- verkocht aan Jan Bes Janszoon (1804-1881). Bes woont dan in het huis op perceel D266 waar eind 18^e eeuw Gerbrand Kuijper woonde. Voor fl10,- extra koopt hij ook de bij het huis behorende aardappelkist. Dat betekent dat de aardappelkist maar liefst 6% van de huisprijs bedraagt...

Het oostelijk deel van het perceel met daarop een turfschuur met daaraan verbonden wagenhok en houtzaagmolentje wordt voor fl500,- gekocht door Gerbrand de Jong, koopman en papierfabrikant te Westzaan. Deze koopt het huis namens Jan Karten. Die is zelf ook tijdens de publieke verkoop in De Prins aanwezig. Bij deze aankoop door Karten hoort ook een *“Schuithuis”*. en voor fl10,- extra wordt hij eveneens eigenaar van drie stel molenzeilen, twee zagen, een nieuwe zaagslede, een hakblok en een vijlblok. De perceelgrootte van D267 is vanaf die tijd 215m². Tot slot wordt het weiland voor fl171,- verkocht aan de weduwe van Gerrit Louwen, Trijntje Verweel. Zij woont in het naastgelegen huis, later Zuideinde 244.

Jan Karten (1822-1878) en Neeltje Karten-Stroo (1823-1904) en de bouw van Zuideinde 258

Jan Karten wordt geboren op 19 november 1822 in Westzaan als zoon van Gerrit Karten Willemsz. (1801-1869) en Trijntje Floore Hendriksd.. Zijn achternaam wordt overigens regelmatig gespeld als Karte.

Op 15 maart 1846 trouwt Jan Karten in Westzaan met de in 1823 in Westzaan geboren Neeltje Stroo. Neeltje is dochter van de arbeider Simon Stroo en Niesje Kalf Klaasdr.

Na hun huwelijk in 1846 krijgen Jan en Neeltje vijf kinderen. Blijkens het bevolkingsregister van de gemeente Westzaan hebben zij na hun trouwen aan het begin van het Zuideinde op nummer A104.⁸⁹

Op 30 januari 1858 wordt Jan Karten aangesteld als turftonder en nachtwacht. In de gemeenteraad van 9 oktober 1860 worden diverse verordeningen voor turftonders opgesteld, waaruit blijkt dat Karten turftonder is in het Zuideinde. In de gemeente zijn op dat moment namelijk twee turftonders gelijktijdig aangesteld, samen met een turftonder-assistent. Laatstgenoemde heeft alleen dienst als beide turftonders verhinderd zijn. Cornelis Kwast is per 18 september 1860 assistent van Karten, later is dit Willem Karten, vermoedelijk de zoon van Jan. In het midden van de 19^e eeuw is Jan Sol turftonder in het noordelijk deel van het dorp: vanaf de Mallegatsloot tot aan het noordeinde van de Middel. Jan Karten is actief in het Zuideinde vanaf de Mallegatsloot tot aan de Hoogendijk. Ze ontvangen geen loon uit de Gemeentekas, maar krijgen van de turfschipper waar zij voor lossen, voor

⁸⁹ Dit is niet Zuideinde 73, waar nog het oude huisnummer A104 zichtbaar is, want er heeft in ca. de jaren '20 van de 20^e eeuw nog een omnummering plaatsgevonden.

iedere honderd geloste tonnen f11,65. Wanneer bij een fabriek een complete lading lange turf wordt gelost, krijgt Karten f11,20 per honderd tonnen. Verder zijn er nog enkele turfdragers; in 1861 krijgen Jacob Kit en Jan Groen Klaaszoon deze taak. Zij verdienen aan draagloon *“voor ieder mud korteturf een cent, voor ieder mud langeturf vijfachtste cent. De turfschippers zullen hen dit moeten uitkeeren”*. Voor zijn aanstelling als nachtwacht verdient Jan Karten jaarlijks f156,-. Dit geld komt uit de gemeentekas en hij ontvangt vier keer per jaar een kwart.

Zoals gezegd, wordt op 30 maart 1858 het oostelijk deel van het perceel waarop Zuideinde 252-254 staat, verkocht aan Jan Karten. Omdat het perceeloppervlak in plaats van de oorspronkelijke 400m² nu nog 215m² is (het huis behoort in het vervolg bij het voorliggende perceel), is het kadastrale nummer vanaf dienstjaar 1859 gewijzigd van D267 in D632. De op dit perceel staande turfschuur met wagenhok, houtzaagmolentje en een boothuis moeten allen na 1832 zijn gebouwd omdat op het minuutplan uit 1832 geen verdere bebouwing laat zien en de perceelsgewijze legger uit dat jaar ook slechts over een huis en erf spreekt.

Rond 1860 wordt door Jan Karten op het perceel een nieuw huis gebouwd. Op een kadastrale kaart uit 1872 is te zien dat dit tegen de oostelijke perceelsgrens en pal aan de slootrand verrijst, dus vrijwel exact op dezelfde plaats als waar het huidige Zuideinde 258 staat. Mogelijk is in die jaren de turfschuur, het wagenhok en het boothuis gesloopt, omdat blijkens de perceelsgewijze leggers van het Kadaster in kadastraal dienstjaar 1863 alleen nog maar sprake is van een *“huis”*. De belasting over de bebouwing in dat jaar wordt verlaagd van f132,- tot f115,-; de belasting over de onbebouwde grond blijft hetzelfde: f10,63. Mochten deze gebouwen inderdaad zijn gesloopt, dan is in ieder geval voor 1872 een nieuwe schuur gebouwd tegen de noordkant van het perceel op de grens tussen de percelen D631, D632 en D927 (respectievelijk Zuideinde 256, 258 en 260). Vanaf kadastraal dienstjaar 1876 is er in de kadasterarchieven structureel sprake van een *“huis en schuur”*.

Het zal een houten huis zijn geweest, pas vanaf het einde van de 19^e eeuw begon men langzaam in steen te bouwen, vanaf 1901 wordt dat pas verplicht. In diezelfde tijd, anno 1864 verrees aan de overkant van de straat op een stukje weiland ook een houten huis: tegenwoordig Zuideinde 257.

Jan Karten wordt op zeker moment *“klein koopman”*. Hij overlijdt op 55-jarige leeftijd op 31 maart 1878. Zijn vrouw blijft na zijn overlijden nog wel in het huis aan het Zuideinde wonen, maar op 19 oktober 1891 vertrekt zij naar haar zoon Pieter Karten, die winkelier in Rotterdam is.⁹⁰ In december van dat jaar wordt de woning verkocht aan Cornelis Schoen en Jannetje Mars. Neeltje Karten-Stroo is op 19 februari 1904 in Zaandijk overleden, zij is dan 80 jaar oud.

Westzaan halverwege de 19^e eeuw

Jan Karten en Neeltje Karten-Stroo hebben meegemaakt dat op 1 januari 1843 de kerktoeren van Westzaan in elkaar stort. Daarnaast moeten zij, als lid van de Hervormde Kerk, getuige zijn geweest van de ingebruikname van het nieuwe orgel in de Grote- of Sint Joriskerk op zondag 2 december met een concert door organist A. Bruijn uit Zaandam. Het instrument was gebouwd door de Amsterdamse orgelmakers Flaes & Brünjes. Verder worden in 1875 en 1881 orgels geplaatst in respectievelijk de Noordervermaning (door orgelmaker L. van Dam) en de Zuidervermaning (een bestaand 18^e-eeuws orgel, door orgelmaker Flaes vanuit Edam overgeplaatst naar Westzaan).

De boerderij en de familie Schoen

Hoe staat het in die tijd met Zuideinde 260? In 1852 is de toenmalige woning, inmiddels al decennia gebruikt als boerderij, aangekocht door Jacob Schoen.

Jacob Schoen Gerritsz. (Wormerveer, 15 juni 1827-Westzaan, 19 oktober 1916) is afkomstig uit een gezin van negen kinderen: één broer, drie zussen, twee halfbroers en drie halfzussen. Zijn vaders familie is oorspronkelijk afkomstig uit Westzaan.

Jacob is geboren op de boerderij Kerkbuurt 58 en op 16 november 1851 in Westzaan getrouwd met Trijntje Hos uit Zaandam. De ouderlijke boerderij erven ze later eveneens, die wordt bewoond door

⁹⁰ Aldus de notariële akte. Pieter Karten is op 3 januari 1878 vertrokken naar Utrecht. Hij is echter niet aangetroffen in de gezinskaarten in het bevolkingsregister van Rotterdam (1880-1941) op [HYPERLINK "http://www.digitaalstamboom.nl"](http://www.digitaalstamboom.nl) www.digitaalstamboom.nl.

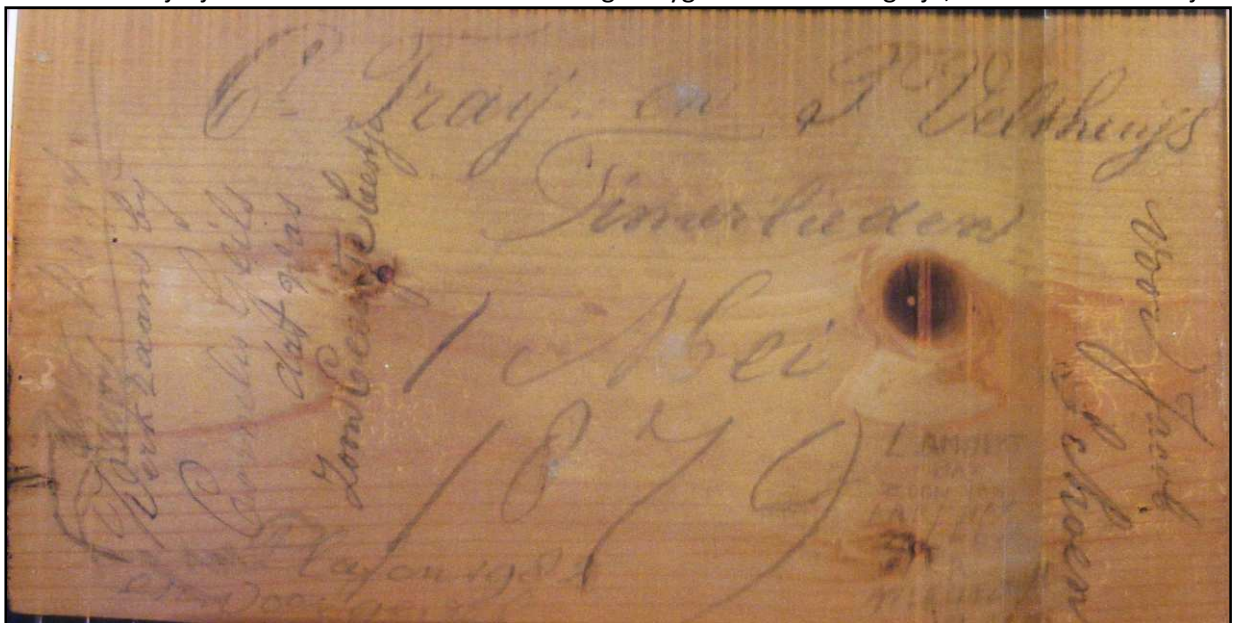
Jacob's broer Simon. Jacob en Trijntje krijgen zeven zonen: Havik (1853-1928), Gerrit (1854-1877), Cornelis (1856-1918) (vanaf 1891 bewoner van het naastgelegen huis Zuideinde 258, zie verderop), Simon (23 januari 1858-8 oktober 1858), Simon (1859-1948), Jacob (1861-1920) en Jan (1863-1941). Nadat Trijntje Schoen-Hos op 2 juli 1867 op 36-jarige leeftijd is overleden, wordt de boedel op 11 november 1867 verdeeld onder Jacob Schoen en de kinderen. Jacob Schoen hertrouwt in 1876 met de 24-jarige Immetje Visser. Zij krijgen samen nog één zoon: geboren op 17 december 1893 en vernoemd naar zijn in 1877 overleden broer Gerrit.

We weten dat tot minstens 1850 de familie Koeman de boerderij huurt van de toenmalige eigenaar familie Bes. Aan deze verhuur komt een einde met de aankoop door de familie Schoen in 1852.

Blijkens het bevolkingsregister over de periode 1862-1891 wonen zij zelf in huis nummer 129, rond 1860 hernummerd in 106 (hernummerd), later als Wijk B76 aangeduid

Verbouw in 1879

Vermoedelijk in 1879 is het 17e-eeuwse huis verbouwd tot de Westfriesse stolpboerderij zoals we die nu kennen. Hierin zijn woonhuis, vee-stalling, opslag van hooi en gereedschappen onder één dak gebracht. De grootte van de stolpboerderij is altijd exact afgestemd op het oppervlakte van de bijbehorende kavels land. Het houten deel van de voorgevel, zoals dat anno 2012 nog zichtbaar is, is de lengte van het oude huis. In het huidige pand zijn als binnenwanden nog de oude noordgevel en de vroegere oostgevel nog aanwezig. Deze beide wanden staan als het ware helemaal los van het in 1879 aangebouwde deel. De oorspronkelijke zuidelijke gevel is anno 2012 nog goed te herkennen: het verhoogde gedeelte is de vroegere ondergevel van het oude huis. Zoals bij Zaanse 17^e en 18^e-eeuwse huizen gebruikelijk, was de voorgevel hoger opgetrokken als de zijgevel (het zogenaamde verdiep). Mogelijk zijn zelfs de oude kaspanten (dakbalken) verwerkt in het huidige dak. Het dak van de stolp loopt in ieder geval in dezelfde schuinite als bij de oorspronkelijke Zaanse huizen het geval is: ongeveer 52 graden. Het is goed mogelijk dat de oude molenbalken, die onder de voorkamer zijn aangetroffen, tijdens die verbouw zijn aangebracht. Van welke molen deze afkomstig zijn, zal wel nooit achterhaald kunnen worden: in die tijd zijn veel molens in Westzaan en omgeving gesloopt. Niet waarschijnlijk is dat deze van de Oude en Jonge Ruyge Neel afkomstig zijn; die beide molens zijn

Potloodnotitie betreffende de verbouw van de boerderij op 1 mei 1879 door aannemer Cornelis Geils, Pieter Veldhuys, C. Fraij en Jan Kuyt.

anno 1879 al tientallen jaren afgebroken.

De boerderij werd gebouwd als een stolp, waarbij een zogenoemd 'vierkant' de kernconstructie is. Dit vierkant bestaat uit vier zware stijlen, onderling door balken verbonden waarbinnen het hooi werd opgeslagen. De Noord-Hollandse stolp ontstond als boerderijtype in de droogmakerijen in het begin van de 17^e eeuw en verspreidde zich van daaruit over de hele provincie ten noorden van IJ. Pas aan het einde van de 17^e eeuw verschenen ze ook in de Zaanstreek, waar tot dan toe uitsluitend langhuis- en langhuisstolpboerderijen werden gebouwd. De Noord-Hollandse stolp kreeg hier een aangepaste vorm. Door het gebrek aan wegen in dit gebied en omdat alles daarom over water werd aan- en afgevoerd, werden de hoge inrijdeuren weggelaten. Het vierkant was over het algemeen minder hoog en daardoor de dakhelling flauwer. Het werden zogenaamde vaarboerderijen. In de 19^e eeuw daarentegen won heel langzaam het wegverkeer aan betekenis zodat de 19^e-eeuwse- en begin 20^e-eeuwse boerderijen wel weer inrijdeuren en een hogere kap. Kenmerkend voor een Noord-Hollandse (en ook Zaanse) stolp was dat men aan de voorzijde van de boerderij woonde. Het achterste deel was voor stal en opslag van het hooi. Dit ter onderscheid van de West-Friese stolp, waarbij de bewoning aan de zijkant was. De darsdeuren (toegang tot de dorsvloer, zodat hooi gelijk kon worden opgeslagen) zijn bij de meeste Noord-Hollandse stolpboerderijen in de zij- of achtergevel aangebracht. Bij Zuideinde 260 zitten deze echter in de voorgevel, aan de linkerkant. Er staan in Westzaan zo'n 18 stolpboerderijen, waarvan de 18^e-eeuwse boerderijen J.J. Allanstraat 189 (het Chirurgijnshuis) en Kerkbuurt nummer 32 Rijksmonument zijn en Zuideinde 193 gemeentelijk monument. De andere stolpboerderijen zijn allemaal aan het einde van de 19^e eeuw of begin 20^e eeuw gebouwd.

Volgens een in het huis aangetroffen potloodnotitie, gedateerd op 1 mei 1879 worden de werkzaamheden uitgevoerd door aannemer Cornelis Geils uit Westzaan. Geils wordt geboren op 6 juni 1835 in Abcoude en volgt zijn oudere broer Pieter die kleermaker was, richting Westzaan. Hij koopt in 1868 aan het Zuideinde een huis en werkplaats (respectievelijk Zuideinde 28 en 26) in openbare veiling wat voordien eigendom was van de weduwe van Klaas Koorn. Koorn was ook timmerman geweest en had het huis en de werkplaats aan het Zuideinde in 1860 gebouwd. Voor de bouw van de werkplaats gebruikte hij materialen van het voorgaande 17^e-eeuwse huis. Later, in 1883, verkoopt Cornelis Geils de huizen Zuideinde 26 en 28 aan schilder Pieter Volger. In 1919 wordt het bedrijf en de panden overgenomen door de schilders-familie Sol, waarvan de beide panden nog steeds eigendom zijn.

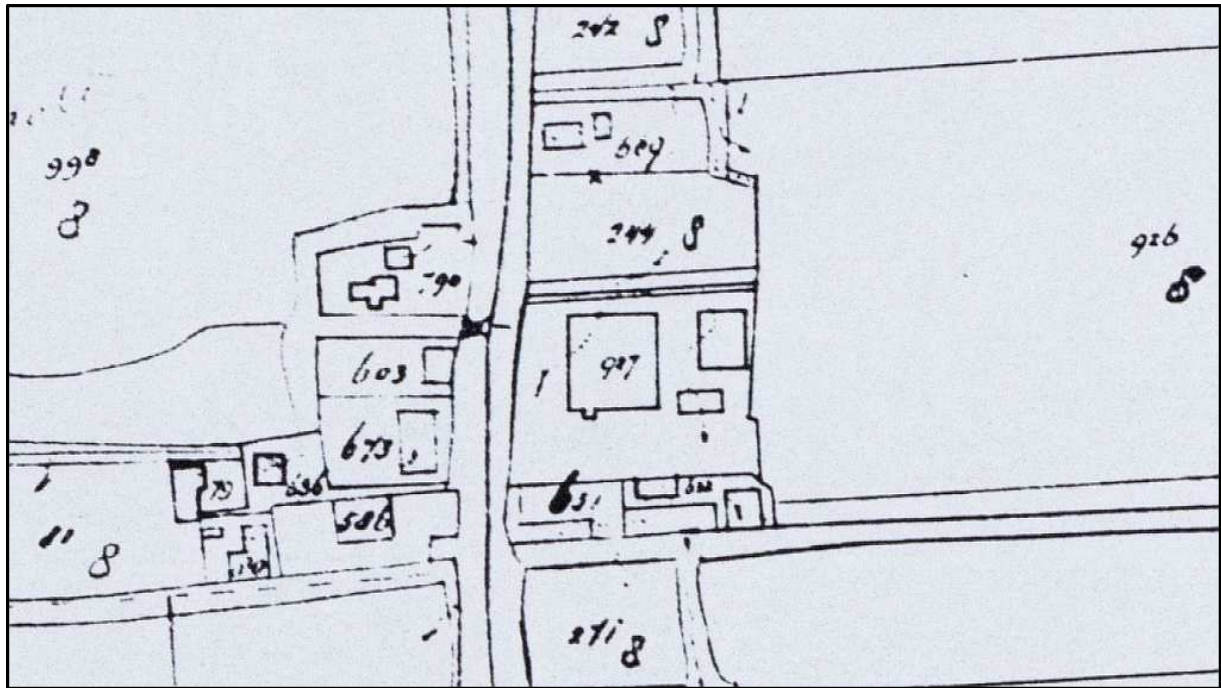
Kort voor de verbouwingswerkzaamheden aan de boerderij Zuideinde 260 heeft aannemer Geils twee huizen aan de Overtoom gebouwd, voormalig nummer 84 en 86. Deze bestaan inmiddels niet meer. Ook bouwt hij in 1879 een woon- en winkelhuis aan het Zuideinde 33-35, nu een dubbel woonhuis en in dezelfde tijd koopt Geils een boerenstolp die recht tegenover zijn huis aan het begin van het Zuideinde staat, welke hij sloopt. Daarna bouwt hij in opdracht van koper Hendrik Kok het nu nog bestaande dubbele woonhuis Zuideinde 37-39.

Voor zover bekend werken er naast Geils nog drie personen bij de verbouw van de boerderij aan het Zuideinde in 1879. Allereerst is dit Pieter Veldhuijs, een aannemer die woont aan het Zuideinde 13 (nu een parkeerterrein aan het Klein Engeland) en die veel huizen in Westzaan heeft gebouwd. De tweede is de ongeveer 35-jarige timmerman Cornelis Simonszn. Fraij, zoon uit een geslacht van kuipers. Zijn opa had een kuiperij aan de huidige J.J. Allanstraat 322. En als derde werkt Jan Kuyt aan de vergroting van de boerderij. Kuyt start later een bouwbedrijf dat wordt voortgezet door zijn zoon Jan, zijn kleinzoon Jan en later zijn achterkleinkinderen Cees en Dirk. Bouwbedrijf Kuyt is tegenwoordig onderdeel van een ander bouwbedrijf.

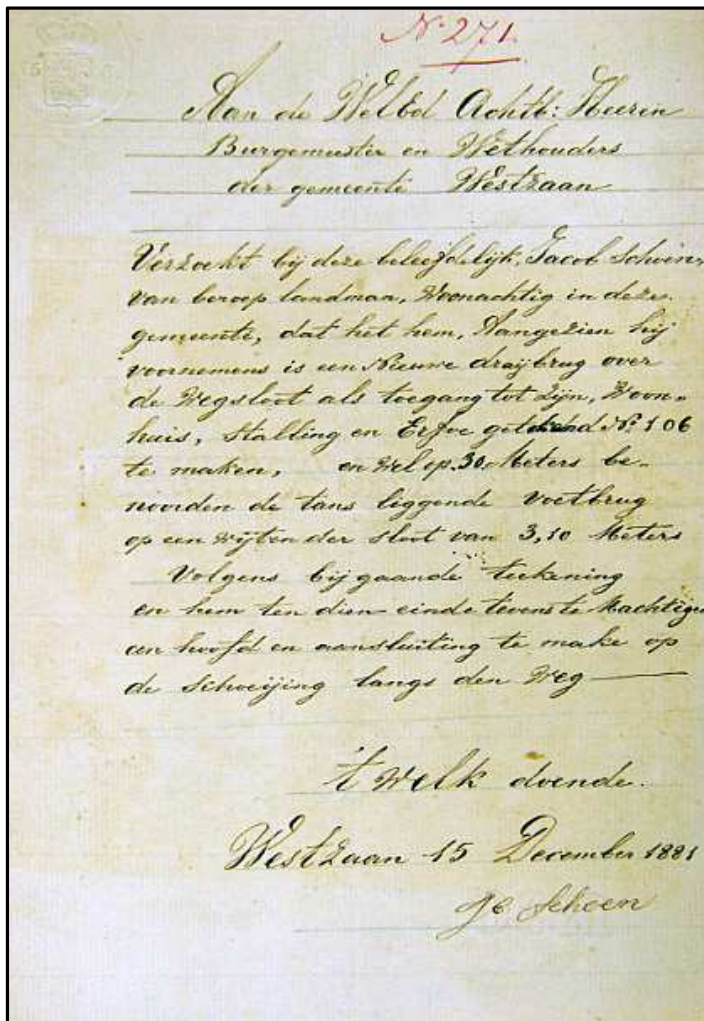
Overigens wordt ook wel het jaartal 1835 genoemd als jaar waarin de boerderij is vergroot, maar de bouwstijl van de huidige boerderij wijst eerder op een ontstaan rond 1880. Een kaart uit 1872 geeft al wel de huidige omvang van de boerderij weer, maar hier staat ook bebouwing op aangegeven die pas in de 20^e eeuw is gekomen; het is vermoedelijk een geradeerde kaart waar we niet op af kunnen gaan qua datering. De kadastrale leggers spreken vanaf ongeveer 1880 niet langer meer over een "huis en erf" maar over een "*huis, erf en stal*".

Op het minuutplan van 1880 zien we inderdaad een stal achter de boerderij en ten zuiden daarvan nog een gebouwtje, wellicht een schuurtje.

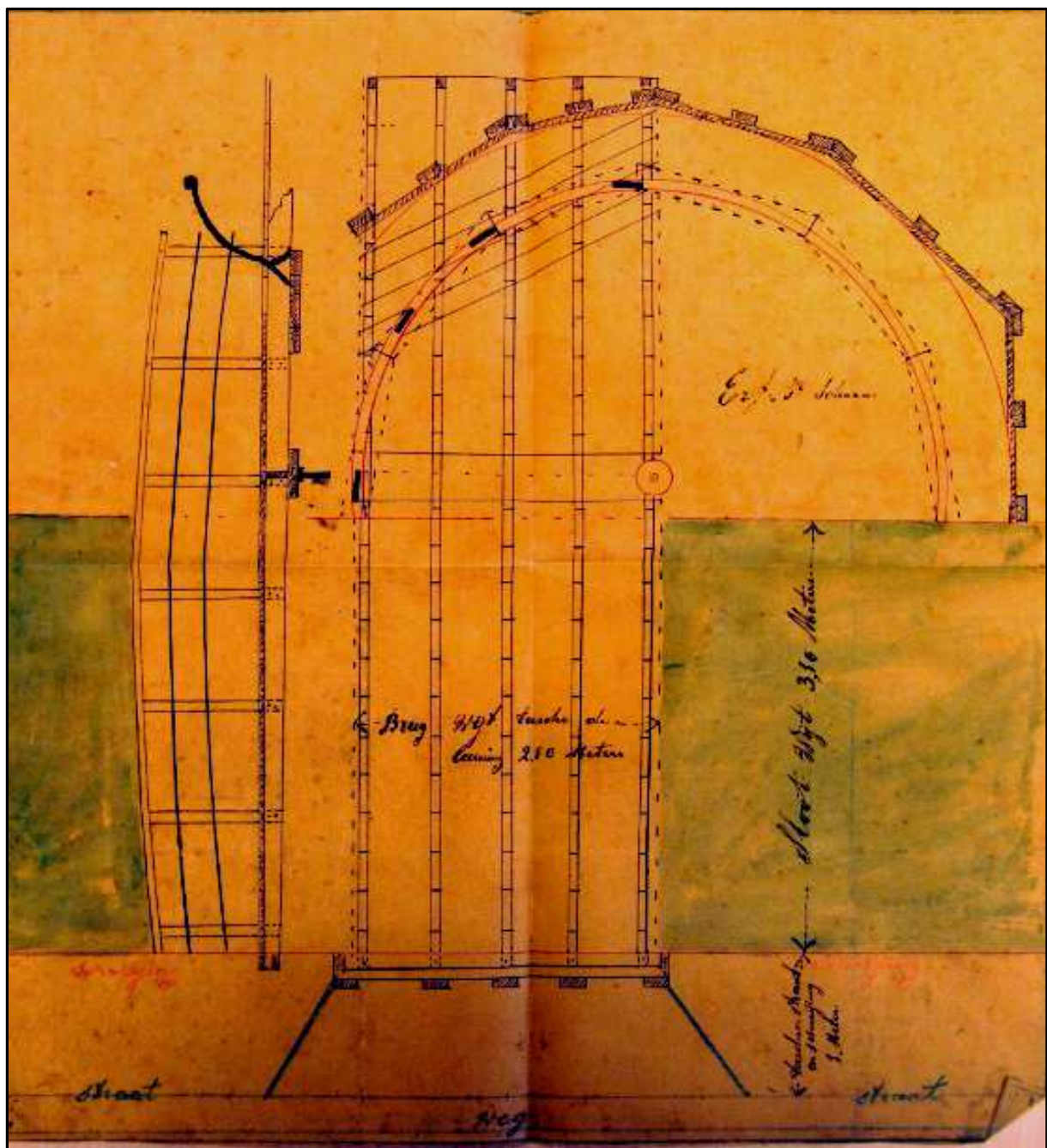
Waarom de boerderij sterk is vergroot, is lastig te zeggen. De voorliggende tachtig jaren was men in Noord-Holland van gemengd bedrijf (veeteelt en akkerbouw) langzaam maar zeker overgeschakeld op uitsluitend veeteelt. Veel stolpboerderijen in de Zaanstreek en West-Friesland zijn veel ouder (de grote bloeiperiode was tussen 1600-1640) maar kennelijk hadden de families Bes en Schoen in de 19^e eeuw voldoende aan de kleine behuizing voor mens en vee en de vermoedelijk erachter staande hooikap, zoals jaren aan het Zuideinde 260 moet hebben gestaan. De ruim 50-jarige Jacob Schoen

Het minuutplan van 1880 met daarop het tot stolpboerderij vergrootte pand Zuideinde 260 (kadastrale sectie D927, later D1079) en ten zuiden daarvan Zuideinde 252-254 (kadastrale sectie D631) en Zuideinde 258 (D632).

Brief van Jacob Schoen aan het gemeentebestuur van Westzaan in 1881.

De nieuwe (draai)brug over de wegsloot voor de enkele jaren daarvoor vergrootte boerderij Zuideinde 260, ontworpen door Jacob Schoen in 1881 en in 1882 aangelegd.

moet in 1879 genoeg financiële middelen hebben gehad om een aanzienlijk ruimere woning voor mens en dier te bouwen.

Overigens komt de vergroting niet voor in het “Register van aangifte der gebouwde of herbouwde eigendommen wegens de grondbelasting” over de periode 1871-1885.⁹¹

Nadat in 1879 de boerderij aanzienlijk is vergroot, voldoet de oude voetbrug aan de zuidkant van het perceel niet langer. Jacob Schoen schrijft twee jaar later, op 15 december 1881, aan het gemeentebestuur van Westzaan een brief met daarin een aanvraag voor een *“nieuwe draijbrug over de Wegsloot als toegang tot zijn Woonhuis, stalling en Erfve, getekend No 106”*, gedaan op 15 december 1881. De nieuwe brug zal 30 meter noordelijker dan de oude voetbrug komen te liggen. Het is niet zomaar een bruggetje, maar met een breedte tussen de leuning van 2,10 meter. De overspanning over de sloot is 3,10 meter. Op 6 januari 1882 geven burgemeester en wethouders akkoord.

De volgende generatie Schoen vanaf 1890

Jacob's zoon Jan Schoen (1863-1941), jongste zoon uit zijn eerste huwelijk, met diens vrouw Geertje Schoen-De Jong (1863-1945) wonen hoogstwaarschijnlijk vanaf hun huwelijk in 1890 op de boerderij.⁹² Jans' vader blijft wel eigenaar, tot deze in 1916 overlijdt. Hierna wordt *“Het woonhuis met veestal, hooiberg, erf en verdere aanhoorigheden zoomede diverse perceelen weiland”* met bijbehorende inboedel blijkens een notariële akte van 2 april 1917 toegewezen aan diens zoon Simon Schoen (1859-1948), een oudere broer van Jan Schoen (1863-1941).

Ook in het huis van Jan Karten, het latere Zuideinde 258 schuin achter de boerderij Zuideinde 260, wordt eind 19^e eeuw eigendom van de familie Schoen, namelijk Cornelis Schoen en zijn vrouw Jannetje Schoen-Mars. Cornelis is op 8 januari 1856 geboren op de naastgelegen boerderij Zuideinde 260. Zijn vader Jacob is 29 als Cornelis wordt geboren, zijn moeder Trijntje 25 jaar. Hij wordt arbeider bij zijn vader op de boerderij en vanaf 1890 bij zijn jongere broer Jan, als die het boerenbedrijf overneemt. Hij trouwt op 19 mei 1887 op 31-jarige leeftijd in Westzaan met de 24-jarige Jannetje

⁹¹ OA-0049, archief gemeentebestuur Westzaan, inv.nr. 1640.

⁹² In 1892 geeft deze Jan Schoen een schilder opdracht om de boerderij vanaf de straatzijde te vereeuwigen.

Schilderij van de boerderij kort na de verbouwing, naar verluid geschilderd in 1892 door een voorbijkomende schilder in opdracht van toenmalige bewoner Jan Schoen. Door één van zijn nazaten is het juist bijtijds gered van de vuilnis en aan de huidige eigenaars van de boerderij gegeven, de familie J. Bax.

Het gezin van Siem en Beth Schoen-de Lange omstreeks 1910. © Collectie A. Sol.

Jaap Schoen (1883-1969) omstreeks 1902 in militaire dienst. © Westzaanse Digitale Beeldbank.

Mars, geboren op 13 juli 1862 in Westzaan. Ze gaan allereerst op Zuideinde nummer 126 wonen (niet de huidige huisnummering), daarna op B33, ook aan het Zuideinde. Negen maanden later wordt op 23 februari 1888 hun eerste kind geboren: Trijntje. Hun zoon Jan wordt geboren op 11 juni 1890. Ruim een jaar na de geboorte van Jan verhuist Cornelis Schoen met zijn vrouw en twee kinderen naar het huis *“met schuur, erf en verder aanbehoren”* op perceel D632. Ondertussen is zijn vrouw hoogzwanger van hun tweede kind. De woning wordt op 17 november 1891 namens hem gekocht door zijn vader Jacob Schoen bij een openbare veiling *“in het koffiehuis De Prins”* in Westzaan. De woning wordt voor fl205,- eigendom van de familie Schoen.

Ruim twee maanden later, op 25 februari 1892 ruilt Cornelis Schoen een stuk grond met zijn voorbuurman Jan Bes Jansz. die eigenaar is van het voorliggende perceel D631. De familie Schoen krijgt van Jan Bes een strook grond over de gehele breedte van het perceel van ongeveer 9,3 meter lang, gemeten van oost naar west. Daarentegen krijgt Jacob Bes een stuk grond tussen de schuur en zijn eigen woonhuis. Omdat de perceelgroottes wijzigen, worden de percelen D631 en D632 hierbij vernummerd tot respectievelijk D1080 en D1081.

Op 20 februari 1893 wordt in het huis aan de Ruijgeneelsloot dochter Johanna Schoen geboren en op 25 januari 1896 zoon Jacob. Deze overlijdt echter tien maanden later op 24 oktober 1896. Daarna wordt op 17 september 1897 Dina geboren en tot slot krijgen Cornelis en Jannetje op 20 februari 1901 een levenloos kind.

Qua school hoeven de kinderen van Cornelis en Jannetje Schoen-Mars niet ver te reizen. Ze gaan naar de Zuiderschool, die ongeveer honderd meter verderop vlak naast de Zuidververmaning van de Fries-Doopsgezinde Gemeente ligt. Deze school is rond 1880 gebouwd aan het Zuideinde nummer 223 vlak naast de Zuidervermaning.

Huisnummers

Ook qua huisnummering is in de loop van de 19^e eeuw het nodige veranderd. De boerderij, begin 19^e eeuw aangeduid als gemeentenummer 129, krijgt in 1864 een nieuw gemeentenummer: 106.

In september 1886 wordt Westzaan ingedeeld in wijken, onderscheiden met enkele letters. De boerderij wordt nu Wijk B76. Rond 1920 wordt een nieuwe nummering uitgevoerd waarbij het nummer Wijk B70 wordt. Per 1 januari 1939 is het adres Zuideinde 260.

Het zuidelijke huis, oorspronkelijk gemeentenummer 127, wordt anno 1864 blijkbaar verhuurd in vier gedeelten, want dit krijgt nummer 102a, 102b, 102c en 103 (op nummer 102 woont Gerrit Sol, dit wordt Wijk B69 maar wordt later gesloopt want dit huis is nooit opnieuw genummerd. Niet duidelijk is waar deze woning heeft gestaan). In september 1886 worden de woningen 102a tot en met 103 omgenummerd tot respectievelijk Wijk B70 tot en met B73 en rond 1920 krijgen de woningen de nummers B64 tot en met B66.

Tot slot heeft het nieuwgebouwde huis van Jan Karten in de jaren '60 gemeentenummer 104 gekregen, vanaf 1886 aangeduid als Wijk B74 en vanaf circa 1920 als Wijk B67.

Zuideinde 252-254 eigenaars en bewoners

Hoewel de familie Bes niet langer meer de boerderij Zuideinde 260 bewoont, zijn de Bessen in de tweede helft van de 19^e eeuw niet volledig uit deze omgeving verdwenen. Jan Janszn Bes (1804-1881), van beroep houtzagersknecht, later houtzager, en zijn vrouw Aafje Bes-Otter zijn namelijk sinds 1843 eigenaar van het voorste deel van Zuideinde 252-254 en sinds 1858 ook van het achterste deel. Volgens de volkstelling van 1850 wonen zij ook in het huis dat dan ook door het gezin van Adriaan Broers, later zijn zoon Hendrik wordt bewoond. De 40-jarige Grietje de Boer woont bij hen in.

Nadat Aafje Bes-Otter in 1855 is overleden, wordt op 29 maart 1858 de boedel verdeeld onder haar man en haar kinderen. Er is ook sprake van een huis aan het Noorderkerkpad in Zaandam, dat zullen ze verhuurd hebben.

Nu wordt weer een volgende generatie Bes eigenaar. Dat is de zoon van Jan en Aafje: Jan Bes (1832-1898), olieslagersknecht en in 1859 getrouwd met Dieuwertje Stark (1833-1910). Zij krijgen in de navolgende jaren vier kinderen: Jan, Marijtje, Jacob en Aafje.

Jan Bes senior is op 11 juni 1881 overleden, bijna 77 jaar oud. Zijn vrouw Aafje Bes-Otter is al veel eerder, op 22 oktober 1855 overleden, ruim 50 jaar oud.

In elk geval sinds 1858 wordt een deel van de woning Zuideinde 252-254 verhuurd, en wellicht het gehele pand. Het wordt echter niet in twee maar in vier gedeelten verhuurd. Helaas is er geen bevolkingsregister over de periode vanaf 1850 tot circa 1880, zodat we daar geen namen van hebben.

Anno 1886 wordt gemeentenummer 102a omgenummerd in Wijk B70, 102b in B71, 102c in B72 en 103 in B73.

Nummer 102a moet tot 1886 een “stal en hooiberg” zijn geweest, daarna komt hier Dirk de Lange met zijn vrouw wonen. Omstreeks 1891, inmiddels is het Wijk B70, is Jan de Lange de bewoner. Omstreeks 1899 wonen er achtereenvolgens Jacob Bakker, Pieter de Ridder ene Albert (achternaam onleesbaar) en Jan Corneliszn Louwen. In de eerste helft van de 20^e eeuw woont hier de weduwe van Maarten Louwen. De familie Louwen is overigens gedurende de 19^e eeuw decennia lang eigenaar van het naastgelegen adres Zuideinde 244 en het tegenoverliggende pand Zuideinde 253 (de voorganger van het huidige huis) geweest.

Op nummer 102b wonen vanaf 1886 achtereenvolgens de weduwe van Frederik Mooij, Pieter Molenaar en de weduwe van J. Krom. In 1891 vinden we hier de naam van de weduwe Dirk de Lange, wellicht is zij dus van nummer 102 verhuisd. Daarna wonen hier achtereenvolgens Klaas Wezel, Pieter de Vries, Bauke Visser, de weduwe van Maarten Louwen, Roelof Middelaar, Gerrit Jongewaard, Atsen Kroes, Dirk Polak, Batharius Toon Bato (de naam is slecht leesbaar) en Antonius Johannes Brinkmans. Laatstgenoemde is op 10 november 1938 verder aan het Zuideinde gaan wonen (A33b). Inwonend zijn gedurende de periode 1900-1937 Holkje Vermaning en Johannes Hendrikus Westra. Een enorme rij namen, elke huurder moet maar kort in het pand hebben gewoond maar dat is in die tijd wel gebruikelijk.

We weten ten derde dat op nummer 102c anno 1886 Jacobus Bakker woont, opgevolgd door de weduwe G. Biere. Vanaf 1891, inmiddels is dit huis Wijk B72, woont hier de weduwe van Gerrit de Roo en daarna de weduwe van de heer Klaus. Omstreeks 1900 wordt dit gedeelte van het huis onbewoonbaar verklaard en in het vervolg wordt het nog “slechts” in drie gedeelten verhuurd.

Tot slot nog wat over de huurders van gemeentenummer 103, vanaf 1886 B73. In laatstgenoemd jaar wonen hier Dirk de Lange (zijn naam is ook bij nummer 102 genoemd) en Jan Veenman. Vanaf 1891 staat hier de naam van Willem Stoel en daarna Jacob Hartog genoemd. Laatstgenoemde moet hier tot in de jaren '30 van de 20^e eeuw hebben gewoond.

Jan wordt op zeker moment kruidenier. Op 1 april 1873 koopt hij van weduwe Aagje Wit-Zwart, een woon- en winkelhuis aan de westkant van het Zuideinde voor fl1105,- en voor fl50,- losse goederen, zoals een koffiemolen, trommels, blikken en bussen, een stroopkan, een mosterdvaatje, een snuifpot, een spekbord met een mes en maar liefst vier vaten voor sterke drank. De kruidenierswinkel zit op het huidige Zuideinde 141.

In 1892 wordt een stuk grond geruild met de achterburen van Zuideinde 258. Het kadastrale nummer wordt hierbij D1080.

Enkele jaren later, in 1898 overlijdt kruidenier Jan Janszn Bes. Zijn vrouw Dieuwertje Bes-Stark overlijdt in 1910, maar al in 1902 wordt de boedel verdeeld. Het woon- en winkelhuis Zuideinde 139 en 141 wordt eigendom van zoon Jacob (1865-1936), die het beroep van kleermaker uitoefent. Hij is inmiddels getrouwd met Elisabeth Strijder. Zij runt de kruidenierszaak tot rond 1920, het kleermakersatelier wordt boven de winkel ingericht.

Het pand Zuideinde 252-254 met de twee woningen komt nu in bezit van dochter Marijtje Bes. Die is inmiddels weduwe, haar man Lucas Ruisink, hoofd van de Zuiderschool, is een jaar voordien overleden. Zij wonen overigens ook in een deel van het huis van broer en schoonzus Jacob en Elisabeth Bes-Strijder aan het Zuideinde.⁹³

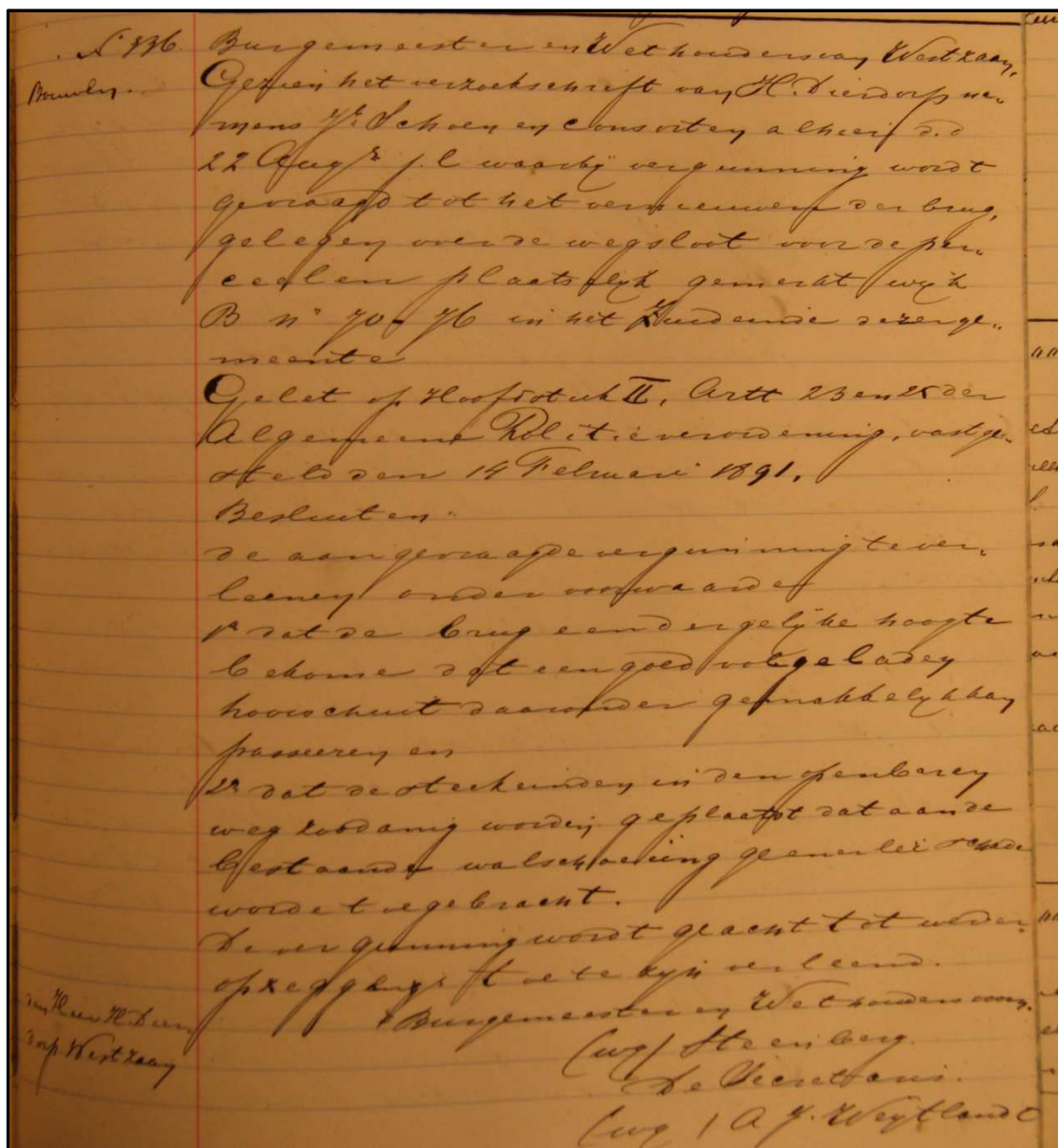
⁹³ Uiteindelijk werd Zuideinde 139-141 in 1942 door de weduwe E. Bes-Strijder verkocht aan brandstofhandelaar Willem Kesselaar. Zie: Heermans, N.J. (1993). Te hooi en te gras (10). Van bakkerij tot museum. In: De Wessaner, april 1993.

Naar een andere vorm van bedrijvigheid

1900-2014

Een nieuwe brug

In het eerste jaar van de 20e eeuw, in de zomer van 1900 komt er een nieuwe brug over de wegsloot. Timmerman H. Dierdorp doet namens Jacob Schoen "en consorten" opnieuw een verzoek bij de gemeenteraad van Westzaan, nu om "de brug, gelegen over de wegsloot voor de perceelen plaatselijk genummerd wijk B70-76 in het Zuideinde dezer gemeente" te vernieuwen. Dat betekent dus een nieuwe brug voor de huizen Zuideinde 252 t/m 260 en het dan nog erachter bestaande oliepakhuis, vroeger bakhuis Vissershoop en in die tijd B74. De brug mag van de gemeente worden aangelegd, mits een goedgevulde hooischuit er probleemloos onderdoor kan varen. Het zal niet een vernieuwing van de draaibrug uit 1882 zijn, maar waarschijnlijk een brug iets meer naar het zuiden, circa op de plaats van de huidige oprit naar Zuideinde 258.

Minuut van de uitgaande brief waarin het gemeentebestuur van Westzaan toestemming verleent een nieuwe brug over de wegsloot voor de boerderij aan te leggen, in de zomer van 1900.

De bouw van het huidige Zuideinde 258

In 1912 besluiten de inmiddels 56-jarige Cornelis en 49-jarige Jannetje een nieuw huis te bouwen ter vervanging van het 19^e-eeuwse pand op het perceel. Dit is het huidige pand Zuideinde 258. Een van de vier kinderen moet dan al buitenshuis hebben gewoond, aangezien het huis voor vijf personen bestemd zou zijn. Het ligt voor de hand om te veronderstellen dat hun oudste kind en enige zoon Jan, die dan bijna 22 is en van beroep timmerman, op dat moment al niet meer thuis woont.

Op 14 maart 1912 vraagt Schoen aan de gemeente Westzaan toestemming om het nieuwe huis te laten bouwen en op 26 maart wordt de *“Vergunning tot het oprichten of vernieuwen van een gebouw”* goedgekeurd door de secretaris van de gemeente Westzaan, namens Burgemeesters en Wethouders. Aannemer is de Westzaanse timmerman J.A. Versteeg.

Aannemer J.A. Versteeg (1883-1968)

Jan Aart Versteeg (1883-1968), getrouwd met Adriana Kaars (1883-1968) heeft in die tijd niet alleen een eigen bouwbedrijf, maar is ook gemeenteopzichter van Westzaan om bouwwerken te controleren. Het aannemersbedrijf is gevestigd aan de J.J. Allanstraat 109, in die tijd C39. Versteeg heeft onder meer in 1907 het kerkgebouw voor de Gereformeerde Gemeente ontworpen, vanaf 1953 in gebruik bij de Christelijk Gereformeerde Kerk. Versteeg was zelf van 1932-1951 diaken van de Gereformeerde Gemeente. Ook bouwde hij in 1913-1914 de School met de Bijbel aan de J.J. Allanstraat op het land “De Knokkel” van veehouder C. Zonderland. Architect Kuipers uit Amsterdam ontwierp het schoolgebouw met twee lokalen en onderwijzerswoning, metselaar J. Buis, ook lid van dezelfde kerkelijke gemeente en woonachtig op J.J. Allanstraat 184, was ook bij de bouw betrokken. Versteeg was van 1916-1963 bestuurslid van deze school, waarbij van 1919-1949 penningmeester. In 1935 ontwierp hij een nieuwe pastorie voor de Doopsgezinde Gemeente van Westzaan aan de Kerkbuurt 23. Later zet zijn zoon Arie, gehuwd met Maartje Tanger (1913-2003) het aannemersbedrijf voort tot ongeveer 1970.

Ontwerp en bouw

Versteeg ontwerpt een stenen huis met een Mansarder kap.⁹⁴ Gelijksortige huizen die gelijktijd in het dorp verrijzen zijn onder meer Zuideinde 170 en 202, J.A. Allanstraat 162 en 164 (alle vier dwars op de weg gebouwd), 222, 314 en 350 (de laatste drie iets groter en in de lengterichting parallel aan de weg).

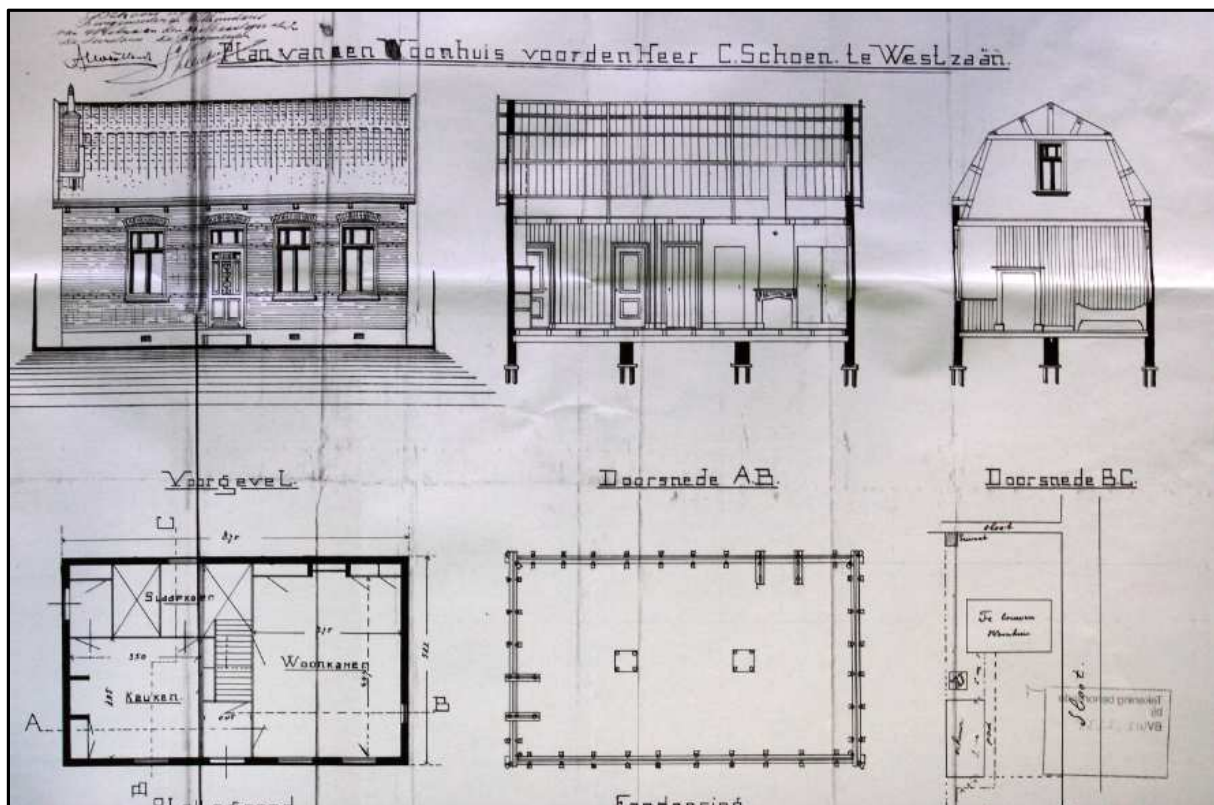
Op de vergunningaanvraag voor het nieuwe huis aan het Zuideinde staat *overigens “het verbouwen van een woonhuis”*. Toch is het gezien de in het bouwdoossier aanwezige *“Toelichting”* niet aannemelijk dat er oudere onderdelen van het huis uit circa 1860 zijn gebruikt. Het nieuwe huis komt ten opzichte van het oude huis iets meer naar voren te staan, dus ietsje dichter naar de weg toe. Waar het oude huis tegen de oever van de Ruijgeneelsloot was gebouwd, wordt het nieuwe huis ongeveer anderhalve meter vanaf de slootkant gebouwd. Het krijgt van binnen een oppervlak van 41,25m², de voordeur komt in het midden, met rechts de woonkamer (met schouw) en links de keuken met daarachter een slaapkamer. Vanuit de keuken is een kleine bijkeuken bereikbaar met daarin de achterdeur. In de gang/het portaal (dat een oppervlak van 1,5m² heeft) wordt een trap naar de zolder gemaakt, waar aan de zuidkant één kamer komt en die verder open blijft. Circa 6 meter achter het huis staat het privaat, dat loost op de Ruijgeneelsloot.

Al op 20 juni van datzelfde jaar bericht aannemer Versteeg aan het College van B&W dat het huis gereed is om te keuren. Op 11 juli 1912 vindt deze keuring plaats en een dag later wordt het *“Bewijs van voltooiing van een nieuw gebouw (...) gelegen in het Zuideinde B No 74”* ondertekend.

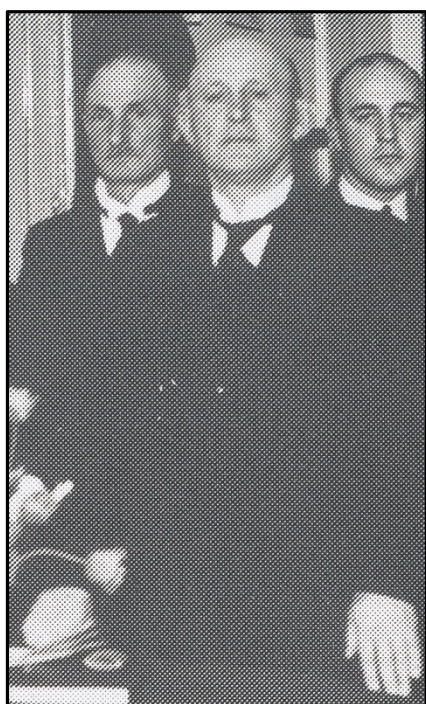
Woningwet

Het huis Zuideinde 258 moet bij de bouw/vernieuwing in 1912 voldoen aan de Woningwet. Deze wet is in 1901 ingevoerd door het kabinet Pierson en treed in werking op 1 augustus 1902. Het doel van

⁹⁴ Dit type “gebroken” kap is genoemd naar de Franse architect François Mansart (1598-1666), die deze dakvorm als eerste heeft toegepast in de Franse barokarchitectuur.

Het ontwerp van het huidige pand Zuideinde 258 in 1912.

J.A. Versteeg (midden) en zijn zoon J. Versteeg (rechts), de ontwerper van Zuideinde 258, op een foto uit 1939. © Basisschool De Rank 75 jaar.

WONINGWET.

BEWIJS VAN VOLTOOIING VAN EEN ^{NIEUW} ~~GEREED-VERBODEN~~ GEBOUW

BURGEMEESTER en WETHOUDERS van WESTZAAN,

Gezien de kennisgeving d.d. 20 Juni 11 van J. A. Versteeg
Simmusmar 4 Westzaan

Gelet op de verordening op het bouwen, sloopen en wonen in deze gemeente;

VERKLAREN:

dat het gebouw, gelegen in het Zuideinde B N°. 94 tot welks
oprichting vergunning werd verleend bij besluit van 26 Maart 1912,
 N°. 2, ten name van C. Schoen
 op 11 Juli 1912 is voltooid.

WESTZAAN, den 12 Juli 1912.

Burgemeester en Wethouders voornoemd,
Schubert
 De Secretaris,
Amend

Voltooiingsbewijs van het nieuwe pand Zuideinde 258 in de zomer van 1912.

Trijntje Koeman-Schoen, dochter van Cornelis en Jannetje Schoen-Mars.

de Woningwet is om de bouw en bewoning van slechte en ongezonde woningen onmogelijk te maken en de bouw van goede woningen te bevorderen. Deze wet wordt algemeen beschouwd als het begin van de overheidsbemoeienis met de volkshuisvesting in Nederland. Het toezicht op de naleving van de Woningwet door de lokale overheden wordt opgedragen aan het staatstoezicht op de volksgezondheid en gedelegeerd aan gemeentelijke en regionale gezondheidscommissies. Deze gezondheidscommissies hebben ruime bevoegdheden en een sterke positie tegenover de gemeentebesturen.

Een 19e-eeuwse inwoner van Zaandam schrijft in 1904: *“Toen (1868) zag ik nog ellendige krotten, welke tegen 50 à 60 cent per week huur bewoond werden nu zag ik ze niet meer..... Ik zag nu oude krotten gesloopt of bewoonbaar gemaakt en tevens vele nieuwe heeren-, vele nieuwe, nette burgerhuizen gebouwd; en toen konden flinke arbeiders voor knappe huizen niet meer dan fl. 1 à fl. 1,50 huur per week betalen; nu door hogere lonen en wat dies meer zij, kunnen gelijksoortige arbeiders voor nog knapper of nieuwe en riefelijke huizen fl. 2 à fl. 2,50 betalen. (...) Zeker, het is nog niet alles 'couleur des roses'..... En er bestaat hier en elders aan de rijke Zaan nog wel armoede - ik bedoel echte, eerlijke armoede, - maar 'schreeuwend groot' kan ze nu niet zijn...Maar wat ik ook meende opgemerkt te hebben is dit: toen (1868) niet, nu wèl schijnt een geest van onrust en gejaagdheid over onze goede Zaankanter te zweven.... Niet?”⁹⁵*

Bewoning door schoonzoon en dochter Jan en Dina de Boer-Schoen

Over de navolgende jaren is niet veel bekend. De oudste zoon Jan trouwt op 5 januari 1917 in Oostzaan met Maritje Mager (1891-na 1960). Zij blijven in Westzaan wonen. Het eerste kleinkind van Cornelis en Jannetje wordt al enkele maanden daarna geboren op 14 april 1917 en wordt vernoemd naar de oma: Jannetje.

Trijntje is dienstbode en trouwt op 7 oktober 1915 met de sorteerder Jacob Koeman (1893-1951). Cornelis Schoen overlijdt op 5 april 1918 “des namiddags ten twee ure” in zijn huis aan het Zuideinde in Westzaan. Zijn vrouw blijft met de twee nog thuiswonende kinderen aan het Zuideinde wonen.

Dochter Johanna huwt op 26 juni 1924 met fabrieksarbeider Iemke Jorritsz Haan (1896-na 1960). Ze zijn na hun huwelijk op 26 juni 1924 te Zaandam gaan wonen. Iemke woonde daar al. Johanna is daar in 1946 overleden, Iemke na 1960 vermoedelijk ook.

Dina trouwt tot slot op 5 februari 1925 met Jan de Boer (1894-1954). Zij blijven bij hun (schoon)moeder in het huis aan het Zuideinde wonen. Hij is op 14 augustus 1894 geboren in Zaandam als oudste zoon van Gerrit de Boer (1869-1946) en Trijntje de Boer-Klokman (1872-1960). Hierna krijgen zijn ouders nog negen kinderen. Als gezin wonen zij onder meer in de Vinkenstraat, op de Hoogendijk en in de Kegelbaanstraat in Zaandam. Jan vertrekt in 1921 naar Westzaan, waar hij drie jaar later trouwt met Dina Schoen.

In eerste instantie is hij houtwerker, later wordt hij bootwerker. In 1951 staat hij in de adresboeken genoteerd als los werkman.

Nadat zij al ruim 22 jaar bij hun (schoon)moeder Jannetje Schoen-Mars aan het Zuideinde wonen, worden Jan de Boer en Dina de Boer-Schoen na het overlijden van Jannetje Schoen-Mars op 27 september 1948 eigenaar van het “woonhuis met erf en verder aanbehoren”

Het huwelijk van Jan en Dina blijft kinderloos. Jan overlijdt op 9 mei 1964 in Westzaan. In juni van datzelfde jaar is zijn vrouw Dina opgenomen in verpleeghuis “Sonnehoeck” in Laren. Van daaruit machtigt zij haar zwagers Gerrit de Boer en Jan van Berge uit Zaandam “om namens haar in overleg te treden met de Gemeente Westzaan teneinde een regeling te treffen ten aanzien van het pand Zuideinde 258 te Westzaan, hetzij deze te verkopen, hetzij deze te verhuren aan derden”.

⁹⁵ Calcar, Lambertus van (1904). Dagboek van Lambertus van Calcar Pieterszoon 1869-1904, Gemeentearchief Zaanstad.

In die tijd worden echter heel veel huizen in Westzaan door de gemeente aangekocht. Er zijn namelijk plannen ontwikkeld door de provincie Noord-Holland en de gemeente Amsterdam om het havengebied langs het Noordzeekanaal belangrijk uit te breiden, waarvoor onder meer een groot deel van Westzaan zal worden afgebroken. Niet minder dan 550 woningen in Westzaan staan op de slooplijst, waaronder de hele Vogelbuurt, de historische Zuidervermaning en de Gereformeerde Kerk. Het gebied vanaf het Noordzeekanaal tot ongeveer het begin van de J.J. Allanstraat dient in de periode 1970-1975 bouwrijp te worden gemaakt. Nadat in de raadsvergadering van de gemeente Westzaan op 4 september 1964 wordt besloten het huis van Dina de Boer-Schoen aan te kopen, verkopen op 20 november haar zwagers Gerrit de Boer en Jan van Berge, beiden uit Zaandam voor fl10.000,- het huis met schuur en erf aan de gemeente Westzaan.

Dina de Boer-Schoen overlijdt enkele jaren later op 24 mei 1969. Evenals haar man wordt zij begraven op de nieuwe begraafplaats aan de Dolphijnstraat in Westzaan.

Verhuur door de gemeente aan de familie Farafonow

De gemeente Westzaan gaat, in afwachting van de ontwikkelingsplannen rondom het Noordzeekanaal, Zuideinde 258 verhuren aan de familie Farafonow.

Boris Iwanowitz Farafonow wordt geboren op 5 juni 1912 in Jekaterinaslow in de Sovjet-Unie, tegenwoordig Oekraïne. Hij is een zoon van Iwan Sephanowitz Farafonow uit Orel en Anna Jemljanofa uit Charkov. Het verhaal doet de ronde dat hij een Georgiër is die als onderdeel van het Georgisch Legion van het Duitse leger tijdens de Tweede Wereldoorlog naar Nederland komt om te worden gelegerd op het eiland Texel. Van 6 april tot 20 mei 1945 komen deze Georgiërs in opstand tegen de Duitsers, waarbij onder de opstandelingen, de Duitse militairen en de Texelse burgerbevolking minstens 1000 doden vallen. Farafonow zou op Texel zijn vrouw hebben leren kennen. Het verhaal blijkt echter niet waar te zijn. In 1943 wordt hij als luitenant van het Russische leger door de Duitsers krijgsgevangen gemaakt en overgebracht naar Duitsland. Na de capitulatie van

Pieter, Hanny, Adri en Aart Bax op het erf achter hun ouderlijke woning Zuideinde 260. Links het pand Zuideinde 258 waar dan de familie Farafonow woont. Rechts op de achtergrond is de dan nog bestaande hooiberg van Zuideinde 244 te zien. © Collectie A. Bax.

Links Boris Farafonow (1912-1994) en recht (in het midden) zijn vrouw Henny (1920-1997) in de woonkamer.

Links de kachel in de woonkamer, rechts een van de dochters van Boris en Henny Farafonow in de bijkeuken.

Een van de kinderen van Boris en Henny Farafonow in de bijkeuken.

Alle foto's omstreeks 1960 en © Collectie familie Farafonow.

Zuideinde 258, gezien vanuit de tuin naast de boerderij. Rechts het achterste deel van het buurhuis Zuideinde 252-254, omstreeks 1960. © A. Bax.

De Ruijgeneelsloot naast het huis rond 1985. © Collectie Nico Heermans.

Zuideinde 258 in de jaren '80 of '90. © Collectie familie Farafonow.

Zuideinde 258 in 2013.

Duitsland in mei 1945 leert hij daar Henriette Johanna (Hennie) de Jong kennen, geboren op 15 december 1920 in Boxtel. Zij werkt bij het Nederlandse Rode Kruis. Samen komen ze na de bevrijding lopend vanuit Berlijn naar Nederland waar ze op 26 oktober in de Van Beuningenstraat 51 in Amsterdam gaan wonen. Boris wordt havenarbeider. In datzelfde jaar wordt hun zoon Bob geboren, twee jaar later hun dochter Johanna Henriette. In maart 1949 verhuizen ze naar de Kerkstraat 421 en vanaf 10 februari 1950 binnen die straat naar nummer 421. In datzelfde jaar 1950 wordt dochter Valentina Halberdina geboren. Een jaar later, op 20 januari 1951 trouwen Boris en Hennie te Amsterdam waarna hij de drie kinderen officieel erkend. In totaal krijgen zij 8 kinderen, waaronder Alex, Olga, Walla, een tweeling Mischa en Paulik en Irina. In december 1951 verhuizen ze naar de Kalverstraat 49 in Zaandam en vanaf eind jaren '50 gaat het gezin in Westzaan aan de J.J. Allanstraat 439 wonen. Dit is een vroeg 17^e-eeuwse boerderij die gesplitst is in twee woningen.⁹⁶

In 1963 wordt aan Boris het Nederlands staatsburgerschap verleent. Hij is dan bankwerker van beroep. Verder werkt hij bij Lakfabriek Zaanlandia van de familie Folmer aan het Zuideinde 140 (bij het huidige voetbalveld). In 1964 verhuist het gezin Farafonow naar Zuideinde 258. Kort daarna wordt hun voormalige huis aan de J.J. Allanstraat gesloopt. Hier staat nu een bungalow J.J. Allanstraat 433. Bij de verhuizing is de jongste 8 maanden oud.

De grootscheepse sloopplannen van Westzaan-Zuid begin jaren '70 vinden geen doorgang. Mede door de Economische crisis van de jaren '70 worden alle plannen voor de havenuitbreiding langs het Noordzeekanaal afgeblazen. In 1974 wordt de gemeente Westzaan met een heel aantal andere gemeentes in de Zaanstreek samengevoegd tot de gemeente Zaanstad.

Tot die tijd is het toilet nog steeds buiten. Het gezin Farafonow bouwt in de jaren dat zij aan het Zuideinde wonen naast het huis een bijkeukentje en nog wat ruimtes waarin onder meer een toilet en douche komen. Voor de woning bouwt Farafonow in de jaren '70 een nissenhut als opslagplaats. De oorspronkelijke voordeur, met een groot raam erin, is verdwenen, evenals de oorspronkelijke raamkozijnen die zijn vervangen door kozijnen zonder roedenverdeling. Op zeker moment heeft de gemeente Zaanstad het pand overgedragen aan de woningbouwvereniging Stichting Centraal Woningbeheer Zaanstad. Boris Farafonow overlijdt op 19 november 1994 op 82-jarige leeftijd in een huis aan het Zuideinde, zijn vrouw overlijdt ruim twee jaar later op 16 februari 1997 in het ziekenhuis. Beiden zijn begraven op de algemene begraafplaats aan de Zuiddijk in Zaandam-Zuid. Nadat het huis een half jaar leeg staat, verkoopt de Stichting Centraal Woningbeheer Zaanstad in september 1997 het perceel aan Adri Bax, zoon van Lammert Bax en Cornelia Aarnoudse. Daarover verderop meer.

Verdere geschiedenis van de familie Schoen en de boerderij

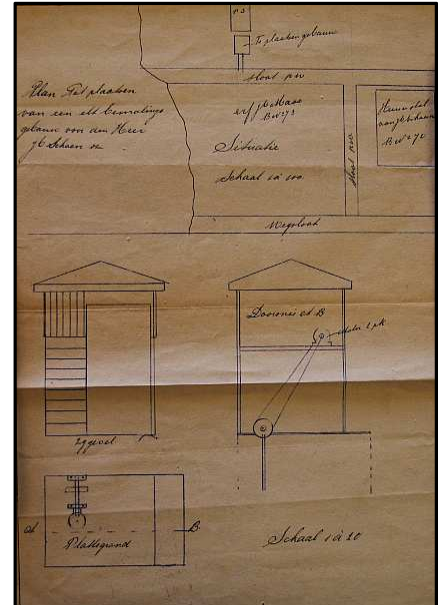
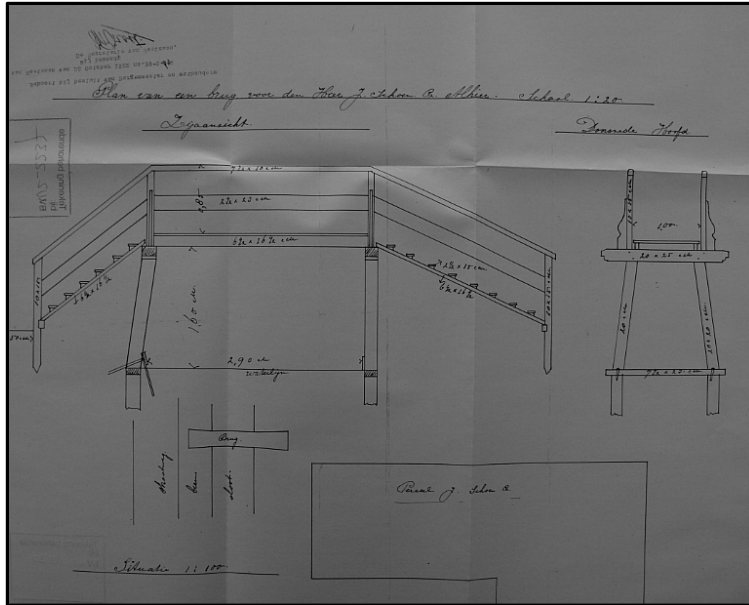
Inmiddels is de boerderij Zuideinde 260 in 1917 het eigendom geworden van Simon Jacobszn Schoen (1859-1948), nadat vader Jacob het jaar voordien is overleden.

Simon Schoen, Siem, is in 1883 getrouwd met Elisabeth de Lange (1861-1951). Zij bewonen al jaren de 19^e-eeuwse boerderij iets verderop, aan het begin van de J.J. Allanstraat. In 1906 hebben ze deze boerderij verbouwd en is Siem een varkensfokkerij begonnen. De dorpsbewoners zijn nogal sceptisch tegenover dit initiatief maar Siem antwoordt: "De Tijd Zal 't Leren" en schildert dat ook op de boerderij. Zijn jongere broer en schoonzus Jan en Geertje blijven dan ook gewoon op de boerderij aan het Zuideinde 260 wonen.

Het terrein achter de boerderij waarop het oliebakhuis van de firma Bon staat als restant van de 17^e eeuwse bedrijvigheid rond de oliemolens De Oude Ruijgeneel en De Jonge Ruijgeneel, wordt omstreeks 1905 aangekocht door Cornelis Schoen Klaasz. Deze laat het bakhuis afbreken. Hierna komt dit terrein in eigendom van Siem Schoen.

Naar verluidt wordt vanaf de winter van 1920 de boerderij niet langer meer bewoond Jan Schoen maar door Siem's zoon Jacob (Jaap) Schoen. Deze is op 13 juli 1883 geboren en op 29 mei 1913

⁹⁶ Wet tot naturalisatie van 19 september 1963. Geraadpleegd van http://resourcecgd.kb.nl/SGD/19631964/PDF/SGD_19631964_0001743.pdf, bijbehorend memorie van toelichting http://resourcecgd.kb.nl/SGD/19631964/PDF/SGD_19631964_0001745.pdf en bevolkingsregister Stadsarchief Amsterdam.

De bouwtekening van de in 1922 gebouwde nieuwe brug over de wegsloot (links) en het waterbemaalingsgebouwtje achter de boerderij in 1930 (rechts).

Het Zuideinde vanaf de Kikkertse Kluft omstreeks 1920 met in de verte links de stolp van de boerderij Zuideinde 260 en daarachter nog juist waarneembaar de (Mansarder) kap van Zuideinde 258. © Collectie Westzaanse Digitale Beeldbank.

Kadastraal minuutplan uit 1920. D1079 is Zuideinde 260, D1080 is Zuideinde 252-254 en D1081 is Zuideinde 258.

getrouwd met Aagtje Brouwer uit Wormer (1887-1977). Samen krijgen zij vijf kinderen.⁹⁷ De eerste jaren blijft zijn vader Simon Schoen nog eigenaar, pas op 25 oktober 1933 wordt Jacob Schoen eigenaar van het *“boerenwoonhuis met veestal, hooiberg, erf en verder aanbehoren”* voor f19.000,-. Hij koopt ook het terrein waarop vroeger het oliebakhuis heeft gestaan.

Ondertussen is in 1922 de brug over de wegsloot uit 1882 vernieuwd en begin 1930 bouwt K. Jongejans een water-bemalingsgebouwtje op kadastrale sectie D926 (achter het ten noorden van de boerderij gelegen huis waar dan J. Maas woont).

In 1939 wordt door Schoen een schuur gebouwd op het erf achter de boerderij. Volgens oudere kadasterkaarten lijkt er al eerder een schuur te hebben gestaan, waarschijnlijk sinds de verbouw tot stolpboerderij in 1879. Deze zal nu zijn gesloopt. Gelijktijdig worden in de voorgevel van de boerderij andere kozijnen aangebracht en vinden er *“enkele kleine vertimmeringen in de boerderij”* plaats.

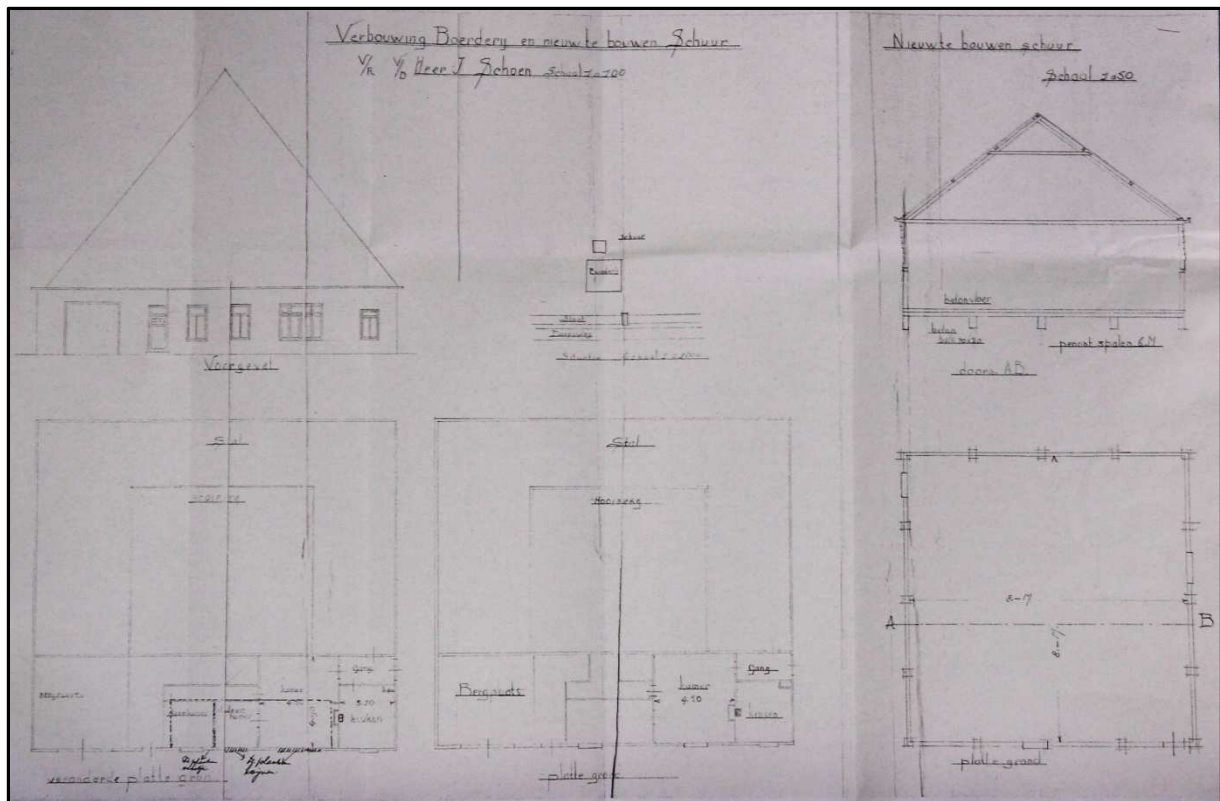
Het einde van het huis Zuideinde 252-254

Inmiddels is in de tweede helft van de 19^e eeuw het zuidelijk pand Zuideinde 252-254 eigendom van Marijtje Ruisink-Bes, weduwe van het voormalig hoofd van de Zuiderschool en zelf inwonend bij haar broer, kleermaker Jacob Bes en schoonzus op Zuideinde 139-141.

Rond 1919 verdwijnt echter ook hier de laatste Bes: nu wordt Jan Schoen (1890-1959) met zijn vrouw Maritje Schoen-Mager eigenaar. Hij is de oudste zoon van Cornelis en Jannetje Schoen-Mars, de eigenaren van het erachter gelegen Zuideinde 258. Vader Cornelis is kort voordien overleden, zij zelf zijn getrouwd in 1917 maar zij wonen zelf aan het Zuideinde 132 en verhuren eveneens beide woningen in het huis. De namen van de huurders zijn al kort aan het einde van het vorige hoofdstuk genoemd.

In 1953 laat eigenaar Jan Schoen het voorste deel van het huis, nummer 252, verbouwen. De tot dan toe aanwezige bedsteden verdwijnen, hier komt de trap naar de zolder. De voorkamer, die linksvoor is gesitueerd, wordt nu slaapkamer en in de keuken, bereikbaar vanuit de woonkamer, verdwijnt de

⁹⁷ Jaap heeft een oudere broer Jan (1884-1957), gehuwd met Maria Hoorn en van beroep fouragehandelaar. Hij woont eerst op J.J. Allanstraat 68 maar verhuist later naar de Watermolenstraat, waar in 1916 op nummer 21 een nieuw gebouw verrijst: Elektrische graanmalerij & Fouragehandel, J. Schoen Szn.

Verbouwtekening van de boerderij en bouw van een nieuwe schuur in 1939.

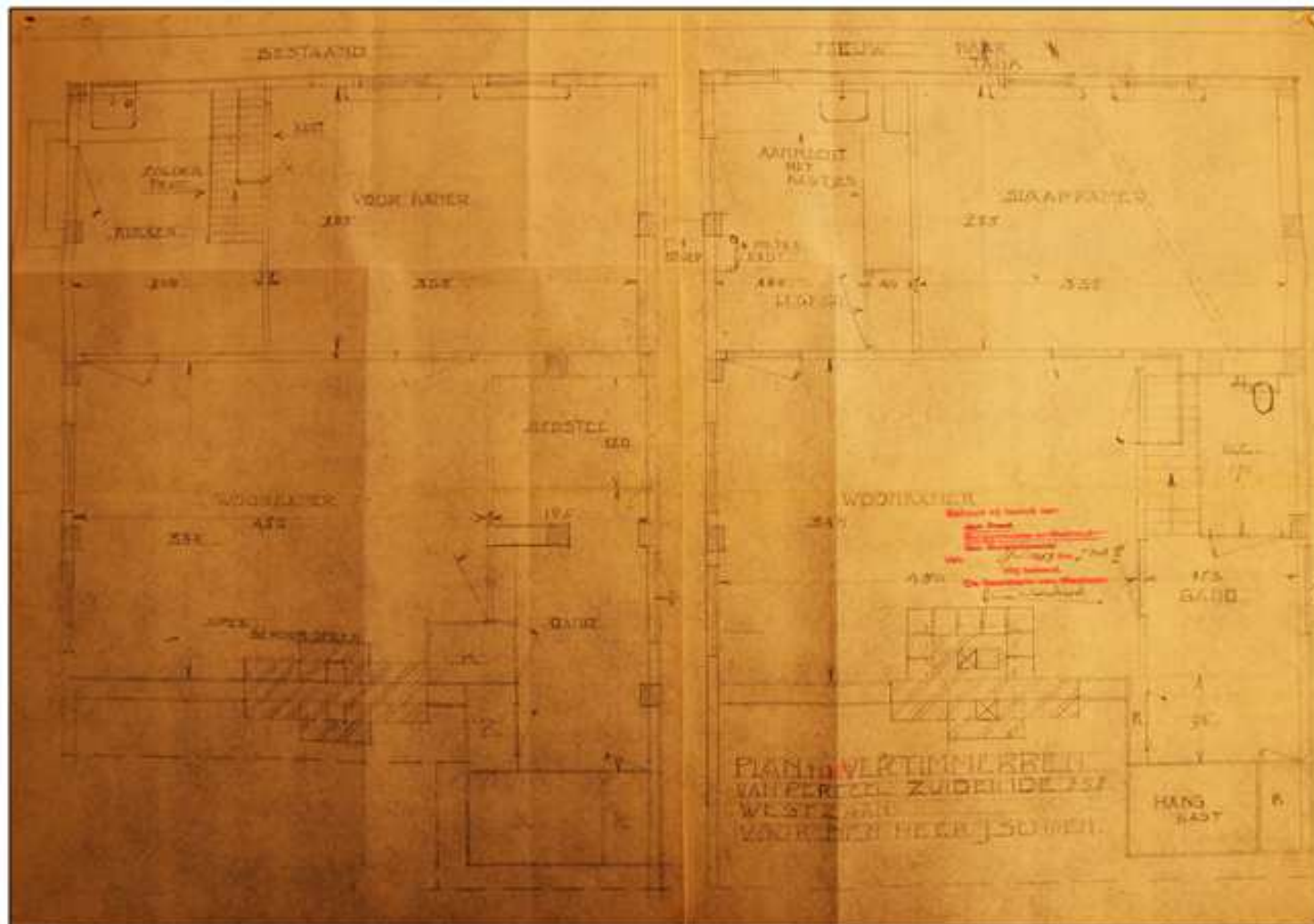
Lies en Alie Schoen, dochters van Jaap en Aagtje Schoen-Brouwer, omstreeks 1940 achter de boerderij Zuideinde 260. Foto © J. Bax.

*Aagtje Schoen-Brouwer in naoorlogse jaren voor de in 1939 gebouwde schuur en het daarvoor staande wc-hok.
© Collectie J. Bax.*

Ina en Dick Mus voor de schuur en wc-hok op het erf van Zuideinde 260. © J. Bax.

Bouwtekening van het inwendige van het voorste deel van het houten pand Zuideinde 252-252 (nummer 252) voor (links) en na (rechts) de verbouwing door eigenaar Jan Schoen in 1953.

Het Zuideinde omstreeks de jaren '20 met in de verte in het midden Zuideinde 252-254. Rechts is juist de gevel van Zuideinde 242 te zien. Links Zuideinde 239 waar "Roel Antiek" zat en uiterst links de bakkerij van in die tijd bakker Glas, laatstelijk bakker M.N. Goldberg. © Collectie A. Sol.

Extreem veel sneeuw in de winter van 1947. Rechts Zuideinde 252-254, daarachter nog juist zichtbaar de schoorsteenpijp van Zuideinde 260. © Westzaan in vervlogen jaren.

Aart en Adri Bax in de tuin naast de boerderij omstreeks 1958. Op de achtergrond het achterste deel van het zuidelijke buurhuis: Zuideinde 254 en daarachter Zuideinde 258. © Collectie A. Bax.

Zuideinde 252-254 en daarachter Zuideinde 258 in 1964. Voor het eerstgenoemde pand, dat kort daarop onbewoonbaar wordt verklaard, is nog het walhuisje te zien, waarlangs eertijds de wegsloot liep. © Westzaanse Digitale Beeldbank.

De familie Bax rond 1965 in de voortuin van de boerderij, met links het voorste deel van Zuideinde 252 met daarvoor het voormalig walhuisje. Op de achtergrond links Zuideinde 253, een in 1932 tot woonhuis verbouwd gymzaaltje, oorspronkelijk gebouwd in 1907. Rechts de kruidenierswinkel van Hendrik Tobiaszn Rem, bijgenaamd Hendrik Briket. Het pand is in 1864 gebouwd. © Collectie A. Bax.

zoldertrap en komt een nieuw aanrecht. De woonkamer zelf blijft ongewijzigd. Deze woonkamer ligt in het midden van het pand; tegen de scheidingswand met het buurhuis Zuideinde 254. Aan beide zeiden van deze wand bevindt zich de schoorsteen en het rookkanaal. Aardig detail is dat deze volgens de tekening uit 1953 is vervaardigd uit speksteen, dat wil zeggen een steensoort met een grote warmte-opnamecapaciteit en warmtegeleiding.

Verder weten we uit de aantekeningen van amateurhistoricus Nico Heermans (1937-1998) dat in het voorste deel van het huis Cor Louwen heeft gewoond. Dat is niet onlogisch, in voorgaande jaren woonden er ook diverse Louwens in dit pand. Ook schijnt de vrouw van Bauke Visser nog jaren lang er te hebben gewoond, met de bijnaam "De Lange Dame". Zij staat in het dorp ook wel bekend als "een keurige dame". Uit overlevering is bekend dat daarna Cees van Santen hier tussen minimaal 1959 en 1964 woont. Hij heeft voordien samen met Jan Schoen, zijn latere verhuurder dus, op Zuideinde 132 gewoond. Na zijn verhuizing betreft Piet Lust het voorste deel van de woning.

Achter woont op zeker moment Jaap Hartog, in de volksmond ook wel "de bokkemepper" genoemd. Hij pleegt echter in 1939 zelfmoord. Vanaf minimaal 1951 tot circa 1968 heeft Gerrit Kee in het achterste gewoond, dus nummer 254.⁹⁸ Hij is houtschaver, geboren in 1914 en zoon van Pieter Cornelis Pieterszn Kee (1881-?) die sinds 1900 een houtzagerij en fijnschaverij bij molen De Veldmuis achter Zuideinde 285 heeft, ten westen van het Zuideinde aan de Veerzagersloot bij de Kikkertse Kluft. Oudste zoon Pieter (1911) heeft dus samen met zijn jongere broer, "onze" Gerrit, de zagerij voortgezet tot 1977.⁹⁹

⁹⁸ Heermans, N.J. Schrift De Wessaner, pagina 29-30.

⁹⁹ De vader van Pieter junior en Gerrit heeft de molen De Veldmuis in juni 1900 gekocht van de familie Buijs en in 1916 tot stellinghoogte afgebroken. De molenresten werden aan iemand in de Verenigde Staten verkocht maar kwamen daar nooit aan omdat onderweg het schip is getorpedeerd. Er zijn plannen om de molen De Kikkert weer te herbouwen. Sol, A. (2012). Grabbelen en krabbelen uit de historie van Westzaan. Zaanse molens in heden en verleden. In: De Wessaner, april 2012. Een half-achter-achterneef van Gerrit Kee was Cor Kee (1900-

In de tussentijd is in de jaren '60 Dirk Pieter Jan Bakker eigenaar van Zuideinde 252-254 geworden. Hij is een accountant uit Santpoort die later naar Zaandam verhuist.

In die tijd worden heel veel huizen in Westzaan door de gemeente aangekocht. Er zijn namelijk plannen ontwikkeld door de provincie Noord-Holland en de gemeente Amsterdam om het havengebied langs het Noordzeekanaal belangrijk uit te breiden, waarvoor onder meer een groot deel van Westzaan zal worden afgebroken. Niet minder dan 550 woningen in Westzaan staan op de slooplijst, waaronder de hele Vogelbuurt, de historische Zuidervermaning en de Gereformeerde Kerk. Het gebied vanaf het Noordzeekanaal tot ongeveer het begin van de J.J. Allanstraat dient in de periode 1970-1975 bouwrijp te worden gemaakt.

Omdat het huis steeds bouwvalliger wordt, wordt omstreeks 1968 het gehele houten pand onbewoonbaar verklaard en omstreeks 1970 gaat het tegen de vlakte. In diezelfde tijd wordt ook de boerderij van de familie Bes iets zuidelijker op nummer 238-240 gesloopt. Het perceel van Zuideinde 252-254 wordt nu eigendom van de "Rechtspersoonlijkheid bezittend lichaam Ontwikkelingsschap 'Zaanstreek'" uit Zaandam en daarna van de Gemeente Zaanstad.

Wegsloot weg

Inmiddels is in 1958 ook langs dit deel van de doorgaande weg de wegsloot gedempt. Al in de jaren '20 is het gemeentebestuur daarmee begonnen. Vaak wordt gezegd dat het toenemende autoverkeer en daarmee de behoefte aan een bredere verkeersweg de enige reden voor deze demping is geweest, maar dat is niet helemaal correct: ook vormt de wegsloot een bron van bacteriën en hoopt men door het dempen ervan de hygiëne te verbeteren. Zo verdwijnen in 1958 vrijwel alle restanten van de wegsloot, op een enkel stukje langs het Zuideinde en de J.J. Allanstraat na. Daarmee verdwijnt echter ook een stukje nostalgische aanblik van het dorp.

Familie Bax

In de tweede helft van de 20e eeuw komen alle bovengenoemde percelen aan het Zuideinde, te weten de boerderij Zuideinde 260, het perceel waarop eens Zuideinde 252-254 stond en Zuideinde 258 één voor één in eigendom van de familie Bax.

Jaap Schoen, sinds de jaren '30 eigenaar van de boerderij, heeft namelijk een jongere zus Pietertje (1893-1987). Zij is in 1919 getrouwd met de 24-jarige Aart Bax (1894-1985) uit Assendelft. Zijn vader Lammert (1863-ca. 1945) is geboren in de Haarlemmermeer, nadat zijn vader Adriaan Bax (1823-1909) (dus Aart's opa) daar in 1856 als arbeider in de net drooggevalle polder is komen wonen en is getrouwd met Gijsbertha Huigen (1830-1922), afkomstig uit de Wieringerwaard. Aart's opa en oma vertrekken in 1875 naar de Spaarndammerpolder bij Velsen. Vader Lammert trouwt in 1888 met Sophia de Bie (1866-1919) uit Velsen en zij vestigen zich in de enkele jaren eerder ingepolderde Wijkermeer. Zij betrekken daar de hoeve Caroline aan de Kanaalweg, gebouwd rond 1877 en eigendom van policitus J.C. Bloem uit Den Haag. Zij krijgen acht kinderen, onder wie als vierde zoon Aart in 1894. In 1911 laat het ouderlijk gezin van Aart zich uitschrijven bij de Hervormde Kerk in Velsen en worden ze lid bij de Gereformeerde Gemeente van Westzaan.

Wanneer zoon Aart Bax in 1919 trouwt met Pietertje Schoen, gaan ze naast Aart's ouders wonen. Hun derde kind, geboren op 20 oktober 1928 krijgt de naam van zijn opa: Lammert.

Omdat zijn oudere broer Siem al bij zijn vader op de boerderij werkt, gaat

1997), een bekende Nederlandse organist die in zijn jonge jaren (1915-1917) organist van de Waterlands Doopsgezinde Gemeente te Westzaan is, te weten de Noordervermaning op J.J. Allanstraat 463.

Lammert Aartszn Bax rond 1940, 1950 en 1990

Lammert junior, ruim 20 jaar oud, vanaf 10 oktober 1949 bij zijn oom Jaap Schoen op de boerderij in Westzaan werken. Wel stelt hij daarbij als voorwaarde dat hij later de boerderij mag overnemen. Op 13 januari 1950 gaan Jaap Schoen en Lammert Bax junior een Vennootschap onder Firma aan: "Schoen en Bax" en nadat Lammert Bax in maart 1955 trouwt met de 27-jarige Cornelia Aarnoudse uit Oud-Vossemeer, gaan zij in december 1955 op de Boerderij Zuideinde 260 wonen. Voordien hebben zij enkele maanden op de boerderij "De Tijd Zal 't Leren" aan de J.J. Allanstraat gewoond, waar hun oom Gerrit Schoen (1888-1982) en tante Teuntje Schoen-Schaft (1893-1969) woont. De boerderij blijft vooralsnog eigendom van oom Jaap Schoen, die met tante Aagtje Schoen-Brouwer op J.J. Allanstraat nummer 53 gaan wonen.

De boerderij omstreeks 1955 met op de voorgrond de wegsloot. Enkele jaren later zal in de voorgevel een raam worden bijgemaakt. Rechts is nog net de rechter hoek van Zuideinde 258 te zien en uiterst rechts de achterste hoek van Zuideinde 252-254. © Collectie A. Bax.

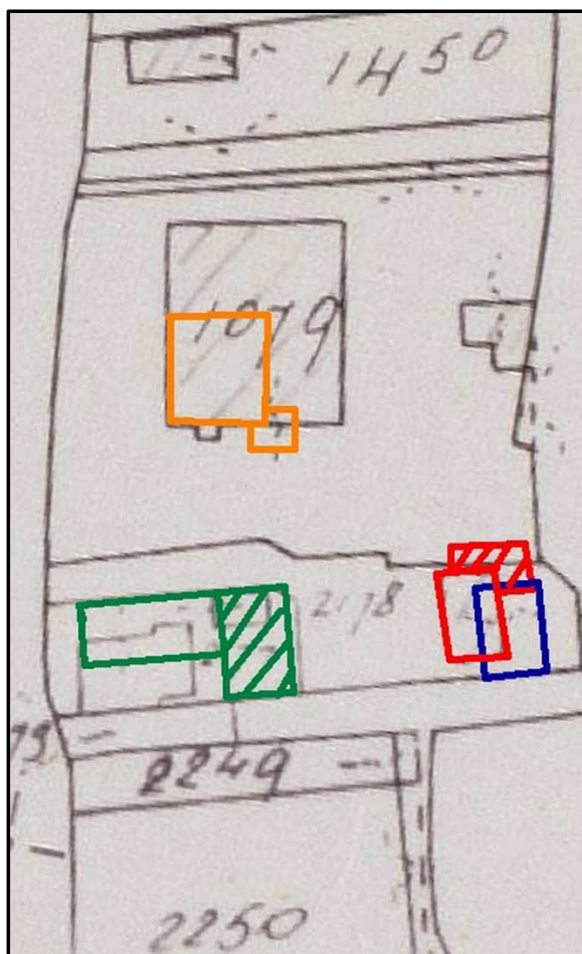
Lammert en Keetje Bax met een van hun kinderen op het erf achter de boerderij. Op de achtergrond Zuideinde 258. Omstreeks 1960. © Collectie A. Bax.

De zuidzijde van de schuur uit 1939 in de naoorlogse jaren. © Collectie J. Bax.

Uit de akte van oprichting van de V.O.F. "Schoen en Bax" anno 1950 lezen we: "Iedere venoot brengt in zijn kennis, arbeid en vlijt. Voorts brengt de eerste comparant in zijn veehoudersbedrijf met inbegrip van: 1) de inventaris, bestaande uit een kar, een maaimachine, een schudder, een harkmachine, paardentuig, vier hooivorken, vier harken, twee grepen, twee slechtvorken, een handrol, drie driewielige karren, drie ijzeren manden, twee mestwagens, twintig koedekken, een baggerbeugel, heinhaken en een slaarhaak, alles tezamen voor een som van één duizend vierhonderd vijf en zeventig gulden. 2) de veestapel, bestaande uit negentien melkkoeien, een stier, een pink, drie kalveren, een paard en tien kippen, alles tezamen voor een som van zes duizend negenhonderd gulden. 3) goederenvoorraad, bestaande uit hooi, kriel en bieten, alles tezamen voor een som van één duizend vijfhonderd gulden..."

Al in 1962 wordt op naam van Lammert Bax in de voorgevel van de boerderij een raam bijgemaakt, waarvoor oom Jaap Schoen toestemming verleend. Maar pas vanaf januari 1963, als hij ruim 34 is, neemt hij de boerderij volledig over van zijn

oom Jaap Schoen. Jaap Schoen en zijn vrouw Aagtje Schoen-Brouwer overlijden op respectievelijk 4 juni 1969 en 27 januari 1977. De boerderij wordt nu eigendom van hun kinderen, die deze blijven verhuren aan de familie Bax.

In 1969 wordt aan de zuidkant van de boerderij een klein schuurtje gebouwd.

Eveneens rond 1977 legt Lammert Bax een verdieping in het vierkant van de boerderij. Er is namelijk meer bergruimte nodig, zodat alleen het bovenste gedeelte van het vierkant tot hooiberg bestemd blijft. Dit is bereikbaar via een Jakobs ladder.

In de periode 1980-1985 wordt aan de zuidkant van de schuur uit 1939 een aanbouw gerealiseerd.

De aankoop van het zuidelijke perceel en de bouw van Zuideinde 256

Nadat rond 1970 Zuideinde 252-254 is afgebroken, blijft dit perceel jaren lang braak liggen. Maar omdat uiteindelijk de uitbreidingsplannen van het havengebied van

De situatie van de bebouwing in 1827 ingetekend op het kadastraal minuutplan uit 1990. Oranje is Zuideinde 260 tot 1879, groen is Zuideinde 252-254 tot circa 1970, blauw is Zuideinde 258 tussen circa 1860 en 1912 en rood Zuideinde 258 sinds 1912.

De boerderij omstreeks 1975. Rechts de groene schuur die in 1969 is gebouwd. Zuideinde 252-254 is inmiddels gesloopt. Lammert's zonen Johan en Pieter hebben met zwarte dakpannen hun initialen in het dak gelegd.
© Collectie A. Sol.

Het erf van de boerderij in de winter van 1978/1979. Op de achtergrond de molenwerkplaats achter Zuideinde 274 van de familie Fraij. © Collectie A. Bax.

Amsterdam ten noorden van het Noordzeekanaal niet doorgaan, is de gemeente Westzaan in 1984 bereid om het stuk grond te verkopen aan Lammert Bax. Een stukje van het perceel, om precies te zijn 1,65m² wordt dan weer getrokken bij het perceel van huisnummer 258, eigendom van de gemeente Zaanstad en verhuurd aan Boris en Henny Farafonow. Dat perceel krijgt nu kadastraal sectienummer D2178 en is sindsdien via eigen grond bereikbaar vanaf de doorgaande weg. De erfdienstbaarheid via andere percelen, eeuwenlang aanwezig, behoort vanaf nu tot het verleden. Het voorste stuk grond krijgt kadastraal sectienummer D2177 met een oppervlakte 275m². Daarop laat de familie Bax een bungalow met garage bouwen: Zuideinde 256. Een jaar later, in 1985 nemen Lammert en Keetje Bax-Aarnoudse hier hun intrek. Hun zoon Johan trouwt in dat jaar met Henny Daemen en gaat op de boerderij wonen. Wanneer Lammert Bax in 1992 de 65-jarige leeftijd bereikt, neemt zoon Johan de boerderij volledig over.

Uitbreiding van de boerderij

De erfgenamen van Jaap en Aagtje Schoen zijn dan nog altijd niet bereid om de boerderij en achtergelegen schuur te verkopen. Pas na het overlijden van één van de kinderen in 1998 wordt de boerderij gekocht door Johan en Henny en gelijk beginnen ze met uitbreiding van het perceel. Achter de schuur uit 1939 laat Johan Bax in 1998 een loopstal bouwen, in 2007 wordt deze naar achteren verlengd met een ligboxenstal. In 1999 bouwt hij enkele meters achter Zuideinde 258 een machineschuur, die in 2005 naar achteren wordt verlengd. Nu kan het deel van de boerderij dat als stal in gebruik was, worden verbouwd en volledig tot woonruimte bestemd worden. De keuken, die vermoedelijk sinds 1879 aan de zuidwestkant van het huis was, wordt nu verplaatst. Rond 2010 is de woonkamer gerenoveerd.

De schuur uit 1939 is omstreeks 2005 ook verbouwd tot woonruimte en wordt sindsdien tot 2013 verhuurd aan studenten. Sindsdien is deze ruimte alleen in gebruik als vakantiewoning. Ook aan de achterzijde van de boerderij, in de noordoosthoek, is een aparte woonruimte gecreëerd die wordt verhuurd aan studenten.

Aankoop van Zuideinde 258

Tot slot is ook het perceel van Zuideinde 258 in het bezit van de familie Bax gekomen. Nadat Boris Farafonow in 1994 en zijn vrouw Henny begin 1997 is overleden, staat het huurhuis van de gemeente Westzaan enkele maanden leeg. Ondertussen is het eigendom geworden van de Stichting Centraal Woningbeheer Zaanstad¹⁰⁰. In verband met de bovenbeschreven uitbreiding van de naastgelegen boerderij met de loopstal in 1998, waarvan een jaar eerder al de voorbereidingen in volle gang zijn, is deze stichting bereid het huis te verkopen aan de familie Bax. Lammert's zoon Adri, die inmiddels bij zijn ouders op Zuideinde 256 woont, koopt het huisje op 17 september 1997 voor f125.000,- van de Stichting Centraal Woningbeheer Zaanstad en renoveert het in de daaropvolgende jaren volledig. Alle kamers van het huis worden uitgebroken en er wordt één ruime kamer met zithoek en keukenblok gecreëerd. De trap naar de zolder komt op een andere plek en op de zolder worden naast de al bestaande slaapkamer nog twee slaapkamers gemaakt. De in de loop van de jaren aan de linkerkant aangebouwde schuurtjes worden afgebroken en hier komt een ruime bijkeuken met toilet en douche. De ruwbouw wordt gezet door A. Bax te Assendelft. De ingang van het huis komt in deze bijkeuken, de doorgang vanuit de bijkeuken naar het huis is sindsdien via de voormalige achterdeur van de woning. Wel blijft de oorspronkelijke voordeur intact, zodat het aanzicht aan de voorkant niet veranderd. Aan de achterkant komt op de plek van de voormalige kachel in de woonkamer een laag raam. Verder worden de muren van het huis gewit en voorzien van enkele lichtblauwe banen. Voordien was het huis okergeel geschilderd. De beide schoorstenen op het dak (rechtsachter en linksvoor) verdwijnen, aan de voorkant wordt een klein dakraampje gemaakt.

In 2003 wordt op het erf voor de woning een schuur geplaatst, ter vervanging van een bouwvallige nissenhut die hier sinds de jaren '70 stond.

¹⁰⁰ Sinds 2000 Woonmij Zaanstad, sinds 2005 Parteon.

De plek waar kort tevoren het oude pand Zuideinde 252-254 stond in de winter van 1978-1979 met op de achtergrond (v.l.n.r.) de bakkerij van Goldberg Zuideinde 235, Zuideinde 239 en het 19^e-eeuwse rijtje woningen Zuideinde 241-245 van Roel Antiek. Daarachter de Zuidervermaning Zuideinde 233, die in 1979 eigendom van de Stichting Oude Hollandse Kerken zou worden. © Collectie A. Bax.

De bouw van Zuideinde 256 in 1984. © Collectie I.A. Wisse.

Luchtfoto van Zuideinde 256, 258 en 260, vermoedelijk omstreeks de jaren '90. Kort erna wordt achter de boerderij een stal en machineschuur gebouwd. © Collectie J. Bax.

Een vergelijkbare luchtfoto op vrijdag 30 mei 2014. © Collectie René Bloemberg.

Vanuit een bouwkraan zicht op het erf van Zuideinde 260, tijdens de bouw van de loopstal in 1998. © Collectie A. Bax.

De bouw van de loopstal achter Zuideinde 260 in 1998. © Collectie A. Bax.

De bouw van de loopstal achter Zuideinde 260 in 1998. © Collectie A. Bax.

In 2014 is het houtwerk aan de beide zijgevels vernieuwd, is het huis van binnen geschilderd en is de trap afgescheiden van de woonkamer en keuken.

Tot slot

Zo is na 365 jaar, sinds de bouw van oliemolen De Oude Ruijgeneel in 1649, het terrein ten noorden van de Ruijgeneelsloot veranderd van een plaats waar eertijds van zaden olie en veekoeken werden gemaakt, in een omvangrijk agrarische melkveehouderij.